

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI VAZIRLIGI**

ANDIJON VILOYAT PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

RAXMONOVA BARNOXON ODILOVNA

**ONA TILI VA ADABIYOTI
FANI O‘QITUVCHILARINI INTERNET MULOQOTIDA
GENDER XUSUSIYATI**

O‘zbekiston Respublika Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
tomonidan 2024 yil 29-maydagi 194-sonli buyrug‘iga asosan o‘quv qo‘llanma
sifatida tavsiya etilgan.



Andijon-2024

Ushbu o‘quv qo‘llanma barcha ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab vazirligi tomonidan tasdiqlangan Davlat standarti va namunaviy o‘quv dasturlariga asosan tayyorlangan fan sillabusga to‘liq mos keladi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida ona tili va adabiyot fanini o‘qitish sifatini oshirish, ta’lim jarayoniga zamonaviy o‘qitish uslublarini joriy qilish, iqtidorli yoshlarni saralash, mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash, ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarni rivojlantirish hamda amaliy natijadorlikka yo‘naltirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, sohada yechimini topmagan qator masalalar ona tili va adabiyot sohasidagi ta’lim sifati va ilmiy tadqiqot samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko‘rsatmoqda.

Taqrizchilar:

- I.T.Azimova – Jizzax davlat pedagogika universiteti, Tillarni o‘qitish kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
- S.Erkaboyeva – Andijon viloyati Pedagogik Mahorat markazi Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrası o‘qituvchisi

ISBN

Annotatsiya

Ushbu o'quv qo'llanma ona tili va adabiyoti fani o'qituvchilarini internet muloqotida gender xususiyati, qisqa muddatli o'quv mashg'ulotlari dasturi asosida tayyorlangan bo'lib, unda ona tili va adabiyoti fanidagi yangiliklar, Davlat ta'lim standartlari, Milliy o'quv dasturi tahlili va yangi avlod darsliklarini zamonaviy metodlar asosida o'qitish, fanni o'qitishda o'quvchilarni kreativ fikrlashga yo'naltirish asosida darslarni tashkil etish, fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, xalqaro baholash dasturlari (PISA va TIMSS) mazmun-mohiyati. Xalqaro baholash topshiriqlarining turlari va mezonlari, rivojlangan xorijiy davlatlarning (Germaniya, Finlyandiya va b.) ning ta'limi mazmuni, ona tili va adabiyoti fanidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish metodikasi, yangi tahrirdagi sinflarda ona tili va adabiyoti fanlaridagi amaliy mashg'ulotlar va ularni o'tkazish bo'yicha tavsiyalar berish kabi masalalarni qamrab oladi.

Annotation

This textbook was prepared on the basis of a short-term training program for teachers of general education institutions using modern methods, including biology news, State educational standards, an analysis of the State curriculum and new generation textbooks based on modern methods. teaching, science, organization of classes based on the focus of students on creative thinking, the use of modern pedagogical technologies in teaching science, the content of international assessment programs (PISA and TIMSS). Types and criteria for international assessment tasks, the content of education in developed foreign countries (Germany, Finland, etc.), the methodology of practical classes in, a new version of practical classes in including the development of recommendations for their transfer.

This subject is a course included in the block of subjects of specialization and belongs to the category of exact and natural sciences.

Аннотация

Данное учебное пособие подготовлено на основе краткосрочной программы подготовки учителей общеобразовательных учреждений по современным методикам, включающей в себя новости биологии, Государственные образовательные стандарты, анализ Государственной учебной программы и учебников нового поколения на основе современных методик. преподавания, наука, организация занятий, основанная на направленности учащихся на творческое мышление, использование современных педагогических технологий в обучении науке, содержание международных оценочных программ (PISA и TIMSS). Виды и критерии международных оценочных заданий, содержание образования в развитых зарубежных странах (Германия, Финляндия и др.), методика практических занятий по, новый вариант практических занятий по и в том числе выработка рекомендаций по их передача.

KIRISH

Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108 Farmoni va "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son hamda "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son qarorlari, Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 2022-yil 17-yanvardagi 25-son qarori, Xalq ta'limi vazirining 2022-yil 20-apreldagi "Davlat ta'lim talablarini tasdiqlash to'g'risida" gi 121-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida, shuningdek, pedagog kadrlarning malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tayyorlangan bo'lib, zamonaviy talablar asosida umumta'lim maktablarini ona tili va adabiyoti fani o'qituvchilarini internet muloqotida gender xususiyati faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi¹.

O'quv qo'llanma ona tili va adabiyoti fani o'qituvchilarini internet muloqotida gender xususiyati, milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquqtartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta'lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108 Farmoni

MAVZULARNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI

“SWOT-TAHLIL” METOD

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarini topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlash, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S- (strength)

Kuchli tomonlari

W- (weakness)

Zaif, kuchsiz tomonlari

O- (opportunity)

Imkoniyatlari

T- (threat)

To‘siqlar

Namuna: Rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvlarining tahlilini ushbu jadvalga tushiring.

S	Rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvlarining kuchli tomonlari	
W	Rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvlarining kuchsiz tomonlari	
O	Rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvlarining imkoniyatlari (ichki)	
T	Rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvlarini amalda qo‘llashdagi to‘siqlar (tashqi)	

“Keys-stadi” metodi

«Keys-stadi» - inglizcha soʻz boʻlib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «study» – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Keysda vaziyat sifatida ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan tahlil uchun foydalanish mumkin. Mazkur metod muammoli taʼlim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni oʻrganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Agar u oʻquv jarayonida maʼlum bir maqsadga erishish yoʻli sifatida qoʻllanilsa, metod xarakteriga ega boʻladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, maʼlum bir algoritm asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni oʻzida aks ettiradi.

“Keys stadi” metodini amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish	✓yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); ✓axborotni umumlashtirish; ✓axborot tahlili; ✓muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻini belgilash	✓individual va guruhda ishlash; ✓muammolarning dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; ✓asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining yechimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish	✓individual va guruhda ishlash; ✓muqobil yechim yoʻllarini ishlab chiqish; ✓har bir yechimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish; ✓muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	✓yakka va guruhda ishlash; ✓muqobil variantlarni amalda qoʻllash imkoniyatlarini asoslash; ✓ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

“Keys-stadi” metodining o‘ziga xos xususiyatlari:

izlanishga doir faoliyatning mavjud bo‘lishi;

jamoaviy va guruhlarda o‘qitish;

individlul, guruhli va jamoaviy ish shakllari integratsiyasi;

xilma-xil o‘quv loyihalarini ishlab chiqish;

muvaqqafiyatga erishish uchun ta’lim oluvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini rag‘batlantirish; keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilar savollar bo‘yicha faoliyatni qamrab oladi: kim? (who?), qachon? (when?), qayerda? (where?), nima uchun? (why?), qanday?, qanaqa? (how?), nima? (natija) (what?).

«FSMU» metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xusufiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur metoddan mavzuni mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi; har bir ishtirokchiga FSMU metodining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:

F

Fikringizni bayon eting

S

Fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating

M

Ko‘rsatgan sababingizni isbotlab, misol keltiring

U

Fikringizni umumlashtiring

Ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhliy tartibda taqdimot qilinadi. FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi.

Namuna.

Fikr: PISA xalqaro tadqiqotlar natijalari mamlakatimizda tabiiy fanlarni o'qitish tizimini tahlil qilish va takomillashtirishni taqozo etadi.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU metodi orqali tahlil qiling.

“Aqliy hujum” metodi

Mazkur metod biror muammo bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir yechimga kelinadigan metoddur. “Aqliy hujum” metodining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida ta'lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi. Ta'lim oluvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklda berilgan savolga ta'lim oluvchilar o'z javoblarini qog'oz kartochkalariga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga mahkamlanadi. “Aqliy hujum” metodining yozma shaklida javoblarni ma'lum belgilar bo'yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to'g'ri qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy fikrlashga o'rgatishga imkon yaratiladi.

“Aqliy hujum” metodidan foydalanilganda ta'lim oluvchilarning barchasini jalb etish mumkin bo'ladi, jumladan, ta'lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ularda o'z fikrini faqat og'zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko'nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi turli g'oyalar shakllanishiga olib

keladi. Bu metod ta'lim oluvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

“Aqliy hujum” metodi ta'lim beruvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi:

- 1.Ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilimlarini aniqlash maqsad qilib qo'yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida amalga oshiriladi.
- 2.Mavzuni takrorlash yoki bir mavzuni keyingi mavzu bilan bog'lash maqsad qilib qo'yilganda yangi mavzuga o'tish qismida amalga oshiriladi.
- 3.O'tilgan mavzuni mustahkamlash maqsad qilib qo'yilganda mavzudan so'ng, darsning mustahkamlash qismida amalga oshiriladi.

“Aqliy hujum” metodini qo'llashdagi asosiy qoidalar:

- 1.Bildirilgan fikr-g'oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.
- 2.Bildirilgan har qanday fikr-g'oyalar, ular hatto to'g'ri bo'lmasa ham inobatga olinadi.
- 3.Har bir ta'lim oluvchi qatnashishi shart.

Quyida “Aqliy hujum” metodining tuzilmasi keltirilgan:

muammoli savol beriladi; fikr va g'oyalar eshitiladi va jamlab boriladi; fikr va g'oyalar guruhlanadi; aniq va to'g'ri javob tanlab olinadi;

“Aqliy hujum” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

- 1.Ta'lim oluvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo'yicha o'z javoblarini (fikr, g'oya va mulohaza) bildirishlari so'raladi;
- 2.Ta'lim oluvchilar savol bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi;
- 3.Ta'lim oluvchilarning fikr-g'oyalari rangli qog'ozlarga yoki doskaga to'planadi;
- 4.Fikr-g'oyalar ma'lum belgilar bo'yicha guruhlanadi;
- 5.Yuqorida qo'yilgan savolga aniq va to'g'ri javob tanlab olinadi.

“Aqliy hujum” metodining afzalliklari:

natijalar baholanmasligi ta'lim oluvchilarda turli fikr- g'oyalarning shakllanishiga olib keladi; ta'lim oluvchilarning barchasi ishtirok etadi; fikr-g'oyalar vizuallashtirilib boriladi;

ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilimlarini tekshirib ko'rish imkoniyati mavjud; ta'lim oluvchilarda mavzuga qiziqish uyg'onadi.

“Aqliy hujum” metodining kamchiliklari:

ta'lim beruvchi tomonidan savolni to'g'ri qo'ya olmaslik;

ta'lim beruvchidan yuqori darajada eshitish qobiliyatining talab etilishi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi

Mazkur metod ta'lim oluvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlariga ajratgan holda o'quv materialini o'rganish yoki berilgan topshiriqni bajarishga qaratilgan. Ushbu metod qo'llanilganda ta'lim oluvchi kichik guruhlarda ishlab, darsda faol ishtirok etishi, boshlovchi rolida bo'lish, bir-biridan o'rganish va turli nuqtai-nazarlarni qadrlash imkoniga ega bo'ladi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi qo'llanilganda ta'lim beruvchi vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki ta'lim beruvchi bir vaqtning o'zida barcha ta'lim oluvchilarni mavzuga jalb eta oladi va baholay oladi.

Mavzu: Fanga doir test tuzishga qo'yiladigan talablar va ularning.

Fanni o'qitishda PISA topshiriqlaridan foydalanish.

Reja:

1. Baholash va ta'lim. Testologiya va uning asosiy tushunchalari
2. Validlik – test sifatini belgilovchi asosiy o'lchov. Validlik argumentlari.
3. PISA o'qish savodxonligida mashqlardan va matn omillaridan foydalanish orqali baholash. Kreativlik tushunchasi

4. Matn turlari. O'qish savodxonligini oshishiga ko'maklashuvchi omillar

Hozirgi vaqtda Vatanimizda yoshlarning bilim olishiga katta e'tibor berilyapti. Ularning zamonaviy bilim egallashlari, yetuk ma'naviyatli inson bo'lib kamol topishi uchun kerakli shart-sharoitlar yaratish borasidagi ishlar izchil davom etmoqda.

Yurt yuksalishining muhim vazifasigar tomonlama yetuk kadrlarniyetishitirishdan iboratdir. Hech birmamlakat o'z ma'naviy quvvat va imkoniyatlariga tayanmay, inson tafakkurida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivoj toptirmay, jamiyatning milliy ruhini uyg'otmay turib, buyuk taraqqiyot darajasiga ko'tarilmagan.

Maktab o'qituvchisining jamiyatdagi o'rnini yuksaltirish bo'yicha qilinayotgan ishlar o'z samarasini beryapti. Ta'lim tizimida zamonaviy talablar asosida darslar tashkil etish, o'quvchiningtahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini o'stirishga mo'ljallangan qiziqarli, rangli materiallar tayyorlash dars jarayonini qiziqarli qilibgina qolmay, o'quv materialini chuqur o'zlashtirishga ham imkon yaratyapti.

Testologiya (pedagogik o'lchovlar) bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni baholash (o'lchash) uchun ilmiy asoslangan, sifat talablariga javob beradigan o'lchov vositalarini (testlarni) yaratish va qo'llash haqidagi fan sohasi sifatida pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, statistika singari fanlar asosida XX asr boshlarida shakllandi. Hozirgi kunga kelib "klassik test nazariyasi", "zamonaviy test nazariyasi (IRT nazariyasi)" va "umumiylashtirish" (genegalizatsiya) nazariyasi" deb ataladigan bir qancha fundamental nazariyalarni

va bu nazariyalarni amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olgan bu soha xorijda shiddat bilan rivojlanmoqda, oliy ta'lim muassasalarida alohida yo'nalish sifatida o'qitilmoqda, nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda, ilmiy darajalar berilmoqda.ⁱ²

Har qanday xizmat sifati, shu jumladan, ta'lim, agar uni sifatning o'lchanadigan ko'rsatkichlari orqali ifodalash mumkin bo'lsa, boshqaruv ob'ektiga aylanishi mumkin. Bu ularni nazorat qilish, shuningdek, rejalashtirish, yaxshilashning yagona yo'li hisoblanadi.

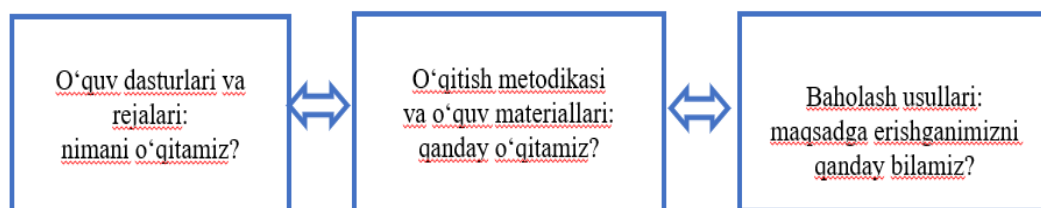
Ta'lim jarayoni uch asosiy komponentdan tashkil topadi:

➤ **ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va rejalari (curriculum)**

➤ **o'qitish metodikasi va o'qitish materiallari (pedagogy)**

➤ **baholash usullari (assessment)**

O'quv dasturlari va rejalari ta'lim maqsadlarini belgilaydi.



Ushbu maqsadlarga mos ravishda o'qitish metodikasi va o'quv materiallari tanlanadi. Agar ushbu uch komponent bir- biriga uyg'un bo'lsa, ta'lim tizimi samarali ish olib borayotgan bo'ladi.

Baholash ta'limiy maqsadlarga qay darajada erishganligini namoyish qilish imkonini beradi. Baholash – o'lchash jarayoni bo'lib, bunda bilim, ko'nikma, kompetensiyalar o'lchanadi.

“Baholash nazariyasi asoslari” nomli kitobda pedagogik o'lchovlar nazariyasining konseptual apparati, ta'limda o'lchov natijalarining ishonchliligi va validligi haqida hamda Pedagogik o'lchovlarning ob'ektivligi, o'lchov fazosi o'lchami, o'lchovlarning darajasi va shkalalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, xulosa, amaliy topshiriqlar va muhokama uchun savollar berilgan.

² Komil Jalilov “Baholash nazariyasi asoslari”

Pedagogik o'lovlar- ta'lim oluvchilarda bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini o'lchash (aniqlash) usullari va vositalarini ishlab chiqish hamda qo'llaydigan pedagogika sohasi.³

Baholash – biron-bir domenning test topshiruvchilarda shakllanganlik darajasini o'lchash bo'lib, quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

- bilvosita;
- maxsus yaratilgan topshiriqlar yordamida;
- cheklangan sondagi topshiriqlar yordamida.

Pedagogikada o'lchashning mohiyatini tushunish uchun domen va konstrukt tushunchalarini bilish kerak.

Baholashning asosiy tushunchalari mavjud.

✓**Domen** – bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalar majmui.

Masalan, 6- sinf ona tili darslarida so'z turkumlaridan fe'l o'tildi: harakat va holat fe'llari, o'timli va o'timsiz fe'llar, fe'l nisbatlari, aniq nisbat, o'zlik nisbat, majhul nisbat, orttirma nisbat, orttirma nisbat qo'shimchalarining ishlatilishi, birgalik nisbat, fe'lning vazifa shakllari, ko'makchi fe'llar, fe'llarning tuzilishiga ko'ra turlari, fe'lning ma'noviy guruhlari, fe'llarning munosabat shakllari haqida ma'lumot berildi. Fe'llarni o'g'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish ko'nikmalari shakllantirildi. Ana shu 6-sinf uchun fe'l bilan bog'liq bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yig'indisi **domen** hisoblanadi.

Ta'limning har bir bosqichi uchun tegishli domen ta'lim standartlari va o'quv darslarida belgilab beriladi. Davlat ta'lim standartlarida maktab o'quvchilari egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar majmui (domen) har bir fan bo'yicha aniq qilib berilgan.

✓**Konstrukt** – o'lchanishi lozim bo'lgan xususiyat.

Ta'lim jarayonida o'quvchi biron- bir domenga tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar qay darajada shakllanganliginibilish uchun qaysi bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalarni o'z ichiga olishini hamda shu domenga xos qaysi konstruktarni (xususiyatlarni) o'lchash kerakligi aniqlab olinadi. Shundan

³ Komil Jalilov "Baholash nazariyasi asoslari"

keyin o'quvchining qanday topshiriqlarni bajarishi orqali mazkur konstruktarni kuzatib baho berish mumkin.

Masalan, 9-sinf adabiyot darsida o'quvchining doston haqidagi olgan bilimlarini bilish uchun bu domen qanday konstruktarni o'z ichiga olganligini aniqlash lozim bo'ladi, ya'ni dostonning o'ziga xos xususiyatlarini bilish, talqin qilish kabi. Shunday qilib, o'quvchiga shu konstruktarni bilish imkonini beruvchi topshiriqlarni bajarish orqali uning mazkur mavzuga tegishli bo'lgan domenni qay darajada egallaganligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin bo'ladi.

PISA tadqiqotlarida kreativ fikrlashni baholash uchun qancha ko'p domenlar qamrab olinsa, konstruktning qamrab olishi shunchalik yaxshi bo'ladi.

✓“Kreativ ifodalash” deganda shaxsning ichki dunyosini (kechinmalarini) o'zgalarga yetkazib berish hollari tushuniladi. Ushbu mavzu mazmun sohasi, o'z navbatida, “yozma ifodalash” va “vizual ifodalash” sohalariga (domenlari ga) bo'linadi.

PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash keng mavzudagi mazmun sohalariga e'tibor qaratadi: “kreativ ifodalash” va “bilim yaratish hamda muammoni kreativ hal qilish”. Ushbu sohadagi kreativ faollikka o'ziga xoslik (originallik), estetika, xayolot, emotsional mazmun va reaksiya xosdir. Aksincha, “bilim yaratish hamda muammoni kreativ hal qilish” sohasidagi ijodiy faollikka ochiq (yagona to'g'ri javobi bo'lmagan) savol va muammolarni tadqiq etish bilan bog'liq kreativ fikrlashning amaliy ko'rinishlari kiradi. Bu soha, o'z navbatida, “ilmiy muammoni hal qilish” va “ijtimoiy muammoni hal qilish” sohalariga (domenlariga) bo'linadi. Ushbu sohalarda, kreativ faollik afzalroq natijaga vositadir, shuning uchun o'ziga xos, innovatsion, ta'sirli va samarali yechimlarni taklif etish deb ta'riflanishi mumkin. Ushbu to'rt baholash sohalari real hayot va kundalik ijodiy fikrlash mohiyatini aks ettirib, 15 yoshli o'quvchilar, odatda, mashg'ul bo'lishi mumkin bo'lgan kreativ fikrlash faoliyatini nisbatan darajada qamrab oladi.

Ular ijodiy fikrlashning maktabdagi barcha ehtimoliy ifodasini qamrab ololmasa ham, kreativ fikrlash konstruktini yetarli darajada qamrab oladi,

shuningdek, PISA baholashining turli logistik va texnik cheklovlarini inobatga oladi.⁴

Baholashning maqsadlari:

- **shakllantiruvchi baholash (formative assessment)**
- **ta'lim jarayonini ta'minlash**
- **qayta aloqa (feedback)**

Testologiya bu- bilim, ko'nikma, kompetensiyalarni baholash jarayoni qonuniyatlari haqidagi fan sohasidir.

Test- baholanishi lozim bo'lgan domen va konstrukt haqida xulosa chiqarishga asos bo'ladigan topshiriq yoki topshiriqlar yig'indisi.

Test turlari:

- ✓ **normaga mo'ljallangan test**
- ✓ **mezonga mo'ljallangan test**
- ✓ **ipsativ test**
- ✓ **muvaffaqiyat testlari**
- ✓ **egallash testlari**
- ✓ **prognostik testlar**
- ✓ **diagnostik testlar**

Test baholanishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma hamda kompetensiya haqida xulosa chiqarishga asos bo'ladigan har qanday topshiriqlar yoki topshiriqlar yig'indisi sanaladi.

Bu topshiriqlar turli ko'rinishda bo'lishi mumkin:

- ✓ **yopiq test – berilgan variantlardan faqat bittasi tanlanadigan test;**
- ✓ **ochiq test – javob yozish talab qilanadigan test;**
- ✓ **amaliy test – bajarib, ko'rsatilishi lozim bo'lgan test.**

Test tuzishda baholanishi lozim bo'lgan bilim, malaka, ko'nikma yoki kompetensiyaga amal qilinishi lozim bo'lgan jihatlar qamrab olinadi. Baholanishi lozim bo'lgan domen (bilim, malaka yoki kompetensiya) haqida xulosa

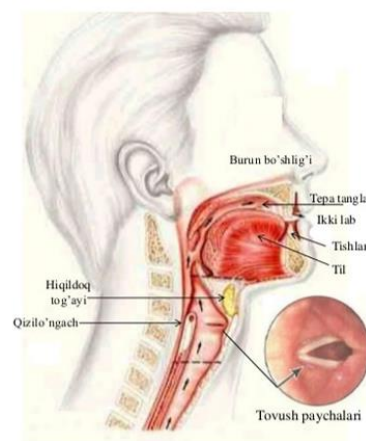
⁴ PISA TADQIQOTIDA KREATIV FIKRLASHNI BAHOLASH DOIRASI. TOSHKENT – 2020

chiqarishga imkon berishi va uni bajarish shart- sharoitlari hamma test topshiruvchilari bilan teng bo'lishi kerak.

<u>Ochiq test topshiriqlarining turlari</u>	<u>Izoh</u>	<u>Misollar</u>
<u>Bitta soʻz (yoki soʻzlar) tushirib qoldirilgan gapdan iborat tashkil topgan ochiq topshiriqlar</u>	Berilgan gap yoki matn tarkibidan tushirib qoldirilgan soʻz yoki soʻz birikmalarini tiklash	<u>Bilimli ... ning kuchi mingga yetar, bilimsizning kuchi birga yetar. (Maqol)</u> a) qiz b) o'quvchi
<u>Qo'shimchalar tushirib qoldirilgan gapdan iborat tashkil topgan ochiq topshiriqlar</u>	Berilgan gap yoki matn tarkibidan tushirib qoldirilgan qo'shimchalarni tiklash	<u>Uni ko'rgan boshqa jonzot... qo'rqqanlaridan butalar orasi... yashirinlash yoki daraxt tepasiga chiqib olishar ekan.</u> a) -lar b) -ga

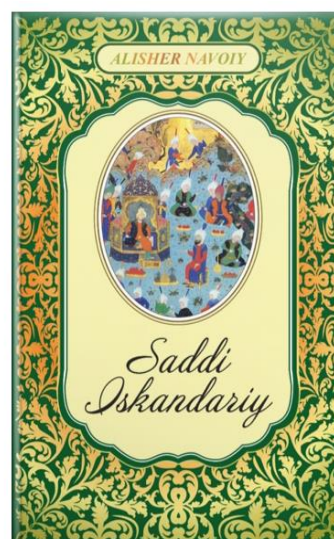
Berilgan savolning javobini yozing (ochiq test).

Qaysi organ nutq tovushini hosil qilishda ishtirok etadi?



Berilgan savolning javobini yozing (ochiq test).

“Saddi Iskandariy” dostoni necha bob, necha baytdan iborat?



1.Qaysi gapdagi ega vazifasidagi so‘z tarkibidaishtirok etgan undoshlarning barchasi jaranglitol undoshlari sanaladi?(yopiq test)

- A) Ilm olish oson ish emas, unga har kimchidayvermaydi.
- B) Javohir yo‘lda adashib qolgan bir cholniko‘rib qoldi.
- C) Ustoz ko‘rmagan shogird har maqomgayo‘rg‘alar.
- D) Shunda botir o‘g‘lonlar yurt himoyasigaotlanibdilar.

2. Qaysi javobda egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda tovush o‘zgarishi bilan

yoziladigan tub so‘zlar qatori berilgan? (yopiq test)

- A) bilak, qovoq, chelak
- B) axloq, tirnoq, pishloq
- C) yurak, buyruq, kerak
- D) sovuq, sana, o‘ym⁵

1.Berilgan tasvirlarning qay biridan qo‘shma ot hosil qilish mumkin?
(amaliy test)



Javob: _____

2. Odil Yoqubovning avtobiografik asari nomini yozing.(amaliy test)



Javob: _____

⁵ Ona tili va adabiyot. Davlat test makrazi. 2019

Validlik

Ta'lim jarayonida test biron-bir domenni, shu domen o'z ichiga olgan konstruktarni o'lchash uchun qo'llanilishini ko'rib chiqdik.

Ta'lim oluvchining bilim darajasini, unda ko'nikma, malaka, kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini bevosita ko'rish imkoni mavjud emas: o'qituvchi ularni faqat bilvosita (savol-javob, kuzatish, topshiriqlar bajarish orqali) ko'rishi, o'lchashi mumkin. Bunday o'lchash natijasida chiqarilgan xulosalar asosida biron-bir shaxs yoki tashkilot (masalan, o'qituvchi, ta'lim muassasasi, ish beruvchi) tomonidan ma'lum bir qarorlar (masalan, diplom berish, yoki bermaslik, o'qishga yoki ishga qabul qilish yoki qilmaslik v.h.k.) qabul qilinadi.

Qabul qilinadigan qarorlar asoslantirilgan bo'lishi uchun test asosida chiqarilgan xulosalar ham valid⁶ (asosli) bo'lishi lozim.⁷

Validlik nima?

Haqiqiylik tushunchasi olim J.Kelli tomonidan ishlab chiqilgan, agar u sinovni o'lchashni talab qiladigan narsani o'lchasa, u haqiqiy bo'ladi.

Masalan, aqlni sinash aqlni o'lchashi kerak, boshqa narsani emas (masalan, xotira).

Ichki va tashqi haqiqiylikni farqlash mumkin. Ushbu turdagi amallar tadqiqot tadqiqotlari / protseduralarining haqiqiylikni baholash uchun muhimdir.

Validlik- test sifatini belgilovchi asosiy mezon. Test natijalari asosida xulosalarga kelinadi va ma'lum bir qarorlar qabul qilinadi. Demak, bu xulosalar va qarorlar asosli bo'lishi lozim.

Validlik dalillari:

- **testning mazmuni bilan bog'liq dalillar;**
- **test topshiriqlarini bajarish jarayoni bilan bog'liq dalillar;**
- **testning ichki strukturasi bilan bog'liq dalillar;**
- **testning boshqa o'zgaruvchilar bilan bog'liqligi asosidagi dalillar;**

⁶ <https://uz.laraform.com/validity-9#menu-1>

⁷ Baholash nazariyasi asoslari. Komil Jalilov

➤ **testning oqibatlari bilan bog‘liq dalillar.**

(Standards, 1999, 2014.)

VALIDLIK – (ing. “haqiqiy deb tan olish”, “tasdiqlash”) test natijalarini baholashdagi asosiy mezon. Validlik tushunchasi progmatik g‘oyaning asosiy amali deb biladi, shaxsning psixologik xususiyatlarini tekshira oladi. Ilgari validlik so‘zining ma’nosi “testning sifati” tushinilgan bo‘lsa, hozirgi paytda “test natijalarini interpretatsiya qilmoq” bo‘lib, asosiy tushuncha borligi va test natijalarini qo‘llash tushiniladi. Validlik tushunchasi testning sifatini emas, balki testning natijalari bilan o‘xshash taraflarini ko‘rsatadi.

Amerikalik olim A. Anastazining mulohazalariga qaraganda TEST ning VALIDLIGI – “testni o‘lchovchi” va “ o‘zgartiruvchi” degan ma’noni beradi. Validlik bizga metodikaning qo‘llanishiga yaroqli yoki yaroqsizligini aniqlab beradi. Validlikni nazariy jihatlarini o‘rganuvchi eng keng qo‘laniladigan usul bu konvergent validlik hisoblanadi. Boshqa metodikalar bilan taqqoslash diskreminant validlik hisoblanadi. Keyingi validlik bu progmatik validlik hisoblanadi. Bu metodikaning amaliy jihatdan qanchalik yaroqli ekanligini tekshiradi.

Validlikning bir necha turlari mavjud. Ular quyidagilar:

- 1) konkurent validlik;
- 2) prognostik validlik;
- 3) konseptual validlik;
- 4) ichki validlik;
- 5) differensial validlik.

1. Konkurent validlikbu – validlik turi baholash korrelyatsiyasi yig‘indisini testlardagi boshqa validlik turlarini o‘rganishni yanada soddalashtirib beradi.

2. Prognostik validlik – testlarning darajasini, axborotini, xarakter darjasini aniqlik ko‘rsatkich asosida belgilab beradi. Bu validlik turida vaqtni o‘lchanganligini ko‘rsatadi.

3. Konseptual validlik – bunda operatsional validlik tushinaladi, interpretatsiya usulining adekvatliligi, u termin va atamalarning to‘g‘ri qo‘llanishini ta‘minlaydi. Konseptual validlik 1955- yili L. Kronbax tomonidan tasdiqlangan, nazariy tuzilgan testni o‘zgaruvchanligi bilan bog‘liq. Bir mezonni topish qiyin bo‘lganda gipotezaga nazar tashlanadi. Bu gipotezalarning tasdig‘i nazariy asoslanish bilan ko‘riladi. Konseptual validlik validliklarning ichida eng murakkab deb tan olinadi. Bunda bir natija o‘rniga ko‘plab natijalarni qayd etish lozim.

4. Ichki validlik – bu validlik turi ham boshqalarini bir- biri bilan bog‘lashni ta‘minlaydi. Bu validlik turi alohida muolajadan iborat bo‘lib belgilash, aniqlash bir necha ko‘rinishlar asosida tajribada to‘liq amalga oshadi.

5. Differensial validlik – validlikning bu turi testlardagi qiziqish darajalarining taqqoslanishiga sabab bo‘ladi. Misol uchun, ikkita masalaga doir yechimni olaylik. Bunda uning sababini aniqlashga harakat qilinadi. Yechimni topish usullari ko‘riladi. Topilmaning yechimlari o‘zaro solishtirilib bir- biri bilan taqqoslanadi. Validlikning bu turi ham psixik umumiylikni o‘zaro taqqoslaydi.⁸

Validlikning dalillari

Test asosida asosli (valid) xulosdalar chiqara olish uchun testni to‘g‘ri tuzish, uni o‘tkazish, uning natijalarini qayta ishlash va e‘lon qiluvchi tashkilotlar validlikning bir qancha dalillarini keltirishlari kerak.

Validlik talablari

- **test topshirish sharoitlari bilan bog‘liq omillar;**
- **adolat – test topshiruvchilarga o‘lchanayotgan domen doirasida o‘z qobiliyatlarini namoyish qilishga teng imkon berilishi;**
- **shaffoflik – test topshiruvchilar va jarayonning boshqa ishtirokchilarida test nimani tekshirishi, qanday**
- **mezonlar asosida tekshirishi haqida yetarli ma‘lumotga egaligi;**

➤ **testni baholash va natijalarni hisoblash jarayonlari bilan bog‘liq omillar;**

➤ **baholovchilar ishonchliligi (ichki, o‘zaro).**

Test tuzishga qo‘yiladigan maqsad

Test topshirig‘idan maqsad test topshiruvchini chalg‘itish bo‘lmasligi kerak. Test topshirig‘i chalkash bo‘lmasligi, tushunarli, lo‘nda, imlo xatolarsiz, sodda va ravon bo‘lishi kerak.

Tushunarsiz yozilgan test topshiriqlari o‘z vazifasini bajarmaydi, ya’ni bilimlari bilimsizdan ajratib bermaydi.

Bugungi kunda mavhumlik, iqtisodiy inqirozlar, beqarorlik, o‘zaro nizolar hukmronlik qilar ekan, jamiyatda funksional savodxonlikni shakllantirish va rivojlantirish zamon talabi bo‘lib qolmoqda.

O‘qish savodxonligi – shaxs o‘zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish maqsadiga erishishi yo‘lida matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyatidemaqdir.¹

O‘qish va o‘qish savodxonligi tushunchalari yillar davomida o‘zgarib, madaniyat, iqtisodiyot, texnologiya kabi turli sohalarda o‘z aksini topib kelmoqda.

O‘qish savodxonligi quyidagilarni qamrab oladi:

✓ **aqliy faoliyat;**

✓ **til kompetensiyalari;**

✓ **oddiy o‘qishdan to so‘zning asl ma’nosini tushunishga qadar bo‘lgan jarayon;**

✓ **tushunish uchun zarur bo‘lgan grammatika va tilshunoslikning kengroq sohasiga xos shakllari;**

✓ **kishining olam haqidagi bilim bilan ma’no bog‘liqliklari.**

O‘qish savodxonligi nafaqat ta’lim tizimida, balki boshqa sohalarda ham yutuqlarga erishish uchun asos, zaruriyat hisoblanadi.

“Tushunish” so‘zi “o‘qib tushunish” atamasining ommaviy tasdiqlangan tushunchasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bunda o‘qish orqali o‘quvchining avvaldan

mavjud bilimi bilan matndan olingan ma'lumotni ma'lum darajada integratsiyasini talab etadi.

“Foydalanish” so‘zi vazifasi va amalda qo‘llanishiga ko‘ra ma'lum bir o‘qigan narsamizdan biror maqsadda foydalanishni anglatadi.

“Mulohaza yuritish” shuni anglatadiki, bunda o‘quvchilar matn bilan ishlayotgan vaqtda o‘zlarining shaxsiy fikrlari va tajribalaridan foydalanishadi. Har bir o‘qish harakati mulohazani talab qiladi: o‘quvchilar matndagi ma'lumotlarni tashqi ma'lumotlar bilan bo‘g‘laydi va tahlil qiladi.

“Munosabat bildirish” shaxs o‘zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish, maqsadiga erishish yo‘lida matnni tushunish, matndagi ma'lumotlardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish, hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati demakdir.

Shaxs funksional savodxonligining muhim tarkibiy qismlari:

- ✓ doimiy ravishda o‘rganish va rivojlanish;
- ✓ hayoti davomida olgan bilimlarini turli vaziyatlarda qo‘llay olish;
- ✓ faol ijodiy fikrlash;
- ✓ belgilangan vazifalarni hal qilishning nostandart usullarini topish;
- ✓ o‘zining shaxsiy va jamiyat qadriyatlaridan kelib chiqib professional yo‘l hamda hayotiy ko‘rsatmalarni tanlash imkoniyatiga ega bo‘lish.

2018-yildagi PISA tadqiqoti qamrov doirasi matnning to‘rt xil yo‘nalishini belgilaydi:

 Tur:

tasvirlash, hikoya qilish, tushuntirish, munozara, yo‘riqnoma, muloqot, dalolatnoma

 Manba:

bitta, bir nechta

 Tuzilish: yaratuvchi va yo‘naltiruvchi

 Shakl:

davomli, qisqa, aralash

Kognitiv (bilish) jarayoni

- ✓ Erkin va ravon o‘qish;
- ✓ Matn ichidagi ma’lumotlarni olish va foydalanish;
- ✓ Tegishli matnni qidirish va saralash;
- ✓ So‘zma-so‘z ma’nosini tasvirlash;
- ✓ Shakl va mazmun ustida mulohaza yuritish;
- ✓ Sifat va ishonchlilikni baholash;
- ✓ Qarama-qarshiliklarni aniqlash va qayta ishlash;
- ✓ Xulosalarni umumlashtirish va hosil qilish.¹

Baholash

➤ PISA o‘qish savodxonligini mashqlardan va matn omillaridan foydalanish orqali baholaydi.

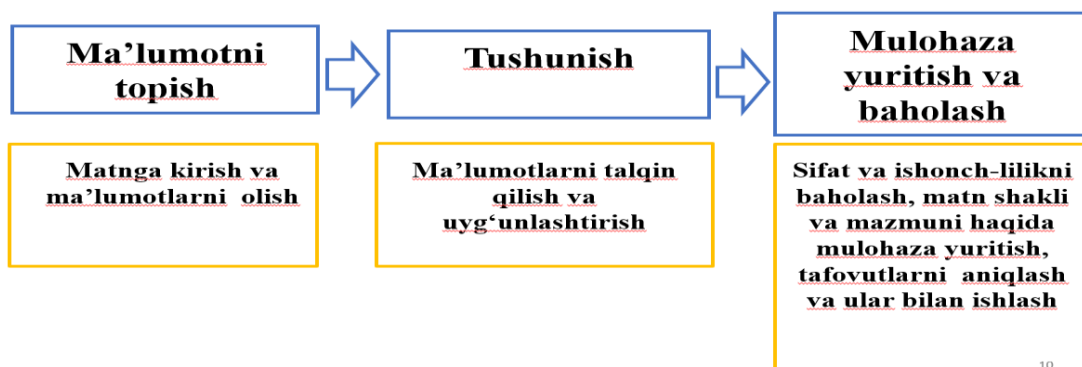
➤ PISA o‘qish savodxonligini baholash, o‘quvchilarning o‘qish jarayonlarini (o‘quvchilarning matnga bo‘lgan aqliy yondashuvlarini), turli matnlar vositasida baholashga qaratilgan.

➤ Topshiriqlar matndan aniq bir so‘z yoki jummalarni topishni talab qilsa-da, ko‘p hollarda zarur ma’lumotni topish va undan xulosalar chiqarish orqali o‘qish savodxonligi tekshiriladi.

PISA bo‘yicha o‘qish ko‘nikmalari

Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni qiyosiy va har tomonlama tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

PISA bo‘yicha o‘qish ko‘nikmalari quyidagicha tavsiflanadi.



Kreativ fikrlash insonga XXI asr jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun kerakli bo‘lgan muhim kompetensiyalardan biridir. “XXI asr ko‘nikmalari” yoki “XXI asr kompetensiyalari” deb ataladigan bu kompetensiyalar muttasil o‘zgarib borayotgan, biz bilgan kasblar yo‘qolib, yangi mutaxassisliklar paydo bo‘layotgan, globallashgan, mavjud ma’lumot hajmi har soniyada bir necha barobarga oshib borayotgan, raqamlashgan jamiyatda moslasha olish va o‘z o‘rnini topish uchun juda muhimdir. Bu kompetensiyalar kognitiv ko‘nikmalarning yuqori darajada rivojlangan bo‘lishini, jumladan, mantiqiy fikrlash, solishtirish, tahlil va sintez, muammolarga yakka tartibda va jamoa bo‘lib nostandart yechimlar topa olish qobiliyatlarini taqozo qiladi. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish esa, o‘z navbatida, an’anaviy kontentga asoslangan pedagogika va baholash usullaridan chekinib, kompetensiyaga asoslangan o‘qitish va baholashni joriy qilishni talab qiladi.

Kreativlik

Kreativlik – layoqat, jarayon va muhit o‘rtasidagi o‘zaro munosabat bo‘lib, u orqali shaxs yoki guruh ushbu ijtimoiy kontekst uchun ham yangi, ham foydali bo‘lgan salmoqli mahsulotni yaratishidir.

Ijodiy maqsadlarni ro‘yobga chiqarish kreativ fikrlashni taqozo etadi, lekin shu bilan birga aqliy salohiyat, soha borasidagi bilim va san’atkorlik talanti kabi kengroq va maxsus ko‘nikma va qobiliyatlar ham zarur bo‘ladi. Masalan, san’at durdonalari yoki texnologik kashfiyotlarni yaratish bilan bog‘liq buyuk ijodkorlikda kreativ fikrlashdan tashqari salmoqli talant, chuqur bilim, muayyan sohada tinimsiz mehnat hamda

jamiyat tomonidan ushbu mahsulot qiymatga ega ekanligi haqidagi e'tirof ham talab etiladi.

“Kreativ ifodalash” deganda shaxsning ichki dunyosini (kechinmalarini) o‘zgalarga yetkazib berish hollari tushuniladi. Ushbu mavzu mazmun sohasi, o‘z navbatida, “yozma ifodalash” va “vizual ifodalash” sohalariga (domenlariga) bo‘linadi.

PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash keng mavzudagi mazmun sohalariga e'tibor qaratadi: “kreativ ifodalash” va “bilim yaratish hamda muammoni kreativ hal qilish”. Ushbu sohadagi kreativ faollikka o‘ziga xoslik (originallik), estetika, xayolot, emotsional mazmun va reaksiya xosdir. Aksincha, “bilim yaratish hamda muammoni kreativ hal qilish” sohasidagi ijodiy faollikka ochiq (yagona to‘g‘ri javobi bo‘lmagan) savol va muammolarni tadqiq etish bilan bog‘liq kreativ fikrlashning amaliy ko‘rinishlari kiradi. Bu soha, o‘z navbatida, “ilmiy muammoni hal qilish” va “ijtimoiy muammoni hal qilish” sohalariga (domenlariga) bo‘linadi. Ushbu sohalarda, kreativ faollik afzalroq natijaga vositadir, shuning uchun o‘ziga xos, innovatsion, ta’sirli va samarali yechimlarni taklif etish deb ta’riflanishi mumkin. Ushbu to‘rt baholash sohalarini real hayot va kundalik ijodiy fikrlash mohiyatini aks ettirib, 15 yoshli o‘quvchilar, odatda, mashg‘ul bo‘lishi mumkin bo‘lgan kreativ fikrlash faoliyatini nisbatan darajada qamrab oladi.

Ular ijodiy fikrlashning maktabdagi barcha ehtimoliy ifodasini qamrab ololmasa ham, kreativ fikrlash konstruktini yetarli darajada qamrab oladi, shuningdek, PISA baholashining turli logistik va texnik cheklovlarini inobatga oladi.¹

Kompetensiya

Matnga kirib ochiq yoki yashirin holatda berilgan ma’lumotlarni olish. Ma’lumotlarni talqin qilish va ularni uyg‘unlashtirish. Matn shakli va mazmuni haqida mulohaza yuritish.

Matn turlari

Qisqa matnlar

Qisqa matnlar uzun matnlardan farqli o'laroq, ma'lum bir tartibda bo'ladi, shuning uchun ular turlicha o'qish usullarini talab etadi. Qisqa matn ko'rinishlari bular: ro'yxat, jadval, grafik, diagramma, e'lon va katalog, ilova va arizalardir. Bunday matn ko'rinishlari o'zgarmas va dinamik bo'lishi mumkin.

Uzun matnlar

Uzun matnlar sahifalarga ajratilgan birliklardan iborat bo'ladi. Ularga misol sifatida ro'znomalardagi maqolalar, insholar, romanlar, qisqa hikoyalar, taqrizlar va xatlarni keltirshimiz mumkin. Matnlar o'quvchilar farqlay olishi uchun sarlavhalar va mavzu bilan ajratib tuzilgan. Bunday belgilar matn chegaralari (masalan, bo'limlar yakuni) ni ko'rsatuvchi belgilardan iborat.

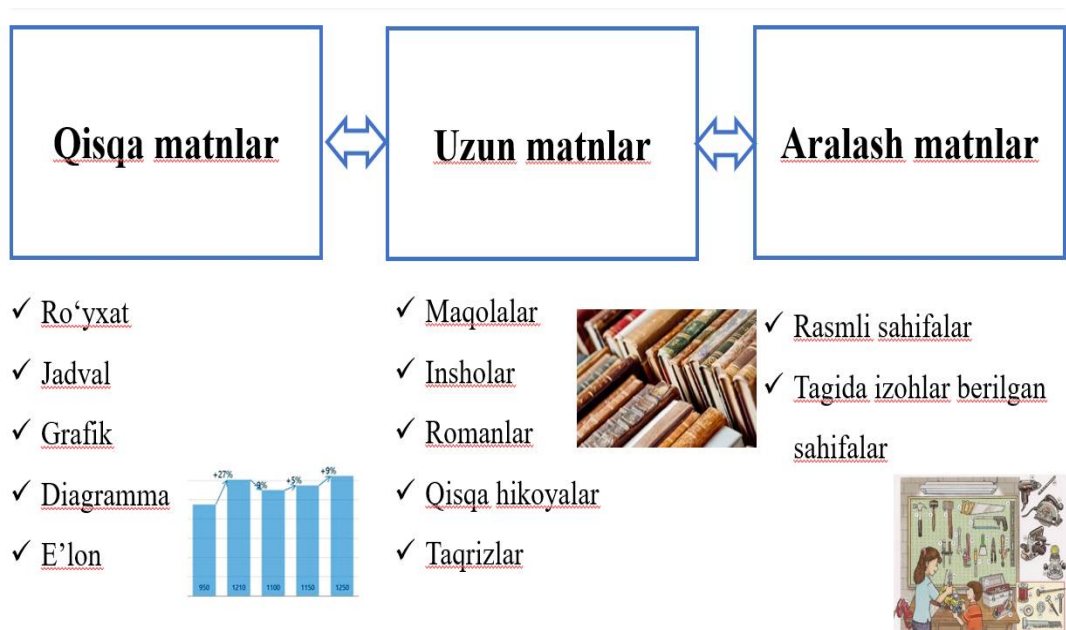
Shuningdek, kiritmalar ham ma'lumotni tartiblashga yordam beradi. Masalan, tartibni bildiruvchi so'zlar (birinchidan, ikkinchidan, uchunchidan) har bir bo'limning bir-biri va butun matn bilan o'zaro qanday bog'langanini ko'rsatadi. Ko'makchili birikmalar (shuning uchun, shu sababli v.h.k.) va bog'lovchilar matn qismlari o'rtasida sabab – natija jihatdan aloqadorligini bildiradi.

Aralash matnlar

Ko'plab o'zgarmas va dinamik matnlar - yagona, bir-biri bilan ma'no jihatdan bog'liq bo'lgan qisqa va uzun matn shakllaridan iborat, shuning uchun ular "aralash matnlar" deyiladi. Aralash matn turlariga rasmlı sahifalar yoki tagida tushuntirish berilgan sahifalar kiradi.

Aralash matn turg'un matnli jurnallar – ma'lumotlar kitobi yoki dalolatnomalar uchun umumiy shakl bo'lib, ma'lumotni yetkazishda mualliflar turli ifoda shakllaridan foydalanadi.

Dinamik matnlar ichidagi rasmiy web sahifalar ham, odatda, aralash matn hisoblanadi, masalan, xabarga asoslangan matnlar, ro'yxatlar jamlanmasi, paragraflar va ko'p hollarda, sahifalar. Xabarga asoslangan matnlar sirasiga onlayn arizalar, elektron xatlar (e-mail) va forumlar, uzun va qisqa shakldagi matnlar kiradi.¹



O'qish savodxonligini oshishiga ko'maklashuvchi omillar

Metodik adabiyotlarda bayon qilinishicha, adabiy til negizida asosan monologik nutq yotadi. Monologik nutq, muayyan mavzuga oid mantiqiy izchil gaplarshaklida ifodalangan hamda boshqalarga ta'sir ko'rsatish uchun yo'naltirilgan fikrlar (tovushlar)ning uyushgan tizimini namoyonetadi.



O'qish savodxonligini oshishiga ko'maklashuvchi omillar quyidagilar:

➤internet muhitidagi ko'p ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish;

➤o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, matn bilan ishlash savodxonligi, tushunish, yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

➤o‘quvchilar bitta matnni o‘qiganda emas, balki bir necha ma’lumotlarni o‘qiganda ham, ularda ma’lumotlarni tanlay olish ko‘nikmasini rivojlantirish;

➤o‘quvchilarga berilgan matnning qaysi biri eng ishonchli, aniq, mavzuga mos keladigan va muhim ekanligi yuzasidan qaror qabul qilishni o‘rgatish;

➤o‘quvchilarning matndagi ma’lumotning ishonchliligi va sifatini, ya’ni ma’lumot yaroqli, yangi, to‘g‘ri va bir yoqlama emasligini aniqlay olish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

➤o‘quvchilarni mulohaza yuritish va matndan tashqari fikrlash orqali berilgan matnni bog‘lay olish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

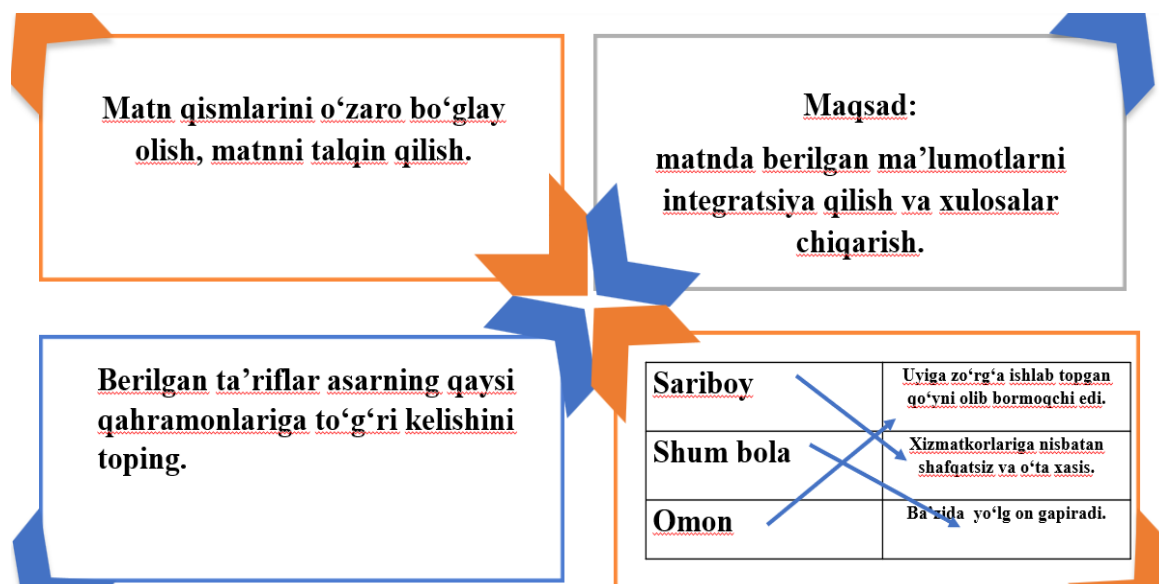
Ona tili va adabiyot darslarida o‘quvchilarda o‘qish savodxonligini shakllantirishga mo‘ljallangan turli ijodiy topshiriqlardan foydalanish asosida o‘quvchilarda mustaqil va ijodiy fikr yuritishga zamin yaratish mumkin.



O‘quvchilarning ijodiy faoliyatga tayyorlashda, avvalambor, ta’lim oluvchiga berilayotgan o‘quv materialiga qiziqtirish zarur.

Har qanday insonning muayyan kreativ fikrlash qobiliyati mavjud. Mazkur qobiliyatning negizini yangi turdagi narsalarni o‘ylab topish tashkil etadi. Uning

tasavvurlari ijodiy hamda yaratuvchilik xarakteriga ega bo‘ladi. Matnlarni o‘qish hamda tushunishda o‘quvchilar mazkur matnlarda bayon qilingan voqelikni o‘z xotiralarida qayta jonlantirishlari talab etiladi.



Ta’lim beruvchining o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini o‘stirishga xizmat qiluvchi turli metod va usullarni tanlab olib, ta’lim jarayonida foydalana olishi ularning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

PISA (Programme for International Student Assessment) – o‘quvchilarning savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqot dasturi bo‘lib, dasturning asosiy maqsadi o‘n besh yoshli o‘quvchi-yoshlarning o‘qish, (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik darajalarini hamda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini turli xil testlar ko‘rinishida baholashdan iboratdir. Ushbu loyiha o‘quvchi-yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlashlariga, olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olish qobiliyatlariga baho berish va keyinchalik bu ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Har uch yilda amalga oshiriladigan PISA dasturi dunyo mamlakatlariga ta’lim tizimining yutuq va kamchiliklari haqida o‘z vaqtida axborot berish, tegishli dasturlarning ta’sirini tahlil qilish imkoniyatini yaratib, ta’lim siyosati sohasidagi qarorlar qabul qilishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ta'lim sifatini baholashga yo'naltirilgan PISA kabi xalqaro tadqiqotlar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ilk marta o'tkazilishi sababli ularni to'g'ri, samarali va ob'yektiv o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

PISA dasturining o'qish savodxonligi yo'nalishidagi topshiriqlardan ona tili va adabiyot darslarida foydalanish o'quvchilarning matnni umumlashtirish va talqin qilish, xulosa qilish uchun qisqa matnning alohida qismlarini bog'lay olish, aniq ifodalangan ma'lumotlarni topa olish kabi ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Nazorat savollari

1. Pedagogik o'lchovlar nima?
2. Qanday test turlari bor?
3. Validlikning bir necha turlari mavjud va ular qaysilar?
4. Validlik talablari nimadan iborat?
5. "Kreativ ifodalash" deganda nimani tushunasiz?
6. O'qish savodxonligini oshishiga ko'maklashuvchi omillar qaysilar?
7. PISA (Programme for International Student Assessment) qanday dastur?
8. PISA o'qish savodxonligi qaysi omillaridan foydalanish orqali baholaydi?

Mavzu: Baholash nazariyasi asoslari. Testni yaratish bosqichlari foydalanish. O‘quvchilarning yozma va og‘zaki savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga doir topshiriqlar namunalarini tuzish va baholash

Reja:

1. Test yaratish, uning bosqichlari. Test turlari.
2. Yopiq testlar. Test topshiriqlarini tuzishga qo‘yiladigan tavsiyalar.
3. Yozma va og‘zaki savodxonlikning muhim tarkibiy qismlari.
4. Kreativlik tushunchasi hamda kreativ fikrlash. Yozma savodxonlikning oshishiga ko‘maklashuvchi omillar.

“Agar mendan sizni nima qiynaydi?” - deb so‘rasangiz, farzandlarimizning ta’lim va tarbiyasi deb javob beraman.

**Shavkat MIRZIYOYEV,
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti**

Hozirda yoshlar ma’naviy hamda ta’lim-tarbiya jihatidan kuchli va raqobatga chiqa oladigan bo‘lishlari kerak. Ular o‘z bilim va malakalari bilan dunyo miqyosiga chiqishlari va yurtimiz kuch-qudratini butun jahonga ko‘rsatishlari lozim. Vatanimiz yoshlarini har jihatdan qo‘llab-quvvatlashda ham gap ko‘p. Ularning zamonaviy bilim egallashlari, yetuk ma’naviyatli inson bo‘lib kamol topishlari uchun kerakli shart-sharoitlar yaratish borasidagi ishlar izchil davom etmoqda.

Yurt yuksalishining muhim kafolati xalqning kuchli bilimga ega ekanligi sanaladi. Hech bir mamlakat o‘z aqliy quvvat va imkoniyatlariga tayanmay, inson tafakkurida ma’naviy, aqliy va axloqiy qadriyatlarni rivoj toptirmay, jamiyatning milliy ruhini uyg‘otmay turib, buyuk taraqqiyot darajasiga ko‘tarilmagan va ko‘tarila olmaydi ham. Yurtimizdagi bu boradagi o‘zgarishlar tahsinga sazovor.

Buyuk shoir Firdavsiy shunday yozadi:

Ilmdan bir shu’la dilga tushgan on

Shunda bilursankim, ilm bepoyon.

Shoir komillikni istagan insonning bilim olishi lozimligini uqtiradi.

Darhaqiqat, komillik o'zlikni va dunyoni anglash orqali amalga oshadi. Bunga esa bilim va malakani muttasil oshirish orqali boriladi. Bilimni oshirish va o'z bilimi darajasi qanday ekanligini inson o'lchab boradi, buni bilishni istaydi. Mana shunday vaqtda nafaqat o'quvchilar uchun, balki har qanday insonning o'zi uchun test sinovlari qo'l keladi. Inson shu ma'noda hayoti davomida o'zi uchun xayolan tesir savollarini ham tuzadi, ularning javoblari va variantlarini ham o'ylab topadi, yechadi. Ya'ni, mohiyatan olib qaraganimizda, keng ma'noda, test bizning kundalik hayotimizda ham mavjud ekan.

Test yaratish tizimli jarayon bo'lib, uning bir necha bosqichlari mavjud.

- ☐ Testning maqsadini aniqlash.
- ☐ Domen va konstruktlarni aniqlash.
- ☐ Testning o'ziga xos xususiyatlarini yaratish.
- ☐ Testning o'ziga xos xususiyatlari asosida test topshiriqlarini shakllantirish.
- ☐ Test topshiriqlarini mutaxassislar yordamida tahlil etish va lozim o'rinlarda tuzatishlar kiritish.
- ☐ Test topshiriqlarining dastlabki aprobatsiyasini o'tkazish va lozim o'rinlarda tuzatishlar kiritish.
- ☐ Test topshiriqlarini katta miqyosda aprobatsiyadan o'tkazish.
- ☐ Aprobatsiya natijalari asosida test topshiriqlarini statistik tahlil etish, talabga javob bermaydigan testlarni chiqarib tashlash.
- ☐ Testning yakuniy varianti uchun validlik va ishonchlilik tadqiqotlarini o'tkazish.
- ☐ Test natijalari uchun tavsiyalar tuzish.

Test yaratishning bosqichlari mavjud bo'lib, ulardan ba'zilarini keltirib o'tamiz. Ular quyidagilardan iborat:

1-bosqichda testning maqsadi aniqlanadi. Masalan, o'quvchilarning bilimlaridagi bo'shliqlarni aniqlash uchun ishlatiladigan testga har doim ular xatoga yo'l qo'yadigan nuqtalar kiritiladi.

2- bosqichda baholanishi kerak bo'lgan domen va konstruktlar aniqlanadi. Buning uchun bir qancha usullar qo'llanishi mumkin. Ulardan biri- ta'lim standartlarida belgilangan maqsadlarni tahlil etish.

3-bosqichda test spetsifikatsiyasi yaratiladi. Spetsifikatsiyada baholanishi lozim bo'lgan domen va konstruktning har bir elementi qanday va nechta sondagi test topshiriqlari yordamida tekshirilishi aks etadi.

Keyingi bosqichlarda test topshiriqlari yaratiladi va mutaxassislar tomonidan tahlil etiladi. Test topshiriqlarini tahlil etishda test tuzish qoidalariga amal qilinganligi, tushunarliqligi, aniqligiga e'tibor beriladi.

6-bosqichda test topshiriqlarining dastlabki aprobatsiyasi o'tkaziladi.

Ushbu bosqichlar har qanday test yaratishda zarur hisoblanadi. Ulardan biri- aprobatsiya. Yaratilgan testlarning yaroqliligini tekshirish maqsadida aprobatsiyadan o'tkaziladi. Talabga javob bermaydigan topshiriqlar qayta ko'rib chiqiladi.

Aprobatsiya testdagi noaniqliklar va xatolarni aniqlash maqsadida o'tkaziladigan jarayon bo'lib, keyingi bosqichlarda test topshiriqlari katta miqyosda aprobatsiyadan o'tkaziladi.

Abrobatsiya o'tkazishdan maqsad shuki, topshiriq testning maqsadi, test topshiruvchilar auditoriyasi hamda test spesifikatsiyasiga mos ekanligini bilish va ularning aniq, tushunarliqligiga ishonch hosil qilish.

Shundan so'ng aprobatsiya natijalari asosida talabga javob bermaydigan testlar aniqlanadi va ular qayta tahrirga beriladi. Test topshiriqlarini tuzish katta mas'uliyatni talab etadi. Test tuzishda ma'lum qoidalariga amal qilinmasa, test natijalariga nisbatan ishonchsizlik paydo bo'lishi mumkin. Buning oqibatida omma orasida test va uning natijalariga jiddiy munosabat sustlashadi.

Yopiq test turlari

Testda ishlatish mumkin bo'lgan test topshiriqlari turlaridan biri yopiq test turlaridir. Bu test topshiruvchilardan to'g'ri javobni berilgan muqobil javob variantlaridan birini tanlashni talab qiladigan test topshiriqlari hisoblanadi.

Test yaratish bosqichlaridan biri bu- test topshiriqlarini tuzishdan maqsadni aniqlash. Testning maqsadi uning qanday shaklda bo'lishini ko'rsatib beradi. Masalan, ta'lim oluvchining egallagan bilimini tekshirishga qaratilgan testda fanga oid nazariy bilimlar aks etishi lozim.

Yopiq test topshiriqlari talab darajada bo'lishi hamda validlikka javob berishi uchun test tuzishda ma'lum qoidalarga amal qilish kerak. Mukammal tuzilgan yopiq test topshiriqlari tekshirilishi lozim bo'lgan domenni har tomonlama qamrab olish imkonini beradi.

2019-yil Davlat test markazi tomonidan tuzilgan test topshirig'ini ko'rib chiqamiz.

Qaysi javobda egalik qo'shimchasi qo'shilganda tovush o'zgarishi bilan yoziladigan tub so'zlar qatori berilgan?

- A) bilak, qovoq, chelak
- B) axloq, tirnoq, pishloq
- C) yurak, buyruq, kerak
- D) sovuq, sana, o'yin

Bunday mazmundagi testlarni yechish uchun, avvalo, yozuvda fonetik hodisaga uchragan so'zlarni topish talab etiladi.

“Daraxt- darax”, “go'sht- go'sh” kabi talaffuzda o'zgarishga uchragan so'zlar nazarda tutilmaydi.

So'zlarni asos va qo'shimchalarga ajratishni yaxshi o'zlashtirib olmaganlar uchun ushbu testni yechish oson bo'lmaydi, chunki fonetik hodisa faqat morfemalar qo'shilishi natijasida sodir bo'ladi.

Misollar:

Qorin + im = qornim

Bu+ day = bunday

Shu + ga = shunga

Yoki

Boqqani, kechikkach, qishloqqa kabi.

Validlik talablari

Hozirda tatbiq etilayotgan testlar o'ziga yarasha ma'lum qoidalarga solinib kelinmoqda. Testlarni yaratish, ularni jahon standartlariga moslashtirish, testlardagi ishonchlilik va validlikni belgilovchi jihatlarga talab ortib bormoqda. Bugungi kunda bizning sharoitimizda testlarni standartlashtirishga oid muammolar ko'rib chiqilmoqda. Bundan masqad ishonchlilikni hamda validlikni ta'minlashdir.

Standartlashtirish testlarni mahalliy muhit uchun ahamiyatli ekanligini va ilmiy asoslar bo'yicha xulosalarga kelinishiga zamin yaratadi. Test va ularning standartlari, ishonchlilik darajalari qanday ekanligi, testlarning muhit va sinaluvchilardan olingan natijalar mutaxassislar uchun o'ziga yarasha bir asos bo'ladi. Respublikamizda o'tkazilayotgan test jarayonlari sifatini yaxshilash imkoniyatini yaratilishiga va yangi g'oyalarning kashf qilinishida ilmiy izlanishlarning yanada kengroq bo'lishiga, yangi bilimlarni kirib kelishiga xizmat qiladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarni kechiktirishga haqimiz yo'q". Zero bugungi jamiyat talabi ham ana shundan iborat.

Validlik talablari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ☐ test topshirish sharoitlari bilan bog'liq omillar;
- ☐ adolat – test topshiruvchilarga o'lchanayotgan domen doirasida o'z qobiliyatlarini namoyish qilishga teng imkon berilishi;
- ☐ shaffoflik – test topshiruvchilar va jarayonning boshqa ishtirokchilarida test nimani tekshirishi, qanday mezonlar asosida tekshirishi haqida yetarli ma'lumotga egaligi;
- ☐ testni baholash va natijalarni hisoblash jarayonlari bilan bog'liq omillar;
- ☐ baholovchilar ishonchliligi (ichki, o'zaro).

“Valid” so'zi yaroqli - (dalil yoki nuqtayi nazar) mantiq yoki haqiqatda ishonchli asosga ega; oqilona degan ma'nolarni anglatadi.

Ta'lim oluvchining bilim darajasini, unda ko'nikma, malaka, kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini bevosita ko'rish imkoni mavjud emas: o'qituvchi bularni faqat bilvosita (savol-javob, kuzatish, topshiriqlar bajarish orqali) ko'rishi, o'lchashi mumkin. Bunday o'lchash natijasida chiqarilgan

xulosalar asosida esa biron-bir shaxs yoki tashkilot (masalan, o'qituvchi, ta'lim muassasasi, ish beruvchi) tomonidan ma'lum bir qarorlar (masalan, diplom berish yoki bermaslik, o'qishga yoki ishga qabul qilish va hokazo) qabul qilinadi.

Qabul qilinadigan qarorlar asoslantirilgan bo'lishi uchun test asosida chiqariladigan xulosalar ham valid (asosli bo'lishi) lozim.

Validlik- testning sifatini belgilaydigan asosiy tushuncha.

Validlik – testning maqsadidan kelib chiqqan holda test natijalari yordamida chiqariladigan xulosalarning qay darajada ilmiy va empirik jihatdan asosli (valid) ekanligidir.

Muqobil javobli testlar

Muqobil javobli test topshiriqlari bitta o'zak hamda bir necha variantlardan iborat muqobil javoblardan tuzilgan bo'ladi.

Muqobil javobli test topshiriqlarini tuzishda quyidagi qoida va tavsiyalarga rioya qilinadi:

- har bir test topshirig'ining maqsadi- domenning qaysi elementini tekshirishga qaratilganligi aniq bo'lishi;

- har bir test topshirig'i baholanayotgan domen uchun muhim bo'lgan bilimga asoslanishi;

- har bir test topshirig'i mustaqil bo'lishi;

- test topshirig'ida ishlatilgan tushuntirishlar va misollar test topshiruvchi uchun yangi bo'lishi;

- test topshirig'ida subyektiv munosabat, subyektiv baho ifodalanmasligi kerak.

Muqobil javobli test topshirig'ining murakkab shakli mavjud bo'lib, bunday test topshirig'ining o'zagida bir necha variant beriladi va muqobil javoblarda bu variantlar har xil guruhlanadi.

2019-yil Davlat test markazi tomonidan tuzilgan test topshirig'idan namunalar keltiramiz.

Quyida berilgan qaysi fe'llarning asosida ifodalangan o'timli-o'timsizlik ma'nosi nisbat qo'shimchasi ta'sirida o'zgargan?

- 1) ko'rsatmoq; 2) ajratmoq; 3) qiynalmoq;
 - 4) o'qitmoq; 5) tomizmoq; 6) supurishmoq
- A) 2, 3, 5 B) 2, 3, 4, 5
C) 1, 4, 5, 6 D) 1, 4, 6

Kichikka ulug'lik ulug'dan bo'lar,

Ulug'ga egilsa, kichik qut olar.

Ushbu parcha haqidagi qaysi fikrlar to'g'ri emas?

- 1) vositali to'ldiruvchilar sifatlar bilan ifodalangan;
- 2) ot bilan ifodalangan ega qatnashgan;
- 3) otlashgan so'z bilan ifodalangan vositasiz to'ldiruvchi qatnashgan;
- 4) sifat bilan ifodalangan gap bo'laklari ushbu gapdagi so'z birikmalarida

hokim qism vazifasini bajargan.

- A) 2, 3
B) 3, 4
C) 1, 4
D) 1, 2

Keltirilgan misollar muqobil javobli test topshirig'ining murakkab shakli bo'lib, test topshirig'ining o'zagida bir nechta variant berilgan va muqobil javoblarda bu variant har xil guruhlangan. Bunday test topshiriqlarini ishlatish tavsiya qilinmaydi, chunki test topshiriqlari muqobil javobli test topshirig'ining odatiy shakllariga nisbatan qiyinroq hisoblanadi.

Keyingi misol.

Yurak, sen mening sozimsan.

Ushbu gap haqida berilgan qaysi ma'lumotlar to'g'ri?

- 1) Ushbu gap egasi yashiringan gap sanaladi;
- 2) Ushbu gap tarkibida sodda ot kesim qatnashgan.
- 3) Ushbu gapdagi so'zlar tarkibida qatnashgan ismning munosabat shakllari

soni 3 ta;

- 4) Ushbu gapda qaralmish ega vazifasini bajargan.

- A) 1, 3

- B) 1, 2
- C) 2, 3
- D) 3, 4

Test topshirig'ining o'zagida inkor so'zlarni ishlatmaslikka harakat qilish lozim.

Qaysi javobda Zulfiyaning asarlari berilmagan?

- A) "Quyoshli Qalam", "Mushoira"
- B) "Xotira siniqlari", "Bog'lar qiyg'os gulda"
- C) "Gullar vodiysi", "Surat bilan suhbat"
- D) "O'g'lim, sira bo'lmaydi urush", "Bahor keldi seni so'roqlab"

Test topshiruvchi berilgan variantlardan biri to'g'ri yoki noto'g'riligini aniq bilsa, mos kelmaydigan muqobil javoblarni chiqarib tashlash yo'li bilan to'g'ri javobni topishi mumkin, bu esa tekshirilayotgan konstruktga bog'liq bo'lmagan faktorning test natijalariga ta'sirini oshiradi.

Yana bir testni ko'ramiz.

Xalqimizning shunday urf-odatlariga borki, ularga hamisha hurmat bilan qarash kerak.

Ushbu ergashgan qo'shma gap haqida berilgan to'g'ri ma'lumotlarni aniqlang.

- 1) Ergash gap qismi shaxsi noma'lum gap sanaladi;
- 2) Bosh gap qismida ega vazifasini bajargan qaralmish qatnashgan;
- 3) Ushbu qo'shma gap tarkibidagi olmoshlar hol va vositali to'ldiruvchi vazifasini bajargan;
- 4) Ushbu qo'shma gap tarkibidagi otlar aniqlovchi, ega va hol vazifasini bajargan;
- 5) Ushbu qo'shma gap tarkibida holning faqat bir ma'noviy turi qatnashgan.

- A) 1, 2, 4 B) 2, 5
- C) 3, 5 D) 1, 3, 4

Xulosa o'rnida quyidagilarni keltirib o'tamiz:

bunday test topshiriqlarining statistik ko'rsatkichlari, odatda, past bo'ladi, bu esa o'z navbatida, testning ishonchliligiga salbiy ta'sir qiladi;

bunday test topshiriqlarini tuzish va tahrir qilish qiyin bo'ladi;

bunday test topshiriqlariga javob berish ancha vaqtni talab qiladi, bu esa test orqali berilgan vaqt ichida qamrab olinishi mumkin bo'lgan domen elementlari sonini kamaytiradi va test natijasida chiqariladigan xulosalar validligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Muqobil javobli test topshiriqlarini tuzish

Topshiriq iloji boricha qisqa, lo'nda, ortiqcha ma'lumotlardan xoli bo'lishi lozim. Shuningdek, muqobil javoblarda takrorlanadigan so'zlar ham topshiriq o'zagiga chiqarilishi lozim. Topshiriq o'zagi yetti-sakkiz so'zdan iborat bo'lgan bitta gapda ifodalanishi, bu gapda ergash gaplar soni bittadan oshmasligi tavsiya qilinadi. Asosiy, tekshirilayotgan ma'lumot topshiriq o'zagida aks etishi kerak. Test topshirig'i grammatik, uslubiy, imlo xatolarsiz tuzilgan bo'lishi zarur. Muqobil javoblarni tuzayotganda test tuzish talablariga rioya etilishi maqsadga muvofiq.

Muqobil javobli test topshiriqlarini tuzishda quyidagi tavsiyalarga rioya qilinadi:

- ☐ tadqiqotlar uchta muqobil javob optimal ekanligini ko'rsatadi;
- ☐ testda to'g'ri javoblar turli o'rinlarda joylashish va to'g'ri javoblarning joylashuvida qandaydir qolip bo'lmasligi (masalan, hamma A muqobil javoblar to'g'ri javob bo'lib qolmasligi yoki to'g'ri javoblar A, B, C, D shaklida joylashib qolmasligi) darkor;
- ☐ muqobil javoblar mantiqiy ketma-ketlikka joylashishi lozim;
- ☐ muqobil javoblar ma'no jihatdan bir-birini qamrab olmasligi kerak;
- ☐ muqobil javoblar grammatik bir xil shaklda bo'lishi lozim;
- ☐ muqobil javoblar ma'no jihatdan bir turkumga mansub bo'lishi zarur.

Yana bir testni ko'rib chiqamiz.

Qaysi javobda Navoiyning boshdan oyoq savol-javob tarzida bitilgan g'azali nomi berilgan?

- A) “Mani jondan o‘sondirdi ...” deb boshlanuvchi
- B) “Jong‘a chun dermen ...” deb boshlanuvchi
- C) “Bo‘ldum sanga” radifli
- D) “Deyin” radifli

Test topshiruvchi berilgan g‘azalni yod olmagan bo‘lsa, bunday testlarga javob bera olmaydi. Test topshirig‘idan maqsad test topshiruvchini chalg‘itish bo‘lmasligi kerak. Test topshiruvchi uchun tushunarli, sodda, ravon bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Tushunarsiz tuzilgan test topshiriqlari o‘z vazifasini bajarmaydi.

“To‘g‘ri-noto‘g‘ri” shaklidagi test topshiriqlari

“To‘g‘ri-noto‘g‘ri” shaklidagi test topshiriqlarida bir yoki bir nechta so‘z yoki gap beriladi. Test topshiruvchidan berilgan test topshirig‘idan to‘g‘ri javob variantini tanlash talab etiladi.

Quyida berilgan barcha so‘zlar tutuq belgisi (‘) bilan yozilganmi?

tuyg‘u, cholg‘u, iste‘mol, e‘lon, ma‘naviyat, ma‘rifat, in‘om, o‘zbek

A) ha B) yo‘q

Test tuzishga qo‘yiladigan maqsad

Test topshirig‘idan maqsad test topshiruvchini chalg‘itish bo‘lmasligi kerak. Test topshirig‘i chalkash bo‘lmasligi, tushunarli, lo‘nda, imlo xatolarsiz, sodda va ravon bo‘lishi maqsadga muvofiq. Tushunarsiz yozilgan test topshiriqlari o‘z vazifasini bajarmaydi, ya‘ni bilimga ega o‘quvchini tanlab bera olmaydi. Ba‘zan test savollarida ahamiyatga ega bo‘lmagan, xususiy mazmun asosida tuzilgan test topshiriqlariga duch kelamiz. Bunday vaziyatda test topshiruvchi berilgan mavzuni juda yaxshi bilsa ham, testga javob bera olmasligi mumkin.

Masalan, quyidagi test savolini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, ushbu test topshirig‘ida Abayning “Naqliya so‘zlar” (“Nasihatlar”) asari kim tomonidan o‘zbekchaga tarjima qilinganligi so‘ralgan. Test topshiruvchi uchun ushbu asarning kim tomonidan tarjima qilinganligi emas, balki asarning mohiyati undan ko‘ra muhimroq ahamiyatga ega.

Abayning “Naqliya so‘zlar” (“Nasihatlar”) asari kim tomonidan o‘zbekchaga tarjima qilingan?

- A) Asil Rashidov;
- B) Nosir Fozilov;
- C) Usmon Qo‘chqor;
- D) Nizom Komil.

Bolajonlarning bilim olishi, tarbiyasi, kelajagi haqida qayg‘urish o‘zbek xalqining qadimiy qadriyatlaridandir. Hozirgi zamon talabi shuki, shiddat bilan rivoj topayotgan jamiyatda o‘z o‘rniga ega, qalbida komil insonga xos fazilatlar jo‘sh urib turgan, milliy qadriyatlarga hurmat ko‘zi bilan boqadigan malakali kadrlarni tayyorlab berish. Bu borada ustozlarning sa’y-harakatlari beqiyos. Bugungi kunda o‘qituvchi ta’lim oluvchiga faqatgina ma’lumotni berish bilan cheklanmasdan, uning yozma hamda og‘zaki savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishi muhimdir.

Ona tili va adabiyot fanining maqsadi – o‘quvchilarda og‘zaki nutq va yozma savodxonlik ko‘nikmasini tarkib toptirishdan iborat. Ona tili va adabiyot darslarida o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, o‘z fikrini ravon bayon qilish hamda yozma usullarda to‘g‘ri, xatosiz, o‘rinli ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, o‘zbek tili qonun- qoidalarini ongli o‘zlashtirishga o‘rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimiz, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma’naviyatimiz, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ona tili va adabiyot fani bo‘yicha o‘quvchilar egallagan bilim, ko‘nikma, malakalar quyidagi ko‘rsatkichlar asosida tekshiriladi va aniqlanadi:

- ☐ fanga doir nazariy bilimlarning qay darajada shakllanganligi;
- ☐ o‘zgalar fikrini, matn mazmunini anglash va so‘zlash malakasi;
- ☐ fikrni yozma shaklda to‘g‘ri va aniq, ravon bayon etish malakasi.

O‘quvchilarda ushbu ko‘rsatkichlar asosida bilim, ko‘nikma va malakalar shakllanishi kerak. Fanni o‘qitishning bir qator vazifalari mavjud.

Ular:

- o‘quvchilarni erkin, ijodiy fikrlashga o‘rgatish;
 - fikrini o‘zbek tilining qonun-qoidalariga muvofiq ravishda og‘zaki va yozma ifodalay olish;
 - so‘zlardan o‘rinli foydalanish;
 - fanning ahamiyatini singdirish
- Savol- javob, debatlar o‘tkazish

Savol-javob tarzida darslarni tashkil etishdan maqsad muammoning yechimini to‘g‘ri, asosli topishda o‘quvchi atrofdegilarni o‘z mulohazalarining to‘g‘riligiga ishonitirishdir. Aniq va mantiqiy fikrlash, ishonarli dalillar va xulosalar keltirish ko‘nikmalarini shakllantirishda debatlar o‘tkazish samarali usul sanaladi. Ular o‘quvchilarda ijtimoiy fikrni o‘zgartirishga ta’sir etish qobiliyati mavjudligiga ishonch tuyg‘ularini rivojlantiradi. Bahslashuv natijasida o‘quvchilar qanday ko‘nikmalarni qo‘lga kiritish mumkinligini tushunib yetsa, dars samarasi ijobiy bo‘ladi. Dars jarayonida o‘quvchi o‘z mulohazalarini aniq, qisqa, lo‘nda gaplar bilan yozma shaklda yoritishi lozim. Bu borada o‘quvchilarni berilgan mavzu yuzasidan shunday dalil-isbot topish ko‘nikmalarini egallashga o‘rgatish kerakki, natijada bildirilgan fikrni muhokama qilishga o‘rin qolmasin. Shundagina o‘quvchilar tengdoshlarining qarashlarini hurmat qilishga yoki xususiy tasavvurlarini sinfdoshining fikri oldida ojiz ekanligini tan olishga o‘rganadi, eng asosiysi, ularda erkin fikr yuritish ko‘nikmalari shakllana boradi. Yuqorida keltirib o‘tganimizdek, har bir o‘qituvchidan qaysi fan, qanday dars turidan qat’iy nazar dars jarayonida bevosita o‘quvchining o‘g‘zaki va yozma nutq salohiyatini rivojlantirib borish talab etiladi. Jumladan, ona tili va adabiyot darslarida debat usulini qo‘llash juda ahamiyatli.

Debat bu – muayyan mavzu bo‘yicha rasmiy muhokamani o‘z ichiga olgan jarayon. Bahsda qarama-qarshi qarashlarni shakllantirish, bahslashish uchun qarama-qarshi dalillar keltiriladi. Debat jamoat uchrashuvlarida, ilmiy muassasalarda va qonunchilik yig‘ilishlarida bo‘lib o‘tadi. Bu munozaralarning rasmiy turi bo‘lib, ko‘pincha, munozara ishtirokchilaridan tashqari moderator va auditoriya ishtirok etadi.

Mantiqiy izchillik, faktlarning aniqligi va tinglovchilarga ma'lum darajada emotsional jozibadorlik – munozaralarning elementlari, bu yerda bir tomon, ko'pincha, masalaning ustun "konteksti" yoki ramkasini taqdim etib, boshqa tomonga ustun keladi. Rasmiy bahs-munozarada, ishtirokchilar qanday qilib buni amalga oshirishni belgilaydigan doiradagi kelishmovchiliklarni muhokama qilishlari va qaror qabul qilishlari uchun qoidalar mavjud.

Misol tariqasida 8-sinf adabiyot darsligidagi Asqad Muxtor qalamiga mansub "Chinor" romanini olish mumkin. Ma'lumki, ushbu asar muallifga katta shuhrat keltirgan. Asar o'ziga qadar yaratilgan o'zbek romanlaridan bir necha jihatlari bilan ajralib turadi. "Chinor" romanidagi Akbarali obrazini tahlil qilish o'quvchining asar haqidagi taassurotlarini kengaytiradi. Debat davomida qaysidir o'quvchida Akbaraliga nisbatan achinish hissi paydo bo'lsa, boshqa o'quvchida unga nisbatan nafrat tuyg'usi tug'iladi.

Ta'lim berishda o'g'zaki nutq savodxonligini o'stirish, keng fikrlashga o'rgatish, o'z fikrini mantiqan izchil, ravon tilda bayon etish bilan yonma-yon yozma savodxonlikni oshirish maqsadga muvofiqdir. Aynan ona tili fani o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan, o'zgalar fikrini to'g'ri talqin qila oladigan, so'zlashuv madaniyati rivojlangan shaxsni ulg'aytirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Bu bilan o'quvchilarning til qurilishi bo'yicha olgan bilimlari, bu bilimlarni amaliyot bilan bog'lash ko'nikmasi va nutq hosil qilish malakasini tarkib toptirishga qaratiladi.

Nazorat ishlari

Diktant, ijodiy bayon va insholar o'quvchilarning ona tili va adabiyotdan olgan bilimlarini amalda qo'llay olishda muhim vositadir.

O'quvchilarning og'zaki hamda yozma nutqini o'stirish, savodxonligini oshirish uchun diktant yozdirish usuli katta natija beradi. Ushbu jarayonda o'quvchi diktantni xatosiz yozishga harakat qiladi. O'quvchining diktantni xatosiz yozishi uning ona tili fanidan olgan fonetik, leksik va grammatik bilimlarini qay darajada o'zlashtirganligiga bog'liq bo'ladi. Imlo qoidalari grammatik bilimlar

bilan bog‘liq, demak, savodli diktant yozish uchun, o‘z navbatida, grammatik qoidalarni ham bilish zarur.

Diktantni har bir o‘quvchi kesimida nuqta, verguligacha e’tibor bilan tekshirish o‘qituvchiga muayyan o‘quvchining yutuqlari va bo‘shliqlarini aniqlash, keyingi darslarda ularga munosabat bildirish imkonini yaratadi. O‘quvchilarning yozma savodxonligi talab darajada bo‘lmasa, o‘qituvchi taqvim-mavzu ish rejasiga qo‘shimchalar kiritishi yoki o‘quvchilar yozma savodxonligini oshirish maqsadida qo‘shimcha darslar tashkil qilishi samara beradi.

Yozma savodxonlikning oshishiga ko‘maklashuvchi omillardan biri imlo qoidalarini nazariy jihatdan puxta egallashdir.

“Mosini top” o‘yini

Ushbu didaktik o‘yin orqali o‘quvchilarda kelishik qo‘shimchalarini to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasi hosil bo‘ladi.

-ning, -ni-ga, (-ka, -qa)-dan-da

Gul... uzmoqElak... solmoqOt... balandToshkent.... yashamoq

Gul... bargiBaliq... bermoqIt... pastBaland... uchmoq

Men... kitobimIsh... bormoqIsh... kelmoqDiktant... xato qilmoq

Do‘sti... ko‘rmoqOsh solmoq

Yozma va og‘zaki savodxonlik quyidagilarni qamrab oladi:

☐ aqliy faoliyat;

☐ til kompetensiyalari;

☐ to‘g‘ri va xatosiz yoza olish;

☐ tushunish uchun zarur bo‘lgan grammatika va tilshunoslikning kengroq sohasiga xos shakllari;

☐ o‘z fikrini ravon ifodalay olish.

Yozma va og‘zaki savodxonlikning muhim tarkibiy qismlari:

☐ doimiy ravishda o‘rganish va rivojlanish;

☐ hayoti davomida olgan bilimlarini turli vaziyatlarda qo‘llay olish;

☐ faol ijodiy fikrlash;

☐ belgilangan vazifalarni hal qilishning nostandart usullarini topish;

□ o‘zining shaxsiy va jamiyat qadriyatlaridan kelib chiqib professional yo‘l hamda hayotiy ko‘rsatmalarni tanlash imkoniyatiga ega bo‘lish.

Ona tili va adabiyot fanining eng muhim vazifalaridan biri- o‘quvchilarda og‘zaki nutq va yozma savodxonlik ko‘nikmasini tarkib toptirish. Buning uchun dars jarayonida turli metodik usullarni qo‘llash orqali yuqori natijalarga erishish mumkin.

Masalan, “Tushunchalar tahlili” usuli o‘quvchining avvaldan mavjud bilimi bilan matndan olingan ma’lumotni ma’lum darajada integratsiyasini talab etadi.

Tushunchalar izohi

Sifat so‘z turkumi

Sifatlarning so‘rog‘i

Yasama sifatlar

Sifatlarning tuzilishi

Asliy sifatlar

Sifat darajalari

Sifatlarning ma’no guruhlari

Otlashgan sifatlar

Savollarga javob bering.

1. Sifat deb nimaga aytiladi?
2. Sifatlar qanday so‘roqlarga javob bo‘ladi?
3. Yasama sifatlar qanday qismlarga ajratiladi?
4. Sifatlar tuzilishiga ko‘ra necha xil bo‘ladi?
5. Asliy sifatlar deb nimaga aytiladi?
6. Orttirma darajadagi sifatlarga misollar keltiring.
7. Maza-ta’mini bildiruvchi sifatlarga qaysilar kiradi?
8. Otlashgan sifatlarning gapdagi vazifasi haqida so‘zlang.

Yana qiziqarli usullardan biri “Ortiqchasini toping” bo‘lib, bunda o‘quvchilar matn bilan ishlayotgan vaqtda o‘zlarining shaxsiy fikrlari va tajribalaridan foydalanishadi. Har bir o‘qish harakati mulohazani talab qiladi.

Darsning samarali bo'lishi, unda qanday usullardan foydalanganligi va natijaga erishilgani o'qituvchining mahorati, bilim darajasini belgilaydi. Mazkur usul ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilarning tez fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

O'quvchilarga berilgan har bir shakl ichidagi so'zlardan bittasi ortiqcha. Shu ortiqcha so'zlarni topish hamda uning nima uchun ortiqchaligini tushuntirish vazifasi beriladi.

Kreativlik tushunchasi hamda kreativ fikrlash

Kreativlik – layoqat, jarayon va muhit o'rtasidagi o'zaro munosabat bo'lib, u orqali shaxs yoki guruh ushbu ijtimoiy kontekst uchun ham yangi, ham foydali bo'lgan salmoqli mahsulotni yaratishidir.

Ona tili va adabiyot fanini o'qitishda kreativlikni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Kreativlik negizida aks etuvchi muhim sifatlar

Quyidagi omillar o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

Ta'lim berishda o'g'zaki nutq savodxonligini o'stirish, keng fikrlashga o'rgatish, o'z fikrini mantiqan izchil, ravon tilda bayon etish bilan yonma-yon yozma savodxonlikni oshirish maqsadga muvofiqdir. Aynan ona tili fani o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, mustaqil va kreativ fikrlaydigan, o'zgalar fikrini to'g'ri talqin qila oladigan, so'zlashuv madaniyati rivojlangan shaxsni ulg'aytirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Ijodiy fikrlash insonga XXI asr jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun kerakli bo'lgan muhim kompetensiyalardan biridir. "XXI asr ko'nikmalari" yoki "XXI asr kompetensiyalari" deb ataladigan bu kompetensiyalar muttasil o'zgarib borayotgan, biz bilgan kasblar yo'qolib, yangi mutaxassisliklar paydo bo'layotgan, globallashtgan, mavjud ma'lumot hajmi har soniyada bir necha barobarga oshib borayotgan, raqamlashgan jamiyatda moslasha olish va o'z o'rnini topish uchun juda muhimdir. Bu kompetensiyalar kognitiv ko'nikmalarning yuqori darajada rivojlangan bo'lishini, jumladan, mantiqiy fikrlash, solishtirish, tahlil va sintez, muammolarga yakka tartibda va jamoa bo'lib nostandart yechimlar topa olish qobiliyatlarini taqozo qiladi. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish esa, o'z

navbatida, an'anaviy kontentga asoslangan pedagogika va baholash usullaridan chekinib, kompetensiyaga asoslangan o'qitish va baholashni joriy qilishni talab qiladi.

Amaliy mashg'ulot

So'nggi nasiba

Uylarga tushishga odatlangan ashaddiy o'g'ri- Bill o'z ishining go'zal lahzalarini yoqtirardi.

Tongda u devor oshib, bir uyga kirdi. Barcha qimmatbaho taqinchoqlarni yig'ishtirib olib, mashinasiga olib bordi. Bu payt qorni judayam ochgandi. Televizor qarshisida tamaddi qilish uchun o'sha uyga oxirgi marta kirdi. Ovqatlanib bo'lgach, biroz mizg'ib olmoqchi bo'ldi va qaytib uyg'onmadi.

Xonadon sohiblari kalamushlarni zaharlamocqi edi. (Dolores Rup.)

Matn yuzasidan berilgan topshiriqlar o'quvchining nutqi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchida o'z bilim va salohiyatini rivojlantirish, matnni tushunish, matndagi ma'lumotlardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish, hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati o'sadi. Topshiriqqa yo'naltirilgan maqsadlar o'quvchini topshiriq bilan bog'liq matn yoki jummalarni izlashga undaydi. O'quvchilarga berilgan matndan olingan so'zlarni jadvalga to'g'ri joylashtirish topshirig'i ularning ona tili fanidan olgan nazariy bilimlarini mustahkamlaydi.

Matndan foydalanib quyida berilgan savolga javob bering.

Billning yoqtirgan mashg'uloti nima edi?

Javob:

Uylarga tushishga odatlangan ashaddiy o'g'ri- Bill o'z ishining go'zal lahzalarini yoqtirardi.

Yozma ifodalash sohasi ijodiy barkamollikni ifoda qilishning tabiiy vositasi hisoblanib, o'quvchilardagi aqliy hamda muloqot qilish ko'nikmasini rivojlantirish uchun muhimdir.

Matnning tarbiyaviy ahamiyati nimada?

Javobingizni keltirilgan qatorlarga yozing.

O‘quvchi matnni tahlil qilgan holda xulosa qilishga harakat qiladi.
O‘quvchining

quyidagi javoblari to‘liq qabul qilinadi:

- ☐ Odamzod qiladigan har bir ishning natijasi uning oqibati bilan belgilanadi.
- ☐ Hikoyadan shuni xulosa qilish mumkinki, yomon ishning, albatta, javobi bor.

O‘quvchining topshiriqlarni bajarish asnosida mustaqil xulosa va qaror qabul qilish, ijodiy fikrlay olish, mustaqil mushohada yuritish, olgan bilimni amalda qo‘llay olish, mavzuning mohiyatini tushunish kabi ko‘nikmalari hosil bo‘ladi.

Baholash mezonlari

Baholash ta’limiy maqsadlarga qay darajada erishganligini namoyish qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, “Ona tili va adabiyot ” fanining o‘qitilishi ta’lim oluvchining o‘g‘zaki va yozma savodxonligini oshirish bilan bir qatorda hozirgi kun til bilan bog‘liq dolzarb masalalarni qamraydi va ijrosini ta’minlaydi.

Ta’lim jarayonini shunday tashkil etish kerakki, undagi muhit o‘quvchiga zavq bersin. Bunday muhitni yaratish ta’lim beruvchining mahoratiga bog‘liq. Mahoratli ustoz o‘z o‘quvchisining komil inson bo‘lib yetishishiga yordam beradi, uning hayotga bo‘lgan muhabbati, ishonchini yuksaltiradi.

XULOSA

Mamlakat intellektual salohiyatini yuksaltirish uchun bor imkoniyatlarini safarbar qilish har bir yosh avlodning burchidir. Test topshiriqlarini tuzishdan

maqsad o'quvchilar savodxonligini baholashdan iborat bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchi-yoshlarning savodxonlik darajasi hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini o'stirishdan iborat. To'g'ri, nuqsonlarsiz tuzilgan testlar o'quvchi - yoshlarning ijodiy fikrlashi, olgan bilimlarini turli sohalarda qo'llay olish qobiliyatiga baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

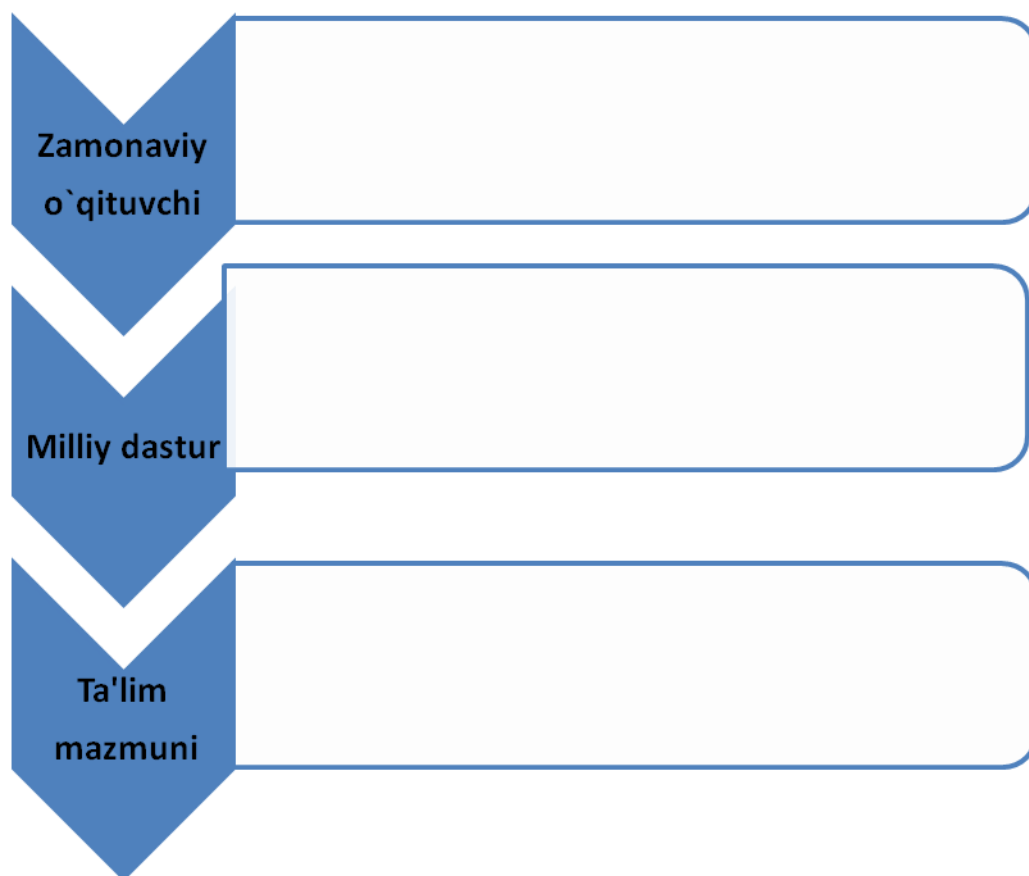
Ta'lim sifatini baholashga yo'naltirilgan test topshiriqlarini to'g'ri, samarali va ob'yektiv amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim oluvchilarning puxta bilim olishlari, ularning olgan bilimlarini tekshirishdagi qator xususiyatlarini hisobga olib, keyingi paytda test keng qo'llanilayotgan sinov turiga aylandi. Test yechish nihoyatda keng qo'llanilishi sababli alohida metod sifatida qaraladigan bo'ldi. Mavzuni o'rganishda testlardan foydalanish, ayniqsa, guruhda test o'tkazilgach, uning javoblarini muhokama qilish alohida ahamiyatga ega.

Nazorat savollari

1. Test topshiriqlari nima maqsadda yaratiladi?
2. Qanday test turlari mavjud?
3. Test yaratishga qanday talablar qo'yiladi?
4. Baholash qanday jarayon?
5. "Kreativ ifodalash" deganda nimani tushunasiz?
6. O'qish savodxonligini oshishiga ko'maklashuvchi omillar qaysilar?
7. Kreativlik negizida aks etuvchi muhim sifatlar qaysilar?
8. Qanday omillar o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi?

Mavzu: Loyiha ishi yaratish:
Zamonaviy o`qituvchi va ta'limdagi islohotlar.



Ona tili va adabiyot faniga oid tayanch va fanga oid kompetensiyalar

Kompetentlik – kompetensiyalarni qo`llay olishda inson ega bo`lishi kerak bo`lgan minimal tajribaga ega bo`lishdir. Buni o`quvchining tayyorgarligiga qo`yiladigan talablarni shakllantirishda, o`quv jarayoni va darsliklarni loyihalashda esdan chiqarmaslik kerak.

Ta'limda kompetensiyalarning asosiy funksiyalari quyidagilar:

- yosh avlodni kundalik hayotga tayyorlash bo'yicha ijtimoiy talabning aks etishi;
- bilim, ko`nikma va malakalarini hamda faoliyat usullarini kompleks holda maqsadli qo`llashi uchun atrof-muhitdan real obyektlarni ko`rsatishi;
- turli o`quv predmetlari va ta'lim sohalari mazmunining tarkibiy qismi bo`lishi;

-konkret masalalarni yechishda nazariy bilimlarni amaliyotda foydalanish bilan bog'lashi.

Kompetensiyalar qanday ketma-ketlikda bo'lishi kerak?

Ba'zi kompetensiyalar boshqalariga nisbatan umumiy yoki ahamiyatliroq bo'ladi.

Shunga ko'ra ularni uchta darajaga bo'lish mumkin:

1)*tayanch kompetensiyalar* – ta'lim mazmunining umumiy

(metapredmet) qismiga tegishli;

2)*umumpredmet kompetensiyalari* – ma'lum doiraga kiruvchi o'quv predmetlari va ta'lim sohalariga tegishli;

3)*predmetga oid kompetensiyalar* – oldingi ikki kompetensiyalarga nisbatan xususiy hisoblanib, o'quv predmeti doirasida shakllantiriladi.

Tayanch kompetensiyalar har safar ta'limning ma'lum bir bosqichi va belgilangan o'quv predmeti uchun aniqlashtiriladi. Ular to'plam, me'yoriy hujjatlar, o'quv va metodik adabiyotlar, shuningdek, o'quvchilarning tayyorgarligini, shu bilan birga, ularning ijodiy tayyorgarligi darajasini baholaydigan hujjatlarni loyihalash va yoritish uchun xarakterlovchi to'plamni belgilaydi.

Ona tili va adabiyot faniga oid tayanch va fanga oid kompetensiyalar

Tajriba-sinov natijalari va izlanishlar asosida ona tili va adabiyot fanidan quyidagi tayanch kompetensiyalar ishlab chiqildi va tasdiqlandi:

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi

A2 mavjud axborot manbalaridan (kitob, ommaviy axborot vositalari, internet, kitob, lug'at, ma'lumotnomalar, (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olish va ulardagi materiallarga ongli munosabat bildirish, xulosa chiqarish, ibrat olish va o'z faoliyatida qo'llay olish.

A2+ mavjud axborot manbalaridan (kitob, ommaviy axborot vositalari, internet, kitob, lug'at, ma'lumotnomalar, (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta'minlash va foydalanishda mediamadaniyatga rioya qilish.

O`zini-o`zi rivojlantirish kompetensiyasi

A2 shaxs sifatida ma'naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilishni hayotiy ma'naviy ehtiyojga aylanta olish; badiiy asarlarda tasvirlangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash va ularga amal qilish; badiiy kitoblarni muntazam o`qish va o`rganish, xulosa chiqarish, ibrat olish; o`z xatti-harakati, fikr-mulohazalariga tanqidiy yondasha olish, o`zini nazorat qila bilish, og'zaki va yozma matnlar mazmuniga to'g'ri baho bera olish.

A2+ badiiy, publisistik, ilmiy, ilmiy-ommabop, fan va texnika, san'at va boshqalarga doir kitoblarni muntazam o`qish, o`rganish, va xulosa chiqarish, tegishli holatlarda ulardan o`z fikrining isboti va dalili sifatida amliyotda foydalana olish;

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi

A2 jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va unda faol ishtirok etish; maktabda va maktabdan tashqari adabiy-badiiy yo`nalishdagi tadbirlarda (turli mavzudagi ko`rik -tanlovlar, musobaqalar va h.k.) faol ishtirok etish, atrofdagi insonlar bilan xushmuomalada bo`lish; badiiy asarlarda xilma-xil shakl va ko`rinishlarda namoyon bo`ladigan qahramon va personajlarning ijtimoiy-ma'naviy, fuqarolik, insoniylik va boshqa burch hamda huquqlarini bajarishlaridagi o`ziga xosliklar (halol, vijdonli, jonkuyar, loqayd..) ga qarab turib xolis va jiddiy mulohaza yuritish.

A2+ badiiy asarlarda aks etgan yuksak ma'naviy fazilatlar, shuningdek, yuksak badiiyat namunalarini anglay olish, his etish va boshqalarga yetkazishga intilish.

Milliy va umummadaniy kompetensiya

A2

badiiy adabiyot va san'atda aks etgan vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalarini, umuminsoniy va milliy qadriyatlar tasviridagi o'ziga xosliklarni anglash, ulardan ta'sirlanish, ulardagi go'zallik va ezgulikdan o'rnak olishga intilish, yovuzlik va xunuklikdan nafratlana olish;

A2+ badiiy asarlarda aks etgan tarixiy, ma'naviy va madaniy hodisalar mohiyatini to'g'ri tushunish va talqin qila olish, ulardagi estetik jihatlarni ilg'ay olish hamda tushuntirib bera olish.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi

A2 aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini tuza olish; shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob bilan ish yurita olish; kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o'qiy olish va undan foydalana olish;

A2+ inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan va qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'la olish hamda ulardan foydalana olish. Shunga o'xshash har bir fandan ushbu fanga oid kompetensiyalarning loyihalari ishlab chiqildi va tajriba sinovdan o'tkazildi.

Ona tilidan fanga oid kompetensiyalar

- Nutqiy kompetensiya (*tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish*):
- Lingvistik kompetensiya (*fonetika, grafika, orfoepiya, orfografiya, leksika, grammatika va uslubiyatga oid*):

Adabiyotdan fanga oid

kompetensiyalar □ Adabiy-nutqiy kompetensiyalar.

- Badiiy asarni tahlil (analiz, sintez) qilish kompetensiyasi.

Ishni nimadan boshlash kerak?

Mashg'ulotlarni olib boradigan pedagog o'qituvchi mazkur fandan kompetentlik yondashuviga asoslangan DTS va o'quv dasturini sinchiklab o'rganib chiqishi kerak. Bunda har bir o'quv fani bo'yicha shakllantirilishi zarur bo'lgan tayanch va fanga oid kompetensiyalarni o'quvchilar yoshi, psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda sinflarga taqsimlab chiqilishi zarur. Hozirda bu ish o'quv dasturlarida keltiriladi. Lekin mazkur kompetensiyalar yarim yillik va yil oxiridagi natija ko'rinishida berilmoqda. Shunga ko'ra pedagog ularni taqvim mavzu rejada maydalab ko'rsatishi zarur bo'ladi. Shu bilan birga o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishda qo'llaniladigan samarali usul, metod va texnologiyalarni tanlashlari kerak bo'ladi.

O'quvchilarda ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda ularning qiziqishi, ehtiyojini hisobga olish zarur. Buning uchun esa o'qituvchi tomonidan pedagogik tashxis o'tkazish yaxshi natija beradi. Tashxislar ishonarli va to'laqonli bo'lishi uchun ular quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- tashxislash ishiga ta'limning barcha ishtirokchilari (ota-onalar, fan o'qituvchilari, sinfdoshlar) jalb etilishi kerak;
- tashxislashni iloji boricha turli usullar-so'rovnoma, suhbat, kuzatish, test, o'z-o'zini tashxislash orqali o'tkazish lozim;
- qayta aloqa bo'lishi va baholash jarayoni doimiy ravishda muhokama qilinishi kerak;
- shaxsiy xarakterlari hisobga olinishi kerak. Bunda o'tkazilgan tashxis natijasi oldingisi bilan solishtirilishi va ijobiy(salbiy) o'zgarishlar e'tirof etilmog'i lozim;
- tizimlilik, tashxislash butun o'quv yilini qamrab olishi kerak;
- barcha o'quvchilar, ularning ota-onalari, mutaxassislar va boshqalarga o'quvchilar nimalarni bilishi, qanday ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi oshkor bo'lishi kerak.

Tayanch kompetensiyalarni qachon, qanday shakllantirish mumkin?

Tayanch kompetensiyalari tarkibiga kirgan kommunikativ kompetensiyani joriy nazoratlar davrida og'zaki so'rov, uy vazifalarni bajarganligi, sinfdoshlarining tushuntirishlarini anglay olishi, bahsga kirishish kabilar orqali shakllantirilsa, axborot bilan ishlash kompetensiyasini darslik va o'quv qo'llanmalar bilan ishlash, badiiy adabiyot, kinofilmlardagi jarayon, hodisa, qonun hamda qoidalar qo'llanilgan vaziyatlar to'g'risida axborotlarni izlab topish, ularni tushuntirish orqali shakllantirish mumkin. Shu bilan shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi ham shakllantirilib boriladi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasiga oid ko'nikmalarni dars jarayonida guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar kabi usullarni qo'llab darslarni tashkil etish mumkin. Umummadaniy kompetensiyalarni o'quvchilarda shakllantirish uchun fan sohasida buyuk kashfiyotlar qilgan olimlarning ibratomuz hayoti, fan rivojlanishi bilan insoniyatning umummadaniyati yuksalib borishini ko'rsatish orqali amalga oshirish mumkin.

Yechimini kutayotgan muammolar:

1.O'quvchilarda kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini belgilaydigan mezonlar ishlab chiqilishi zarur. Bu mezonlar o'quvchilarning yoshi, psixofiziologik xususiyatlarini ham hisobga olishi kerak.

2.Pedagog tomonidan tashkil qilinadigan dars ham kompetentli dars bo'lishi kerak. Buning uchun uning strukturasi va ekspertiza qilish mezonlari ishlab chiqilishi kerak.

Mavzu: Adabiyot darslarida pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish mahorati. Fanni o‘qitishda didaktik o‘yinlarning o‘rni

Reja:

1. Pedagogik texnologiya tushunchasi. Pedagogik texnologiya turlari. Pedagogik metodlar.
2. Didaktika tushunchasi. Didaktik o‘yinlarning turlari. Didaktik o‘yinlardan namunalar.
3. Didaktik o‘yinlarning turlari.
4. Didaktik o‘yinlardan namunalar

Tayanch so‘z va iboralar: Pedagogik texnologiya, ta’lim jarayoni, sub’yekti, ob’yekti, bilimni to‘liq o‘zlashtirish, tamoyil, dars qismlari, modulli ta’lim, muammoli ta’lim.

Pedagogik texnologiya tushunchasi dastlab XX asrning o‘rtalarida AQSHda paydo bo‘lib, 1940-50-yillar o‘rtasigacha “Ta’lim texnologiyasi” deb yuritilib kelgan va bu ibora texnika vositalaridan foydalanib o‘qitishga nisbatan qo‘llanilgan. 50-60- yillarda programmashtirilgan ta’lim nazarda tutilgan.

Dastlab “**texnologiya**” tushunchasiga aniqlik kiritaylik. Bu so‘z texnikaviy taraqqiyot bilan bog‘liq holda fanga 1872-yilda kirib keldi va yunoncha ikki so‘zdan – “**texnos**” (techne) - **san’at, mahorat, hunar** va “**logos**” (logos) – **fan** so‘zlaridan tashkil topib “**hunar fani**” ma’nosini anglatadi. Biroq, bu ifoda ham, zamonaviy texnologik jarayonni to‘liq tavsiflab berolmaydi. Texnologik jarayon, har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalangan holda, operatsiyalarning muayyan ketma-ketlikda bajarilishni ko‘zda tutadi. Aniqroq aytadigan bo‘lsak, texnologik jarayon – bu mehnat qurollari bilan mehnat ob’ektlari (xom ashyo)ga bosqichma-bosqich ta’sir etish natijasida mahsulot yaratish borasidagi ishchi (ishchi mashina)ning faoliyatidir. Ana shu ta’rifni tadqiqot mavzusiga o‘giradigan bo‘lsak, ya’ni: **Pedagogik texnologiya** – bu o‘qituvchi (tarbiyachi)ning ta’lim-tarbiya vositalari yordamida o‘quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta’sir ko‘rsatishi va bu faoliyat mahsuli

sifatida **ularda oldindan belgilangan shaxsiy sifatlarni shakllantirish jarayonidir.**

Yuqorida keltirilgan ta'rifdan ko'rinib turibdiki, pedagogik texnologiya tushunchasini izohlashda **texnologiya** jarayoni asos qilib olindi. Aslini olganda ham, bu tushunchaga berilgan ta'riflar pedagogik adabiyotlarda nihoyatda ko'pdir. Pedagogik adabiyotlarda "texnologiya" atamasining xilma-xil korinishlarini uchratish mumkin: **"o'qitish texnologiyasi", "ta'limli texnologiya", "ma'lumot texnologiyasi", "o'quv jarayoni texnologiyasi"** va hokazo. O'qitish texnologiyasi pedagogik texnologiyaga yaqin tushuncha bo'lsa-da, aynan o'xshash ma'noni anglatmaydi, chunki u ma'lum predmet, mavzu va savollar doirasidagi aniq o'quv materialini o'zlashtirish yo'lini muayyan texnologiya atrofida ifoda etadi. U ko'proq xususiy metodika bilan bir qatorda turadi.

Pedagogik texnologiya esa **ma'lumot texnologiyasini** joriy etish taktikasini ifodalaydi va **"o'qituvchi – pedagogik jarayon o'quvchi (talaba)"** funksional tizim qonuniyatlariga tegishli bilimlar asosida quriladi.

Alohida qayt etib otish joizki, ayni vaqtda ta'lim texnologiyasi tushunchasini mantiqiy-g'oyaviy jihatdan izohlash borasida yagona fikr mavjud emas. Pedagogik adabiyotlarda 300 dan ortiq ta'riflar berilgan.

Yuqorida qayd etilganidek, pedagogik texnologiya nazariyasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab asoslanib kelinayotgan bo'lsa-da, aynan "pedagogik texnologiya" tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud. Xususan pedagog olim V.P. Bepalko pedagogik texnologiyani **"amaliyotga tatbiq qilinadigan muayyan pedagogik tizim loyihasi"** deya ta'riflaydi hamda asosiy diqqatni o'quv-pedagogik jarayonni oldindan loyihalashga qaratadi. N.F.Talzina esa pedagogik texnologiyaning **"fan va amaliyot oralig'ida muayyan tamoyillarni olg'a suruvchi metodlar ishlab chiqaruvchi, ularni izchil qollash kabi masalalarni hal etishga yo'naltirilgan mustaqil fan"** bo'lishi lozimligini qayd etadi va hokazo.

Pedagogik texnologiyaning ta'riflari.

Hozirgi ta'lim-tarbiya sohasida keng rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashdan iborat.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o'z bilim va tajribalarini o'sib kelayotgan avlodga o'rgatishdan iborat bo'lib, bu jarayonda asosan inson hayoti uchun zarur axborotlarni avloddan avlodga uzatish amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiyaning har turli ta'riflari mavjud bo'lib, har bir ta'rif ma'lum nuqtai nazardan yondashishni ifodalaydi. Ayrim asosiy ta'riflar va ularning sharxlarini ko'rib chiqamiz.

Pedagogik texnologiya-barkamol insonni shakllantirish faoliyati.

Texnologiya – biror ishda, mahoratda, san'atda qo'llaniladigan usullar, yo'llar yig'indisi (Izohli lug'at).

Texnologiya – ishlov berish, ahvolni o'zgartirish san'ati, mahorati, qobiliyati, metodlar yig'indisi (V.M.Shepel).

Pedagogik texnologiya – o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va komponovkasi (joylashuvi)ni belgilovchi psixologik tartiblar (ustanovka)lar majmuasi: u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat (B.T.Lixachev).

Pedagogik texnologiya-o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir (V.B.Bespalko).

Pedagogik texnologiya-ta'limning rejalashtiriladigan natijalariga erishish jarayoni tafsiloti (I.P.Volkov)

Pedagogik texnologiya-o'quv jarayonining o'quvchilar va o'qituvchi uchun so'zsiz qulay sharoitlar ta'minlashni loyihalash, tashkil qilish va o'tkazish bo'yicha hamma detallari o'ylab chiqilgan birgalikdagi pedagogik faoliyat modeli (V. M. Monaxov).

Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning hamma jarayonlarini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodi (YUNESKO).

Pedagogik texnologiya-bu o'qitishga o'ziga xos yangicha (innovatsion) yondoshuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy-muhandislik tafakkurining ifodalashi,

texnokatik ilmiy ongning pedagogika sohasiga ko'chirilgan tasviri, ta'lim jarayoning muayyan standartlashuvi hisoblanadi (B.L.Farberman).

O'qituvchining o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoit va izchillikda ta'sir ko'rsatish hamda mazkur faoliyatning mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan sifatlarni shakllantirish jarayoni (N.Saidahmedov).

Yuqorida keltirilgan ayrim ta'riflarning o'zaro har xilligidan ko'rinadiki, pedagogik texnologiya tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, unga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa nuqtai nazarlardan yondashish mumkin.

Pedagogik texnologiya-axborotlarni o'zlashtirish, ulardan amalda foydalanish, ulardagi yangi ma'no-mazmunlarni hamda axborotlar orasidagi turli bog'liqliklarni ochish orqali yangi axborotlar yaratishga o'rgatish jarayonidan iborat.

Pedagogik texnologiya-ta'lim metodlari, usullari, yo'llari hamda tarbiyaviy vositalar yig'indisi: u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalari majmuidir.

Pedagogik texnologiya-ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun qulay shakl va usulda uzatish va o'zlashtirish jarayonidan iborat.

Demak, pedagogik texnologiya-insonga (ta'lim-tarbiya oluvchiga) oldindan belgilangan maqsad bo'yicha ta'sir o'tkazish faoliyatidan iborat.

Pedagogik texnologiya o'quvchini mustaqil o'qishga, bilim olishga, fikrlashga o'rgatishni kafolatlaydigan jarayondir.

Xulosa. Pedagogik texnologiya jarayonida o'qituvchi rahbarligida o'quvchi mustaqil ravishda bilim oladi, o'rganadi, o'zlashtiradi.

Bu faoliyatni amalga oshirish uni tashkil qilish, olib borish, takomillashtirish, tahlil qilish, tadqiq qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, boshqarish, nazorat, baholash kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogik texnologiyaning rivojlanish tarixi.

Pedagogika fani tarixidan ko‘rinib turibdiki o‘qitish va kadrlar tayyorlashning yana-da mukammal metodlarini va usullarini izlash doimiy davom etib kelgan.

O‘qitish – bu jamiyat taraqqiyoti uchun samarali pedagogning faoliyati yakunlanishi bilan darhol ko‘rinmasa ham har qanday boshqa faoliyat kabi ishlab chiqarish faoliyatidir.

Jamiyat tarixida iqtisodiy davrlar faqatgina nimalar ishlab chiqarilishi, kim tomonidan qancha ishlab chiqarilishi, mehnatning qaysi vositalari bilan ishlab chiqarilishiga qarab farq qilmaydi.

Ana shu nuqtai nazardan biz ijtimoiy tarixda mavjud bo‘lgan “pedagogik rivojlanish davr” larni ko‘rib chiqamiz.

I. **Individual** pedagog, qo‘l bilan ishlaydigan pedagogning pedagogik faoliyati davri (qadimgi davrlardan boshlab XVII asrgacha);

II. **Yozuv kitobi** davri (XVII asrdan hozirgi davrgacha);

III. **Audiovizual** vositalar davri (XX asrning 50 -yillari);

IV. **O‘qitishni boshqarishni avtomatlashtirish** oddiy vositalari davri (XX asrning 70 yillari);

V. **Zamonaviy hisoblash mashinalari** asosida ta’limni boshqarishni avtomatlashtirishda adaptiv vositalar davri (XX asr oxiri kompyuterda o‘qitish).

Dastlab XX asrning 20- yillarida “Pedagogik texnologiya” termini birinchi bor pedagogika bo‘yicha asrlarda tilga olingan. Shu vaqtning o‘zida yana bir boshqa – “pedagogik texnika” termini ham tarqaldi. U pedagogik entsiklopediyada 30- yillarda o‘quv mashg‘ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga qaratilgan uslublar va vositalar sifatida ifodalangan.

Bu tushuncha 1940- yillardan 50-yillar o‘rtasigacha “ta’lim texnologiyasi” deb qo‘llanilib, o‘quv jarayonida **audiovizual texnika vositalaridan foydalanishni** ifoda qilgan.

60-yillar o‘rtalarida bu tushunchaning mazmuni chet ellarda pedagogik nashrlarda va xalqaro konferensiyalarda keng muhokama etildi, natijada ushbu

sohada turli mamlakatlarda (AQSH, Angliya, Yaponiya, Frantsiya, Italiya, Vengriya) uni talqin qilishning ikki yo‘nalishi belgilandi.

Birinchi yo‘nalish tarafdorlari texnik vositalar va dasturlashtirilgan o‘qitish vositalarini qo‘llash zarurligini ta’kidladilar.

Ikkinchi yo‘nalish tarafdorlari esa o‘quv jarayonini tashkil etish samaradorligini oshirish va pedagogik g‘oyalarni texnikaning keskin rivojlanishidan ortda qolishini yo‘qotishni muhim deb hisobladilar. Shunday qilib **1-yo‘nalish “o‘qitishda texnik vositalar”** sifatida belgilandi, **2-yo‘nalish “o‘qitish texnologiyasi”** yoki **“o‘quv jarayoni texnologiyasi”** sifatida belgilandi.

70-yillarning boshlarida turli xildagi uskunalarini va o‘quv vositalarini modernizatsiyalashtirish zarurligi anglab yetildi. Bularsiz o‘qitishning sifatli va samaradorligiga erishib bo‘lmas edi. Keyinchalik bu muammo bilan ixtisoslashtirilgan tashkilotlar va markazlar shug‘ullana boshladi.

AQSHda 1971-yil – “Pedagogik kommunikatsiyalar va texnologiyalar bo‘yicha AQSH Assotsiatsiyasi” tuzildi. Hozirgi kunda mamlakat bo‘ylab va Kanadada bu kengashning 50 ta filiallari ish olib bormoqda. AQSHda 1961- yilda “Pedagogik texnologiya” jurnali (Educational Technology), 1971-yilda esa – “Audiovizual o‘qitish” jurnali nashr etila boshlandi.

Angliyada 1967-yil – Pedagogik texnologiya bo‘yicha Milliy kengash, 1964- yildan boshlab “Pedagogik texnologiya va o‘qitishni dasturlashtirish” jurnalini, 1971- yilda “Pedagogik texnologiya” jurnalini nashr eta boshladi.

Yaponiyada – Pedagogik texnologiyalar muammolari bilan 4 ta ilmiy tashkilotlar shug‘ullanadi. 1967- yilda “Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha Milliy kengash” tashkil etildi, uning filiallari 22 ta davlat universitetlarida joylashtirilgan. 1965- yildan boshlab Yapon tilida har uch oyda “Pedagogik texnologiya” jurnali va ingliz tilida yiliga ikki marta “Pedagogik texnologiyalar sohasida tadqiqotlar” jurnali nashr etildi. Yaqinda “Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha umumiyapon Markaziy kengashi” tashkil etildi, u muammolar bo‘yicha xalqaro aloqalar o‘rnatish bilan ham shug‘ullanadi.

Italiyada – 1971-yili pedagogik texnologiyalar bo'yicha Milliy markaz tashkil etildi va "Pedagogik texnologiyalar" jurnali nashr etiladi.

Vengriyada – 1973-yili o'qitish texnologiyasi Davlat Markazi tashkil etildi.

O'qitish texnologiyasi bo'yicha Xalqaro seminarda (Budapesht, 1977-yil) olim S.G.Shapovalenko o'qitish jarayonining uchta texnologik printsiplarini ko'rsatdi:

1. Bilim va texnikani mukammal egallash.
2. Audiovizual materiallari fondi bilan tanishish.
3. Ulardan samarali foydalanish metodikasini bilish, shu jumladan ijodiy yondashishi rivojlanishi ham.

Vengriya olimi L.Salai "o'qitish texnologiyasi" tushunchasiga rejalashtirish, maqsadlarni tahlil qilish, o'quv tarbiyaviy ishlar jarayonini ilmiy tashkil etish, samaradorligini oshirish maqsadida eng muhim vosita va materiallarni tanlashni kiritib o'qitish jarayonini tashkil etuvchilarni doirasini ancha kengaytirdi.

XX asrning 80-yillarida zamonaviy pedagogik jarayonni, pedagogik texnologiyaning mohiyatini yanada chuqurroq anglab yetishga urinishlar davom etdi.

Rossiya XX asrning 90-yillarida pedagogik texnologiyalar bo'yicha Markaz tashkil etildi, "Maktab texnologiyasi", "Ta'limda innovatsiyalar" jurnallari nashr etiladi.

O'zbekistonda 1997-yili kadrlar tayyorlash Milliy dasturi qabul qilingandan boshlab ta'lim tizimida, pedagogik nashrlarda pedagogik texnologiyalar muammolari dolzarb tadqiqotchilik ob'ektlari sifatida ko'tarila boshlandi.

1999-yilda Respublika ta'lim Markazi qoshida pedagogik texnologiyalar bo'yicha Markaz tashkil etildi. "Ta'lim texnologiyalari", "Ta'lim muammolari" kabi jurnallar nashr etila boshlandi, pedagogik texnologiyalar muammolari bo'yicha maqolalar "Xalq ta'limi", "Pedagogik ta'lim", "Ta'lim va tarbiya"

jurnallarida, “Ma’rifat”, “O‘qituvchilar gazetasi” va boshqa ilmiy-pedagogik nashrlarda bosilib chiqarilmoqda.

1994- yili pedagogik texnologiyalar muammolari bo‘yicha I-Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi o‘tkazildi, ma’ruzalar va hisobotlar materiallari maxsus to‘plamda chop etildi.

Pedagog olimlar U.Nishonaliev, N.S.Saidahmedov, N.N.Azizxodjaeva, Ziyomammedov, O‘.Tolipov, B.L.Faberman va boshqalar Respublikada pedagogik texnologiyalar muammolari bo‘yicha jiddiy tadqiqotlar olib bormoqdalar.

2000-yilda, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universiteti qoshida pedagogika fanlari doktori, professor N.N.Azizxodjaeva rahbarligi ostida innovatsion texnologiyalar Markazi tashkil etildi, bu markaz zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalar muammolari bo‘yicha pedagogik kadrlar malakasini oshirish bilan shug‘ullanadi.

4. Pedagogik texnologiya turlari va asosiy yo‘nalishlari. Pedagogik texnologiya turlari

Pedagogik texnologiya turi	Maqsadi	Mohiyati	Mexanizmi
Muammoli o‘qitish	O‘quvchilarning bilish faolligi hamda ijodiy mustaqilligini oshirish	O‘quvchilarga ularda bilimlarni o‘zlashtirish borasidagi faollikni yuzaga keltirishga hizmat qiluvchi masalalarni maqsadga muvofiq, ketma-	Tadqiqotchilik metodlari, bilish faoliyatiga yo‘naltirilgan masalalarni yechish

		ket berib borish	
Mujassam- lashtirilgan ta'lim	Shaxsning xis qilish xususiyatlariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan ta'lim jarayoni tuzilmasini yaratish	Mashg'ulotlarni bloklarga biriktirish hisobiga fanlarni chuqur o'zlashtirishga erishish	O'quvchilar ish qobiliyati dinamikasini hisobga oluvchi ta'lim metodlari
Modul ta'limi	Ta'lim mazmunini shaxsning individual ehti-yojlari va uning bazaviy tayyorgarligi darajasida muvofiqlashtirish	O'quvchilarning individual o'quv dasturi asosida mustaqil ishlashlari	Muammoli yonda-shuvni amalga oshirishning individual maromi
Rivojlanti- ruvchi ta'lim	Shaxs va uning qobiliyatlarini rivojlantirish	O'quv jarayonini shaxsning ichki imkoniyatlari va ularni ro'yobga chiqarishga yo'naltirish	O'quvchilar faoliyatini turli sohalarga yo'naltirish
Different- siallashgan ta'lim	O'quvchilarning layoqati, qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash uchun qulay sharoitlarni yaratish	Turli o'zlashtirish darajalari bo'yicha majburiy me'yor (standart) dan kam bo'lmagan hajmdagi dastur materialini o'zlashtirish	Individual ta'lim metodlari

Faol o'qitish (majmuaviy ta'lim)	O'quvchilar faolligini yuzaga keltirish	Bo'lajak kasbiy faoliyatning predmetli va ijtimoiy mazmunini modellashtirish	Faol o'qitish metodlari
O'yin texnologiyalari	Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishning shaxsiy faoliyat tavsifida bo'lishini ta'minlash	O'quv axborotlarini qayta ishlash va o'zlashtirishga yo'naltirilgan mustaqil bilish faoliyati	O'quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb etishning o'yin metodlari

Shuningdek , hozirda pedagogic texnologiyalarning boshqa yo'nalishlari ham mavjud bo'lib, ulardan asosiylari **empirik, kognitiv, evristik, kreaktiv, inversion, integrativ, adaptiv, inklyuziv** pedagogic texnologiyalardan iborat. **Bu yo'nalishlarning** asosiy xususiyatlari quyidagicha:

Empirik – (tajriba)

- Sezgi a'zolari orqali bilim olish. Bu texnologiyada asosiy e'tibor sezgi a'zolarining tabiiy rivojlanganlik imkoniyatlariga tayangan holda bilim berish va ularni yanada takomillashtirib borishga qaratiladi.

Kognitiv – (bilishga oid)

- Atrofdagi olam to'g'risidagi bilimlar doirasini kengaytirish texnologiyasi. U tabaqalash (tarkibiy qismlarga ajratib o'rganish) tafakkurini shakllantiradi, bilish ehtiyojlarini rivojlantiradi.

Evristik – (haqiqatni topish)

- Yo'naltiruvchi savollar berish yo'li bilan ta'lim berish tizimi. Topqirlik, faollikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi, o'quv-izlanish ta'lim metodi.

Optimallashtirilgan (ko'p variantlardan eng ma'qulini, mosini tanlash) tafakkurni rivojlantiradi.

Kreativ – (ijodiy)

Tadqiqot xarakteriga, xususiyatiga ega bo'lib, oquvchilarda maqsadga yo'naltirilgan ijodiy tafakkurni jadal rivojlantiradi.

Inversion – (almashtirish)

•Axborotlarni turli tomondan o'rganish, o'rnini almashtirish xususiyatiga ega bo'lib, tafakkur (fikrlash) tizimini shakllantiradi.

Integrativ – (yaxlitlash)

•Axborotlarni tashkil qiluvchi cheksiz ko'p kichik qismlarning o'zaro ajralmas bog'liqligi ularning yaxlitligi, bir butunligi asosida yagona to'g'ri xulosani aniqlash.

Adaptiv – (moslashtirish)

•Axborotlarni o'rganish va ulardan foydalanish jarayonini o'rganish hamda o'rgatish uchun qulaylashtirish, moslashtirish asosida kutilgan natijaga erishish.

Inklyuziv – (tenglik)

•O'qituvchi bilan o'quvchining o'zaro munosabatlarida tenglik asosida ta'lim tarbiya jarayonini tashkil qilish. Shu bilan birga, imkoniyati cheklangan o'quvchilarni sog'lom o'quvchilar bilan birgalikda o'qishni tashkil qilish pedagogik texnologiyasi.

•Shunday qilib, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonining pedagogik texnologiyasi o'zida metodlar tizimi, ta'lim metodik usullari, maqsad, vositalari, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlari hamda yakuniy natijalariga erishish borasidagi majmuani mujassamlashtiradi.

Pedagogik texnologiya tushunchasi bilan metodika orasidagi farq.

•Hozirgi kunda o'qituvchilar pedagogik texnologiya haqida aniq tushuncha va tasavvurlar birmuncha kamligi natijasida uni xususiy metodikalar

bilan deyarlik teng hisoblash hollari uchraydi. Aslida esa ular orasida jiddiy farqlar mavjud bo‘lib, quyida ular haqida qisqacha bayon qilinadi.

•**Metod** – grekcha *metodos* so‘zidan olingan bo‘lib tatbiq qilaman, yo‘naltiraman, ilmiy asoslayman degan ma‘noni anglatadi, **metodika** – grekcha *metode* so‘z bo‘lib tushuntirishning yangi yo‘lini topaman, qidiraman, izlayman degan ma‘noni anglatadi.

Metodist olimlarimiz metodika fanini turlicha ta’riflaydilar biroq, ta’riflarning umumiy mohiyati bir-biriga yaqinligini e’tirof etish mumkin.

Metodika – biror ishni maqsadga muvofiq o‘tkazish metodlari, yo‘llari majmuasidir (1-ta’rif).

Metodika – o‘quv jarayonini tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar majmuasidan iborat (2-ta’rif).

Metodika - fani ma’lum o‘quv fanlarini o‘qitish qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Masalan, **tillar** metodikasi, **arifmetika** metodikasi kabi alohida metodikalarga ajraladi. (3-ta’rif).

Metodika - o‘qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta’limda yakuniy natijani kafolatlaydigan tadbirlar majmuasi, yig‘indisidir. O‘quv fanlarini o‘qitish qonuniyatlarini tadqiq qiladi (4-ta’rif).

Metodikaning pedagogik texnologiyadan farqini tushunish va amalda har ikkisidan unumli foydalana bilish talab qilinadi.

Ular orasidagi ayrim farqlar quyidagicha:

O‘qitish metodi uch xil. 1. An’anaviy metod (sakkiz qismga bo‘linadi). 2. No’anaviy metod (o‘n qismga bo‘linadi). 3. Umumiy o‘qitish metodi (olti qismga bo‘linadi). Jami 24 ta o‘qitish metodikasi bor.

Ushbu farqlar haqidagi masala yuzasidan quyidagi fikrni eslash mumkin. “Aslida zamonaviy ta’lim metodlari muqaddas qiziquvchanlikni hozircha batamom bo‘g‘ib tashlamagani deyarli mo‘jiza, chunki bu nozik nihol (ya’ni qiziquvchanlik) rag‘batlantirish yo‘li bilan bir qatorda, eng avvalo, erkinlikni talab qiladi, bo‘lmasa, u shubxasiz, mavh bo‘ladi” (A.Eynshteyn).

Bu yerda ta'lim metodlari qiziquvchanlikka yetarlicha erkinlik bera olmasligi nazarda tutilmoqda. Pedagogik texnologiya esa bolaning qiziquvchanligini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan.

Pedagogik texnologiya tushunchasi xususiy fanlar va mahalliy darajalardagi o'qitish metodikalari tushunchasi bilan mos keladigan hollar xususiy darajadagi pedagogik texnologiyalarga tegishli. Ular orasida faqat asosiy e'tiborni nimaga qaratilishida farqlar mavjud.

Texnologiyalarda ko'proq protsessual, miqdoriy va hisob-kitob komponentlari ifodalansa, **metodikalarda** maqsad, mazmun, sifat va variantli yo'naltiruvchi tomonlari ko'proq ifodalanadi. Texnologiya metodikalardan o'zining qayta tiklanuvchanligi, natijalarning turg'unligi, ko'plab "agar..."lar (agar o'qituvchi iste'dodli bo'lsa, agar bolalar qobiliyatli bo'lsa, yaxshi ota-onalar bo'lsa... kabilar) yo'qligi bilan farq qiladi.

Ya'ni texnologiya tegishli tayyorgarlikka ega bo'lgan hamma mutaxassislar tomonidan qayta tiklash va qo'llash mumkinligi bilan juda ham individual bo'lgan metoddan farq qiladi.

Metod – biror harakatni amalga oshirish **yo'li**, **usuli** yoki **ko'rinishidan** iborat.

Bunda harakatni amalga oshirish **yo'li** deb, bajarilishi talab qilinayotgan faoliyat uchun qo'llash mumkin bo'lgan bir nechta yo'llardan oldindan ko'zda tutilgan maqsadga muvofiq ravishda tanlangan yo'lni aytiladi. Masalan, savod o'rgatish yo'llari: oilada o'rgatish, maktabda o'rgatish, bog'chada o'rgatish, o'qituvchi yordamida o'rgatish, kitoblar, kompyuter, ko'rgazma qurollar va boshqalar vositasida o'rgatish. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatishda ham yuqoridagiga o'xshash yo'llardan foydalanish mumkin. Shu yo'llardan foydalanib harakatni amalga oshirishda turli usullar qo'llaniladi. **Usul - nima?** Bu biror narsani, hodisani, jarayonni amalga oshirish tartibi.

Pedagogik texnologiya o'quv jarayoni, ya'ni o'qituvchining, o'quvchining faoliyati bilan uning tarkibi, vositalari, usullari va shakllari bilan eng ko'p darajada bog'langanligi bilan ajralib turadi.

Bugungi kunda deyarli barcha rivojlangan mamlakatlar ta'lim jarayonida o'quvchi darsning markaziy figurasi ekanligi tan olinmoqda. Qolgan barcha harakatlar uning atrofida kechadi. Haqiqatdan ham yangi ijtimoiy va iqtisodiy talablar asosida ta'lim maqsadiga erishish uchun o'qitishning zamonaviy usullariga murojaat qilamiz. Ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishda turli noan'anaviy metodlardan foydalaniladi. Ular orasida didaktik o'yinlar o'quvchining shaxs sifatida ham psixologik, ham bilim jihatidan muhim qirralarini kashf etishga xizmat qiladi. Shu o'rinda "Didaktika" so'zi haqida to'xtalib o'tsak. Didaktika (yunoncha "didaktikos" – o'rgatuvchi, ta'lim beruvchi) pedagogikaning tarmog'i. Didaktika atamasi ilk bor Yevropada XVII asrda o'qitish va ta'lim jarayoni haqida asarlar yaratgan olimlar tomonidan qo'llanila boshlagan. Diaktikaning bugungi kundagi maqsadi o'qitishning eng samaradorusul va yo'llarini topish.

Didaktik o'yinlar esa ta'limiy o'yinlardir. U o'qituvchi tomonidan tuzilib, o'yin maqsadi va qoidalaridan tashkil topadi. O'quvchi ushbu o'yinlarda ham yangi bilim oladi ham tengdoshlari bilan to'laqonli muomalaga kirishadi. O'yin har doim o'quvchinig hissiyotlari bilan kechadi: hayajon, javobgarlik, g'alaba shukuhi, qayg'u va boshqalar. Shunday ekan bir soat darsda u nafaqat ta'lim oladi, balki his-tuyg'ularini ham tarbiyalaydi. "O'yin – bolalar yashayotgan va o'zgartirishlari kerak bo'lgan dunyo sari yo'l", – degan edi Maksim Gorkiy.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda ham didaktik o'yinlarning ahamiyati muhim hisoblanadi. Musobaqa tarzida tashkil etilgan "Kim birinchi?", "Kim chaqqon?" kabi o'yinlarularda bo'lgan o'ziga ishonch, boshqalardan kam bo'lmaslik hislarini shakllantiradi.

Didaktik o'yinlar darsning talimiy-tarbiyaviy maqsadidan kelib chiqib tanlanadi. Yana bir muhim jihati tanlangan o'yin o'quvchining yoshiga ham mos kelishi lozim. Har qanday yoshda oila o'quvchi uchun muhim maskan sanaladi. O'yinlar orqali kollektiv ham bolaning oilasi ekanligini va u ushbu oilaning ajralmas qismi, faol a'zosiligini singdirish lozim. Zero, har bir pedagogning oliy maqsadi jamiyat uchun zarur bo'lgan ongli shaxsni tarbiyalashdir!

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy – jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim tarbiya jarayonida asosan o'quvchlarda ta'lim olish motivlarini ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi didaktik o'yinlardan foydalaniladi va alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda. Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ishlatiladi. Bularning orasida didaktik o'yinlar ta'lim – tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini borishi bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakllari hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim – tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqot olib borishiga asos bo'ldi. Natijada XX asrning 60-yillari boshida AQSH so'ngra boshqa G'arb mamlakatlarida ishchanlik o'yinlari qo'llanila boshlandi. Ishchanlik o'yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy samarali va tejamli ta'lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar. Didaktik o'yinlarning yana bir turi aqliy hujum usulini birinchi marta 1939-yilda A.F. Osborn qo'llagan. Bu usulni g'oyalar banki deb ham nomlagan. U muammolarni quyidagicha yechishga asoslanadi.

- muammoli vaziyat yaratish
- g'oyalarni shakllantirish
- eng yaxshi g'oyalarni tekshirish va baholash va tanlash

Ishchanlik o'yin darsi – dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o‘yin darsi – dars mavzusi bo‘yicha masalalarni o‘rganishda o‘quvchilarga oldindan ma’lum ro‘llarni taqsimlash va dars jarayonida shu ro‘lni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustaxkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog‘liq sahna ko‘rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusi bo‘yicha chuqur, aniq ma’lumotlar berish darsi.

Kompyuter darsi – tegishli o‘quv fani bo‘yicha dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimediya, virtual o‘quv kursi va shu kabilar) asosida o‘tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o‘quv fani ayrim bo‘limi bo‘yicha bilimlarni har bir o‘quvchi qanchalik ko‘p bilishini namoyish etish darsi.

Yamarka darsi – dars mavzusini bo‘laklar bo‘yicha oldindan o‘zlashtirish o‘quvchilarning o‘zaro muloqat asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o‘tiladigan dars.

O‘yin darsi – dars mavzusiga mos o‘yin orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirishlarini tashkil etish darsi.

Sud darsi – o‘quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tashkillashtirish darsi.

Konsert darsi – dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi konsert shaklida ifodalash mashqlari bo‘lib, o‘quvchilarni faollashtirish va bilimini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Tergovchi bilimdonlar olib boradigan darsi – dars mavzusini oldindan puxta o‘rgangan o‘quvchilar yordamida qiziqarli savol – javoblar, tahlillar asosida isbotlab, tushuntirish mashqlari bo‘lib, bunda o‘quvchilar dars mavzusini o‘zlashtirib eslab qolishlari uchun qulaylik yaratadilar.

Integral (integratsiyalangan) dars – bir nechta fanlarga doir integratsiyalash uchun qulay bo‘lgan mavzular bo‘yicha tashkil qilingan dars bo‘lib, o‘quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib ta’lim jarayonidagi faolliklarini taminlaydi.

Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ularda odam tuzilishining ilmiy asoslarini to'liq idrok etrok etish, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish ijodiy tafakkurlarni rivojlantirishga hizmat qiladi.

Mo'jizalar maydoni darsi o'quvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yinlar bo'lib turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik va ziyraklik, bilimlarni kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi. Didaktik o'yinli mashg'ulotlarni talabalarning bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga qarab syujetli- ro'lli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlar o'yinli, konfrensiyalar o'yin mashqlariga ajratish mumkin. O'qituvchi-pedagog avval talabalarni individual(yakka tartibdagi) so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va uni o'tkazishi, o'yin muvaffaqiyatli chiqandan so'ng esa ularni ommaviy o'yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki o'quvchilar didaktik o'yinli mashg'ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko'nikma malakalarga ega bo'lishlari, bundan tashqari guruh jamoasi o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam vujudga kelishi lozim.

O'qituvchi-pedagog didaktik o'yinli mashg'ulotlarni o'tkazishda qizg'in tayyorgarlik ko'rishi va uni o'tkazishda quyidagi didaktik talablarga rioya qilishi talab etiladi:

- 1.Didaktik o'yinli mashg'ulotlar dasturida qayd etilgan mavzularning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad hamda vazifalarni hal qilishga qaratilgan bolishi
- 2.Jamiyatdagi va kundalik hayotdagi muhim muammolarga bag'ishlanib, ular o'yin davomida hal qilishi
- 3.Barkamol shaxsni tarbiyalash tamoyillariga va sharqona odob-ahloq normalariga mos kelishi
- 4.O 'yin tuzilishi jihatidan mantiqiy ketma-ketlikda bo'lishi
- 5.Mashg'ulotlar davomida didaktik prinsiplarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflanishiga erishishi kerak.

Quyidagi kasb pedagogikasi fanini o'qitishda tashkil etish va o'tkazish mumkin bo'lgan didaktik o'yinli mashg'ulotlardan ayrimlarining tavsilotlari keltiriladi.

Didaktik o'yinli mashg'ulotlar orasida konfrensiya mashg'ulotlari ham muhim o'rin tutadi. Konfrensiya mashg'ulotlari o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda ilmiy dunyo qarashini kengaytirishda, qo'shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirishda, ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarni ortirish, mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Konfrensiya mashg'ulotlarini talabalarning bilish faoliyatni faollashtirishda ilmiy dunyoqarashini mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarni ortirish kengaytirishda, ilmiy va ilmiy ommabop adabiyotlar bilan mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konfrensiya mashg'ulotini o'tishdan oldin mashg'ulot mavzusini maqsad va vazifalarini belgilab, shu mavzuga oid qo'shimcha ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar ko'zdan kechiriladi. Mashg'ulotni o'tishdan bir hafta oldin mashg'ulot mavzusi e'lon qilinib unga tayyorgarlik ko'rish uchun adabiyotlar tavsiya etiladi. Ushbu mashg'ulotda "Olimlar" ro'lini tanlash, mavzuni har tomonlama yoritish, maruza tayyorlash o'quvchining ixtiyorida bo'ladi.

Ilmiy konfrensiya mashg'ulotini quyidagicha o'tkazish tavsiya etiladi.

Didaktik o'yinlarni tanlashda o'quvchilarga bilim va tarbiya berishning quyidagi tartib qoidalariga rioya qilinadi.

1. Didaktik o'yinlar tanlash va ulardan foydalanishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari pedagogik jihatdan tayyorgarligi va bilim saviyasi hisobga olinadi.

2. Tanlangan har bir o'yin o'quvchilarga sistemali bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish bilan birga ularning barkamol bo'lib yetishishiga va ruhan tetik o'sishiga qaratilgan bo'ladi.

3. Didaktiko'yinlarni tanlashda ta'limning aniq maqsad va vazifalari asos qilib olinadi Didaktik o'yinlar ta'lim mazmunini aniqlashtirishning muhim vositalaridan biri. U o'quvchilarda o'qish motivini, istagini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Didaktik o'yin – ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishishga yani o'tilgan o'quv materiallarini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan : doiraviy misollar o'yinida ikkinchi o'nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo'lgan didaktik topshiriq qo'yiladi. Didaktik topshiriq darsga qo'yiladigan umumiy maqsadining bir qismini tashkil qiladi. Har bir didaktik o'yinning ham, har qanday o'yindagi singari qoidalari bo'ladi. O'sha qoidalarga amal qilinmasa o'yinning o'yin sifatidagi ahamiyatli binobarin o'yinning ta'lim tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo'qoladi. o'yin qoidalari o'yin topshirig'iga kiritiladi. O'yin topshirig'i – o'qituvchining bolalarga o'yinning qanday o'ynalishini, kim g'olibligini aniqlashdan iborat. Har bir didaktik o'yin o'z navbatida quyidagi komponentlardan tuziladi: o'yin maqsadi, qoidalari, jihozi, mazmuni natijasi.

1. O'yin qoidalari. O'yinni olib borish va unga qatnashish tarkibini aniqlab beradi. Qoidalar o'yin maqsadidagi mos holda o'quvchilar faoliyatini tartibga solish uchun kerak bo'ladi.

2. O'yin mazmuni o'quvchilarning bajarishi kerak bo'lgan harakatlari bilan aniqlanadi, kimyo darsida bu harakatlar ko'proq misol va tajriba masalalar yechishdan iborat bo'ladi. O'yin jihozi o'yinni o'tkazish uchun kerak bo'lgan predmet – modellar real va shartli predmetlar, kartochna va ko'rgazmalardan iborat.

3. O'yin natijasi. Qo'yilgan vazifaning bajarilishi bilan aniqlanadi. Natija o'quvchilarni qoniqtirishi kerak .

Nazorat uchun topshiriqlar:

1. Texnologiya so'zi ta'lim-tarbiya jarayonida qanday ma'no anglatadi?
2. Dars jarayonidagi faol shaxs kim?

**Mavzu: Noan'anaviy darslarni tashkil qilish usullari. Kitobxonlik
madaniyatini shakllantirish yo'llari**

Reja:

- 1.Noan'anaviy darslarning turlari. Noan'anaviy darslarning ahamiyati.
- 2.An'anaviy darslar bilan noan'anaviy darslarning farqi.
- 3.Kitobxonlik madaniyatini haqida. Kitobxonlik madaniyatining ahamiyati.
- 4.Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish usullari.

Noan'anaviy ta'lim usullarining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarga tayyor o'quv materialini taqdim etmaydi;
- o'quv materiali shunday bayon etiladiki, o'quvchilar faol bilish va mustaqil o'zlashtirish jarayonida yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar;
- faol o'qitishning negizida mustaqil fikrlashga undash yotadi.

Noan'anaviy ta'lim – o'quvchilar bilim olishga qiziqtiruvchi, bilim doiralarini kengaytiruvchi, ularda hozirjavoblik xususiyatlarini tarbiyalovchi, faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi kabi didaktik funktsiyalarni bajaradi. Tajribalarda ta'kidlanganidek, agar mashg'ulot odatdagi – faqat tinglab o'tirishga asoslangan usulda o'tkazilganda, o'quvchilar axborotning ko'pi bilan 20 foizini o'zlashtirgan bo'lsa, ilg'or pedagogik usullardan foydalanilganda esa, bu ko'rsatkich 80-90 foizgacha oshganligi tasdiqlangan.

Noan'anaviy ta'limning samaradorligi yana shundan iboratki, uning qatnashchilari yaxlit tizimli bilimga ega bo'ladi va mustaqil – ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanishi negizida bo'lajak kasbiy faoliyatga oid boshlang'ich ko'nikmalar shakllantirilib, o'quv-tarbiyaviy jarayonni amaliyot bilan bevosita bog'lab olib borishni ta'minlaydi. Shuning uchun ham u, rivojlantiruvchi o'qitishning yuqori samarali usullaridan biri bo'lib hisoblanadi.

O'qitishning noan'anaviy modellari. Bu modellarni shartli ravishda 3 ga ajratish mumkin.

- hamkorlikda o'rganish modeli

- modellashtirish
- o'rganishning tadqiqot modeli.

Bu modellar asosan o'quvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib ularni boshqacha qilib markazda o'quvchi turgan ta'lim modellari deb ham atashadi.

Modellashtirish – real hayotda va jamiyatda yuz berayotgan xodisa va jarayonlarni ixchamlashtirilgan va soddalashtirilgan ko'rinishini (modelini) sinfxonada yaratish va ularda o'quvchilarni shaxsan qatnashishi va faoliyat evaziga ta'lim olishini ko'zda tutuvchi metod.

Hamkorlikda o'rganish modeli – o'quvchilarni mustaqil guruhlarda ishlashi evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadigan metod.

O'rganishning tadqiqot modeli – o'quvchilarni muayyan muammoni yechishga yo'naltirilgan, mustaqil tadqiqot olib borishini ko'zda tutuvchi metod.

O'qitish jarayonidagi mavjud an'anaviy ta'lim bilan qurollangan ta'lim muassasalari endilikda o'z oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmani amalga oshirishga o'zaro qiziqish bilan qaratilgan.

Taniqli didakt olim M.N. Maxmutovning fikriga ko'ra, o'quv jarayonini tashkil etishning an'anaviy sxemasi o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini yetarli darajada rivojlantira olmaydi, ularning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini, fanga bo'lgan qiziqishlarini qondira olmaydi, faol fikrlashni hamda bilishni e'tiqodga, e'tiqodni esa ongli ijtimoiy maqsadga muvofiq faoliyatga aylantirishni ta'minlay olmaydi.

O'qituvchilarning ilg'or tajribalari yoritilgan materiallarni o'rganish, shuningdek, kuzatishlar va suhbatlardan ma'lum bo'lishicha, ularning ko'pchiligi o'z amaliy faoliyatlarida kuchsiz avtoritar motivga asoslangan bir hildagi o'qitish jarayonlarini qisman o'zgartirgan holda foydalanishadi. Bunday hollarda o'zlashtirishning yuqori darajasiga deyarli erishib bo'lmaydi.

Noan'anaviy darslarning afzalliklari va kamchiliklari.

Afzalliklari

- O'qitish mazmunini o'z vaqtida yahshi o'zlashtirish
- O'qitish usullarining amaliyotda qo'llash uchun sharoitlar yaratilishi

- Muloqotga kirishish
- O‘z ko‘nikmasining takomillashishi
- Mustaqil fikrlay oladigan o‘quvchining shakllanishiga yordam

berishi

•Nafaqat mazmunini o‘zlashtirishga yordam bermay balki, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish

- Motivatsiyaning yuqoriligi
- O‘sishi

•**Kamchiliklari**

- Ko‘p vaqt talab etilishi.
- O‘quvchilarni har doim ham keraklicha nazorat qilish imkoniyatining pastligi.
- Juda murakkab mazmundagi material
- O‘rganilayotganda ham o‘qituvchi rolining past bo‘lishi.
- “Kuchsiz” o‘quvchilar bo‘lganligi sababli
- “Kuchli” o‘quvchilarning ham past baho olishi.

O‘qituvchining o‘zi ham yaxshi rivojlangan fikrlash qobiliyatiga va muammolar yechish ko‘nikmalariga ega bo‘lishining talab etilishi.

Noan’anaviy ta’lim jaaryonida o‘quvchilar va o‘qituvchilar munosabatining o‘ziga xos jihati o‘quvchilar mustaqilligi va o‘quv faoliyatini boshqarish emas, balki hamkorlikda tashkil etish, ta’lim olishda majburlash emas, balki o‘quvchilarni ishontirish, biror-bir faoliyatni amalga oshirish buyruq orqali emas, balki shu faoliyatni samarali tashkil etish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlarini chegaralash emas, balki erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Yangi munosabatlarning asosiy mohiyati, an’anaviy ta’limda ko‘zda tutilgan natijalarni bermayotgan majburan o‘qitishdan voz kechish va uning o‘rniga:

- o‘zaro ishonchga asoslangan talabchanlik;
- ta’lim jarayonini samarali tashkil etish orqali o‘quvchilar o‘rtasida qiziqish uyg‘otish va ongli intizomni vujudga keltirish;

- o‘quvchilarni muvafaqqiyatli bilim olishga yo‘llovchi hamkorlikning paydo bo‘lishi;

- muntazam faoliyatning tashkil etilishi;

- tegishli talablarni jamoa orqali qo‘llashni amalga oshirish muhim sanaladi.

Noan’anaviy ta’lim jarayonini tashkil etishda:

- o‘rta saviyali o‘quvchiga nisbatan mo‘ljallanishdan voz kechish;

- o‘quvchilarning eng yaxshi sifatlarini aniqlash va rivojlantirish;

- ta’limda psixologik-pedagogik diagnostikani qo‘llash orqali o‘quvchilarning qiziqishi, ehtiyoji, qobiliyati, shaxsiy sifatleri, aqliy faoliyatning xususiyatlarini aniqlash;

- o‘quvchilar o‘zlashtiradigan bilim, ko‘nikma va malakalar dinamikasini tasavvur qilish;

- o‘quvchi shaxsi rivojlanishining dasturiga tegishli o‘zgartirishlar kiritish talab etiladi.

Noan’anaviy dars va o‘qituvchi faoliyati.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro‘yobga chiqarishning so‘ngi bosqichida ko‘zda tutilgan sifat va samaradorlik ko‘rsatgichlarga erishish uchun ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni moderinizatsiya qilish va uni innovatsion shakl va usullarini amaliyotga joriy qilish shu kunning kechiktirib bo‘lmas dolzarb masalasi bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun pedagogik texnologiyalarni ob’yekti, predmeti, maqsad va vazifalari nimalardan iborat? Uning qanday turlari, tarkibiy tuzilishi, jarayonni tashkil etish, shakl va vositalari ilgari mavjud o‘qitish metodikasidan nimasi bilan farqlanadi, uni monitoringi va baholash tizimi qanday olib boriladi kabi savollarga javob berishga to‘g‘ri keladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturni amalga oshirishning asosiy talablari bo‘lgan o‘quv rejalari, dasturlari, yangi avlod darsliklari, davlat ta’lim standartlari fanning so‘nggi yutuqlari asosida qanchalik takomillashtirilmasin, moddiy bazalari mustaxkamlanmasin, moderinizatsiya qilinmasin, olinadigan piravard natija olish oxiri oqibat professor-o‘qituvchilarning kasbiy bilimiga, ko‘nikma, malakasiga,

ijodkorligiga, pedagogik mahoratiga, intellektual salohiyatiga, talabaning ma'suliyatiga va faolligiga bog'liq bo'lib qolaveradi.

Sir emaski ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini ta'minlash talabaning o'quv mazmunini o'zlashtirishga yo'naltirilgan mustaqil dastur asosida mutoala bilan tinimsiz shug'unlanishi, mustaqil fikrlay olishi, o'z pozitsiyasini ximoya qilishi, tafakkur faoliyati ustida tinmay izlanishini taqozo etadi.

Talabalar bakalavrlilik darajasini olgandan keyin o'z egallagan kasbiga yangicha ma'suliyatli munosabatda bo'lishi, o'quv jarayonida islohotlarni olib borish, zamonaiy texnologiyalar asosida mashg'ulotlarni olib borish malakalariga ega bo'lishiga erishish zarur.

Shuning uchun oliy ta'limda faoliyat olib boruvchi professor-o'qituvchi o'z fani bo'yicha mashg'ulotlarni texnologiyalashtirish, algoritmlash, loyixalash, modullashtirish, texnologik xaritalarni tuza olish va ular asosida ishlash malakasini egallab olishi zarur.

Ta'lim jarayonini olib borganda pedagogik motivlar, ehtiyojlar, manfaatdorlik, maqsadlarni ko'zda tutish muhim hisoblanadi.

Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat oliy ta'lim muassasalarida modulli va algoritmlar asosida mashg'ulotlarni joriy qilish keng tus olmoqda.

Modul-pedagogik texnologiyani tashkil tarkibiy bo'laklarni tashkil etuvchi tushuncha.

Umuman pedagogik texnologiya asosini modullar va algoritmlar belgilaydi.

Pedagogik texnologiyaning eng kichik modullari eng asosiy tushuncha bo'lib, ular go'yoki pedagogik texnologiyani hosil qiluvchi "g'ishtcha"lar vazifasini bajarishi bilan asosiy ahamiyatga ega.

Algoritm-pedagogik texnologiya tarkibiy bo'laklari, modullari o'zaro joylashuvining ketma-ketligini avvaldan belgilangan tartibini (qoidasini) bildiradi.

Shunday qilib, pedagogik texnologiyaning asosiy jarayoni: «Tashkil etish, hamkorlikda ish yuritish, takomillashtirish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, boshqarish, nazorat etish, baholash kabilarni o'z ichiga oladi».

Texnologiyalarning obyekti – ta’lim mazmunini texnologiyalashtirish jarayonidir. Texnologiyani predmeti – ta’lim jarayonini pirovard samarali natijasini olish shakli, usul va vositalarini belgilashdan iborat.

Texnologiyani maqsadi – ta’lim mazmunini modullashtirish, algoritmlash loyihalashtirish asosida o’quvchining shaxsiy faolligi ishtirokida Davlat ta’lim standartlarini to’la o’zlashtirishni kafolatlashdan iborat.

Har bir o’qituvchi pedagogik texnologiyani o’z mashg’ulotlariga qo’llash uchun quyidagi texnologik xaritasidan foydalanishi mumkin:

- Mavzuni aniqlash;
- Maqsadni aniqlash;
- Mavzu yuzasidan o’zlashtirishi lozim bo’lgan kalit so’zlarni

Belgilash;

- Vazifalar 1,2,3.... Belgilab olish;
- Texnologik jarayonni tashkil etish:

1. Yakka ishlash;
2. Juft bo’lib ishlash;
3. Kichik guruhlarda ishlash;

4. Katta guruhlarda munozara, savol javob, debat va xokazolar: (Mavzu mazmuni va vazifalar tabiyatiga moslari tanlab olinadi)

1. Reglament;
2. Baholash;
3. Xulosalar.

Tayyor holdagi texnologiyalar avval tajriba-sinovdan o’tgan yuqori ko’rsatgich berganlari istemolga kiritiladi. Bu esa pedagogik jarayonni modernizatsiya qilish asosida pedagogik tizimni yangilash asosida kechadi.

Keyingi vaqtlarda oliy o’quv yurtlarida mashg’ulotlarni loyixalashtirish asosida tashkil etish ham keng tus olmoqda.

Mashg’ulotlarni loyixalashtirishda har bir professor-o’qituvchi oldida bir savol ko’ndalang turishi kerak. Ya’ni har bir mashg’ulotning maqsadi, vazifasi,

ketma ketligi, izchilligi, talabani faollashtirish uchun nima qilish kerak va uni amalga oshirishda quyidagilarga rioya qilish kerak:

- O‘quv materiallarini tanlash, uni didaktik talablar asosida tashkil etish;
- Foydalaniladigan metod va jarayonlarni jixozlash;
- O‘z faoliyatini tashkil etish, talaba shaxsi bilan va guruxlarda ish faoliyatini tashkil etish.

Loyihalar asosida o‘quv jarayonini tashkil etishda, mashg‘ulotni olib boruvchi professor-o‘qituvchi fidokorlik, ijodkorlik namunasini ko‘rsatishi, talabani ruxiy qo‘llab quvatlash, ularni extiyoj, qiziqishlar asosida piravard maqsadga erishishga xarakat qilish. Quyida biz mashg‘ulot jarayonini loyixa asosida tashkil etish bosqichlarini keltiramiz:

- Mavzuga oid materiallarni to‘plash;
- Ta’lim maqsadi va vazifalar mazmunini belgilash;
- Ta’lim shakli, metodi va vositalarini tanlash;
- Loyihada ko‘zda tutilgan tushuncha, bilim, ko‘nikma malakalarni O‘zlashtirish jarayonida sarflanadigan vaqt birligini hisobga olish;
- Har bir bosqich natijalarini olish uchun mashq va misollar tizimini ishlab chiqish;
- Mashg‘ulotni nazariy jihatdan olib borish uchun testlar, savollarni ishlab chiqish;
- Loyihani mashg‘ulot jarayoniga tatbiq etish;
- Mashg‘ulot jarayonini olib borish va yakunlash, xulosalar chiqarish mexanizmini yaratish.

Yuqorida bayon etilganlar asosida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin.

Loyiha mazmunini ta’lim jarayonida to‘la o‘zlashtirib olishini kafolatlaydi. Mavzularda ko‘zda tutilgan bilim, ko‘nikma, malakalarni ta’lim standartlarini o‘zlashtirib olishga erishiladi.

Pedagogik texnologiyalarni amaliyotga qo‘llashda talabani shaxsi va uning qadri ta’lim jarayoni markazida turishi kerak. Iloji boricha jarayonlar individuallashtirishga tabaqalashtirish holda olib boriladi.

Bunda asosiy e'tibor talaba faolligini oshirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, ijodiy, mantiqiy fikrlay olish ko'nikmasini shakllantirish, uni mustaqilligi, erkinligini ta'min etish, talabani ehtiyoj, qiziqishlari asosida ish yuritish, talabani ichki imkoniyatlarini ishga solish, o'z-o'zini tarbiyalash, mustaqil bilim olish ko'nikma va malakasini oshirishni hosil qilishga karatmog'i zarurdir.

Bu zaylda tashkil etilgan ta'lim o'qituvchi va o'quvchiga doimiy ilmiy ijodiy, uzluksiz o'z ustida ishlash imkoniyatini beradi. Bunda holatning ta'lim jarayoniga, uning ijodiy muhitini yaratadi va sifat samaradorlik kafolatlanadi. Interfaol ta'lim zamonaviy darsdan boshlanadi. Boshqacha qilib aytganda darslarni tashkil etishga mas'uliyat bilan yondashadigan yuqori kasbiy malakali va bilimdon metodik mahotarga ega, zamonaviy interfaol texnologiyalarni mukammal o'zlashtirib olgan innovatsion faoliyatda ta'limni tashkil etadigan o'quvchilarga talab oshib bormoqda. Interfaol ta'limda jarayon individuallashgan holda kechadi. Ta'lim jarayonida o'quv faol ishtirok etadi. O'quv bilim jarayoniga katta hissa qo'shadi. Jarayonni olib borishda o'quvchilarning shaxsiy xususiyat tayyorgarlik darajasi hisobga olinadi.

Interfaol asosda dars jarayonini tashkil etilganda:

- o'quvchining o'zaro faolligini oshadi;
- o'quvchida o'quv reja, dastur, darsliklar, standart me'yorlar asosida mavzu mazmunini o'zlashtirib olish malakalari shakllanadi;
- ta'lim mazmunini, matni, mashq masalalarini mutaola qilish, ishlash, o'zlashtirish ko'nikmalari o'qituvchini kundalik shaxsiy ishlariga aylanadi, ularni mas'uliyati oshadi;
- o'quvchi erkin fikr bildirishi, o'z shaxsiy fikrini himoya qilish, isbotlay olishga odatlanadi;
- eng muhimi o'quv jarayonida didaktik motivlar vujudga keladi. O'z navbatida darsni qiziqarli bo'lishiga olib keladi. Ya'ni bu jarayonda o'quvchini ehtiyoji, xohish, istaklari qondiriladi. Eng muhimi o'quv materialini o'zlashtirish kafolatlanadi.

– o‘qitish usullari ta’lim jarayonida turli xil ko‘rinishlarda (yakka, juft, kichik guruh va katta guruhlarda) kechadi.

Bunday tarzda tashkil etilgan darslarda o‘quvchi ta’lim mazmunini o‘zlashtiribgina qolmay, balki o‘zining mehnat va tanqidiy fikrlarini ham rivojlantiradi.

Nihoyat o‘quvchi o‘z kuch va imkoniyatlari ishonch bilan qaraydi.

Bizga ma’lumki, ta’lim modeli o‘z ichiga:

- passiv ta’lim
- faol ta’lim
- interfaol ta’limlarni oladi. Shulardan interfaol ta’lim esa o‘z navbatida:
- muammoli ta’lim
- loyiha asosidagi ta’lim
- kreativ ta’lim
- evristik ta’lim
- faol o‘yin asosidagi ta’lim

AKT ta’limlarini alohida, shu bilan birga keyingi vaqtlarda, masofali ta’lim, media ta’lim, onlayin ta’limdagi ta’limlar ham ta’lim jarayoniga kirib kelmoqda.

Yuqorida nomlari keltirilgan ta’lim usullarida o‘zaro faollik, harakat, ta’sirchaklik, o‘quvchi va o‘qituvchi muloqatlarida sodir bo‘ladi. Interfaol ta’limning bosh asosiy maqsadi o‘quv jarayonida o‘quvchi uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o‘quvchining faol, erkin fikr yuritishga muhit yaratadi. U o‘zini intellektual salohiyatini to‘la namoyon etadi va o‘quv sifati va samaradorligini oshiradi.

Ishchanlik o‘yinlari darsi – dars mavzusi bo‘yicha masalalarni o‘rganishda o‘quvchilarni oldindan ma’lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarini mustaxkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog‘liq sahna ko‘rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusi bo‘yicha guruhga aniq ma’lumotlar berish darsi.

Kompyuter darsi – tegishli o‘quv predmeti bo‘yicha dars mavzusiga doir kompyuter materiallari, multimediya, sirdan o‘quv kursi va boshqalar vositasidagi o‘tiladigan darslar.

Kim oshdi savdosi darsi – elementlarini ayrim bo‘shliqlari bo‘yicha bilimlarni har bir o‘quvchi qanchalik ko‘p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka darsi – dars mavzusi bo‘laklar bo‘yicha oldindan o‘zlashtirlar o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti asosida sinfga qiziqarli ma’lumotlar berish orqali o‘tiladigan dars.

O‘yin darsi – dars mavzusiga mos o‘yin orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirilganliklarini tashkil qilish darsi.

«Sud» darsi – o‘quvchilar bilan dars mavzusiga mos «sud» jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi – dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklda ifodalash mashqlari bo‘lib, o‘quvchilarni faollashtirish va bilimlarini mustaxkamlash darsi.

«Tergovni bilimlardan olib boradi» darsi – dars mavzusini oldindan puxta o‘rgangan o‘quvchilar sudlashadi, qiziqarli savol-javoblar, texnologiyalar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo‘lib, ularning eslab qolishlariga qulaylik tug‘diradi.

Integral dars – bir nechta predmetlarga doir va integratsiyalash uchun qulay bo‘lgan mavzular bo‘yicha tashkil qilingan dars bo‘lib, o‘quvchilarni turli predmetlarga qiziqishlari ortadi, faollik muhiti paydo bo‘ladi.

Mo‘jizalar maydoni darsi – o‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan qiziqarli o‘yin bo‘lib, turli savollarga belgilangan vaqt orasida to‘g‘ri javoblar topish va g‘oliblarni rag‘batlantirish orqali o‘quvchi-talabalarga erkin fikrlash, topqirlik, ziyraklik, zukkolik va bilimlarni atroflicha kengaytirish imkoniyatlariga ega bo‘ladilar.

Yuqori sinf o‘quvchilari bilan yangi texnologiyalarni o‘rganishda o‘zlashtirish va o‘quv jarayoniga qo‘llashda ko‘pgina trening mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Biz quyida treninglarni tayyorlash va o‘tkazish haqida fikr yuritamiz.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish va ta'minlashda trenerlarning ish faoliyatiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Sir emaski, interfaol metodlarni maktab ta'lim jarayoniga kiritib avval ishni o'qituvchilarni shu jarayonga tayyorlash va malakasini oshirishdan boshlanadi. Uning uchun o'qituvchilarni tayyorlash interfaol seminarlar, trening maxsus maqsadli qisqa kurslarida, ayrim hollarda shaxsiy dastur asosidagi mustaqil malakasini oshirish jarayonida amalga oshirish yaxshi natijalar beradi.

Noan'anaviy dars shakllari, metodlari, vositalari.

Hozirgi zamon ta'lim usullari xilma-xil, ko'p qirrali bo'lib, o'qituvchilar ana shu usullardan mashg'ulotlardan samarali foydalana olish mahoratlariga bog'liq. Noan'anaviy darslarda quyidagi ta'lim vositalari qo'llanilishi lozim:

Ta'lim vositalari – o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

Ta'limning texnik vositalari (TTV) – o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli etkazib berishga yordam beradi; o'quvchilarga o'quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi. (Diaproektor, grafoproektor, doska-bloknот, doska-stend, flipchart, videofilmlar yozuv taxtasi).

Yordamchi ta'lim vositalari (YOTV) – grafiklar, chizmalar, namunalar va h.k. Boshq.

O'quv – uslubiy materiallar (O'UM) - o'quv materiallar, o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun mashqlar. Bular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradilar. Ta'lim vositalarini tanlashni aniqlovchi omillar:

- Maqsadni belgilash;
- O'quv axborot mazmuni;
- Ta'lim vositalari;
- Etakchi bilim manbai;
- O'quv materialining yangiligi va murakkabligi.

1. O'quvchilar shaxsini, ularning rivojlanishi va qobiliyatini hisobga olgan xolda guruhlarga ajratish. (guruhlarga ajratish ikki yo'l bilan boradi; birinchi -

o'quvchilarning o'z ixtiyorlari bilan guruhlanish, ikkinchi - o'qituvchi talabi bo'yicha guruhlanish).

2. Didaktik materiallar test, varaqalar, o'quv vazifalari, o'quv topshiriqlarini tayyorlash. Ushbu didaktik materiallarning o'quvchilar mustaqil ijodiy ishga qay darajada mosligini aniqlash (testlar yordamida).

3. O'quvchilar guruhining mustaqil ijodiy faoliyatiga tayyorgarlik darajasi.

4. O'quvchining o'quv guruhlariga aloqadorlikka qo'shgan hissasi.

5. Guruhdagi har bir o'quvchining samaradorlikka qo'shgan hissasi.

6. O'quvchi va o'qituvchi orasidagi o'zaro munosabat (hamkorlik, hamjihatlik, do'stona tanqidiy).

7. O'qituvchining o'quvchilar guruhi yutuqlariga munosabati.

8. Guruhlar bilan ishlashda o'quvchi bilan muloqotda bo'lish.

9. O'quvchilarning dars jarayonidagi faoliyatini nazorat qilish va baholash (mavzuni to'liq so'rash, qisman so'rash, ma'lumot tarzida so'rash, algoritmdan foydalannish, muammoni hal qilish, ijodiy topshiriqlarni bajarish).

10. Darsni yakunlash va guruh o'quvchilari xamda yakka tartibda qatnashishini tahlil qilish.

Quyida asosiy kasbiy mezonlar berilgan bo'lib, ulardan foydalanishni tavsiya etamiz.

Ta'limimiz tajribasida vujudga kelgan noan'anaviy usullar

Grafikli organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi. Ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bulib chiqish, urganilayotgan tushunchalar (vokea va xodisalar, mavzular) urtasidagi aloka va uzaro bogliklikni urnatish usul va vositalari: Klaster, Toifalash jadvali, Insert, B.B.B. jadvali

Ma'lumotlarni taxlil kilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari: T-jadvali,

Venna diagrammasi

Muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari:

“Nima uchun?”, “Balik skeleti”, “Piramida”, “Nilufar guli” sxemalari, “Qanday?” ierarxik diagrammasi, “Kaskad” tarkibiy-mantikiy sxema Klaster (Klaster-tutam, bog‘lam) – axborot xaritasini tuzish yo‘li- barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish.

Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo‘yicha yangi o‘zaro bog‘lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi. Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog‘oz varag‘ining o‘rtasiga asosiy so‘z yoki 1-2 so‘zdan iborat bo‘lgan mavzu nomi yoziladi. Birikma bo‘yicha asosiy so‘z bilan uning yonida mavzu bilan bog‘liq so‘z va takliflar kichik doirachalar “yo‘ldoshlar” yozib qo‘shiladi. Ularni “asosiy” so‘z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu “yo‘ldoshlarda”, “kichik yo‘ldoshlar” bo‘lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g‘oyalar tugaguncha davom etishi mumkin. Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

Klasterni tuzish qoidasi

1. Aqlingizga nima kelsa, barchasini yozing. G‘oyalari sifatini muhokama qilmang faqat ularni yozing.
2. Xatni to‘xtatadigan imlo xatolariga va boshqa omillarga e‘tibor bermang.
3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozishni to‘xtatmang. Agarda aqlingizda g‘oyalar kelishi birdan to‘xtasa, u holda qachonki yangi g‘oyalar kelmaguncha qog‘ozga rasm chizib turing.

B.B.B. jadvali – Bilaman / Bilishni hohlayman/ Bilib oldim.

Mavzu, matn, bo‘lim bo‘yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi.

Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Jadvalni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida kichik guruhlarda jadvalni rasmiylashtiradilar.

“Mavzu bo‘yicha nimalarni bilasiz” va “Nimani bilishni xohlaysiz” degan savollarga javob beradilar (oldindagi ish uchun yo‘naltiruvchi asos yaratiladi).

Jadvalning 1 va 2 bo'limlarini to'ldiradilar. Ma'ruzani tinglaydilar, mustaqil o'qiydilar.

Veynn diagrammasi – 2 va 3 jihatlarini hamda umumiy tomonlarini solishtirish yoki taqqoslash yoki qarama-qarshi qo'yish uchun qo'llaniladi.

Tizimli fikrlash, solishtirish, taqqoslash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Diagramma Veynn tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida kichik guruhlarda diagramma Veynni tuzadilar va kesishmaydigan joylarni (x) to'ldiradilar

Juftliklarga birlashadilar, o'zlarining diagrammalarini taqqoslaydilar va to'ldiradilar

Doiralarni kesishuvchi joyida, ikki-uch doiralar uchun umumiy bo'lgan, ma'lumotlar ro'yxatini tuzadi. "Nima uchun?" sxemasi "Nima uchun?" sxemasi muammoning dastlabki sabablarini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri. Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi va faollashtiradi.

"Nima uchun" sxemasini tuzish qoidasi bilan tanishadilar.

Alohida kichik guruhlarda muammoni ifodalaydilar. "Nima uchun?" so'rog'ini beradilar va chizadilar, shu savolga javob yozadilar. Bu jarayon muammoning dastlabki sababi aniqlanmaguncha davom etadi

Kichik guruhlariga birlashadilar, taqqoslaydilar, o'zlarining chizmalarini to'ldiradilar. Umumiy chizmaga keltiradilar.

1. Aylana yoki to'g'ri to'rtburchak shakllardan foydalanishni o'zingiz tanlaysiz.

2. Chizmaning ko'rinishini – mulohazalar zanjirini to'g'ri chiziqlimi, to'g'ri chiziqli emasligini o'zingiz tanlaysiz.

3. Yo'nalish ko'rsatkichlari sizning qidiruvlaringizni: dastlabki holatdan izlanishgacha bo'lgan yo'nalishingizni belgilaydi.

"Baliq skeleti" chizmasi Bir qator muammolarni tasvirlash va uni echish imkonini beradi.

Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi Chizmani tuzish qoidasi bilan tanishadilar.

Alohida kichik guruhlarda yuqori “suyagida” kichik muammoni ifodalaydi, pastda esa, ushbu kichik muammolar mavjudligini tasdiqlovchi dalillar yoziladi. Kichik guruhlarga birlashadilar, taqqoslaydilar, o‘zlarining chizmlarini to‘ldiradilar. Umumiy chizmaga keltiradilar. Ish natijalarining taqdimoti.

Grafikli organeyzerlardan tashqari biz quyidagi interfaol darslarni keltirib o‘tamiz.

1. Konferentsiya darsi.
2. Matbuot konferentsiyasi darsi.
3. Uchrashuv darsi.
4. Musobaqa darsi.
5. Estafeta darsi.
6. Simpozium darsi.
7. Seminar darsi.
8. Sinov darsi.
9. “Kim oshdi savdosi” darsi.
10. “Zakovat” darsi.
11. Ijodiy darsi.
12. Sahnalashtirilgan darsi.
13. Kontsert darsi.
14. “Loto” darsi.
15. “Bayram” darsi.
16. O‘zaro o‘qitib o‘rganish darsi.
17. Dala darsi.
18. “Ishchan o‘yinlar” darsi.
19. Ijodiy ishni himoya qilish darsi.
20. Debat darsi.
21. “Tayanch” signallarga asoslangan darsi.
22. Sud darsi.
23. Xayoliy sayohat darsi.
24. “Mo‘jizalar maydoni” darsi.

“Zakovat darsi”

Bu dars orqali o‘quvchilarni intellektual rivojlantirish ancha samarali hisoblanadi. Odatda, ma’lum fanning muayyan bob yoki bo‘limi yakunlangach bunday darslarni tashkil etib o‘tkazish ancha samarali hisoblanadi. Darsni o‘tkazish tartibi quyidagicha:

I. Sinfdagi bilimli, zukko o‘quvchilardan 6 nafari tanlanib “zakovat” klubi tashkil etiladi.

II. Boshlovchi (a’lochi o‘quvchi yoki fan o‘qituvchisi) 10 kun oldin sinfdagi xar bir o‘quvchidan dars mavzulariga mos 2 tadan qiziqarli savol- topshiriqlari tuzdirib oladi va topshiriqlarini to‘plashni tashkil etadi. Topshiriq mazmunining maxfiyligi ta’minlanishi zarur. Tushgan savollardan 11 tasi saralanib tanlanadi.

III. “Zakovat” darsida boshlovchining yordamchisi konvertlarni raqamlab chiqadi. Ishtirokchilar navbat bilan konvertlarni tortib 1 daqiqa ichida savollarga umumguruhda (6 kishi) nomidan yakuniy javob beradilar.

Bu o‘yinda komanda a’zolari yoki tomoshabinlar g‘olib bo‘lishi mumkin. 3 kishidan iborat hakamlar xay’ati, berilgan savollar xamda javoblarni baholab beradilar. Eng yaxshi savol ya’ni, eng zukko “zakovat” klubi ishtirokchisi qimmatbaho kitoblar bilan takdirlanib boriladi.

“Musobaqa darsi”

“Musoboqa dars” larini umumiy o‘rta ta’lim fanlarining barchasida qo‘llash samarali natija beradi. Odatda, bob bo‘limi yakuni bo‘yicha o‘tkaziladigan darslarda uni qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Bu darsni o‘tkazish tartibi quyidagicha bo‘ladi:

I. Sinfdagi o‘quvchilar qatoriga qarab 3 ta komandaga ajratiladi. Ularga nom qo‘yiladi. Emblema tayyorlanadi. Sardorlar tayyorlanadi.

II. Uch kishidan iborat hakamlar xayati tuziladi. O‘qituvchi dars mavzusi yuzasidan 60 ta savol va har bir savolga mos ravishda 60 ta yulduzcha tayyorlaydi.

Har bir to‘g‘ri javobga 1 ta yulduzcha beriladi.

Darsning borishi quyidagicha amalga oshiriladi:

1) 5 minutlik musiqali pauza. Komandalar o'z nomlarini izohlab, o'z shiorlarini e'lon qiladilar.

2) Uy topshirig'i (eng original bajarilgan uy ishi – 5 balgacha baholanadi).

3) O'ylab top! Musobaqasi har bir komandaga 10 tadan qisqa, qiziqarli savol beriladi. To'g'ri javob yulduzcha bilan taqdirlanadi.

4) Sardorlar bahsi-mavzu yuzasidan 3 tadan qiziqarli savolllar beriladi, to'g'ri javob yulduzcha bilan taqdirlanadi.

5) Rassomlar konkursi – har komandadagi bir rassom o'quvchi tanlanib, u dars mavzusiga atab rasm chizib xakamlar xay'atiga topshiradi. Dars yakunlanib xulosa chiqariladi.

Ishchan o'yinlar darsi

Bunday darslarni barcha o'quv fanlaridan o'quv yili oxirida, bulim yoki boblarni yakunlash jarayonida o'tkazish tavsiya etiladi. Ishchan uyinlarni tashkil etish, ayniksa 10-11 sinflada juda yuqori samara beradi. Insoniyat oldida turgan global muammolar, iktisodiyot, til va madaniyat, inson solomatligi va hokazo dolzarb mavzular mazmunini yoritishda bunday darslarni qo'llash muhim azamiyatga egadir. Ishchan uyinlarni o'tkazish tartibi quyidagicha. Sinf o'quvchilari maxsus guruhlariga ajratiladi.

1. Birinchi guruh – ilmiy g'oyalar, ilmiy taxminlar turli sohalardagi ilmiy loyihalar tuzish, ularni mazmunini tushuntirish va himoya qilish bilan shug'ullanadi (4-5 ta bilimdon o'quvchidan iborat).

2. Ikkinchi guruh – yordamchi guruh bo'lib, u kerakli ma'lumotlarni to'playdi. Qo'shimcha adabiyotlarni, ma'lumotnoma-spravochniklarni birinchi guruhga etkazib beradi (4-5 nafar o'quvchidan iborat).

3. Uchinchi guruh – ijrochi guruh bo'lib birinchi guruh bergan topshiriqlarni bajaradi va ijroning borishi haqida axborotlar tayyorlab beradi.

4. To'rtinchi guruh – nazorat guruhi hisoblanib, ularga nazorat kartochkalari to'ldiriladi va 1-chi xamda 3-chi guruhlariga berib turadi.

5. Ilmiy kengash guruhi – olimlar, iqtisodchilar, yuristlar, jurnalistlar, ommaviy axborot vositalari vakillari. Dars haqida yakuniy xulosa beradi.

5 “Daqiqa” usuli

Bu interfaol usulni xohlagan fanning xohlagan mavzusini o‘rganish jarayonida qo‘llash mumkin. O‘quvchilarni stol atrofida shunday joylashtirish kerakki, birbirining nima yozayoganligini ko‘rmasin. Usulni o‘qituvchi yoki a‘lochi o‘quvchi boshqarib borishi mumkin. U vazifani tanlaydi. O‘quvchi 5 daqiqa ichida topshirilgan topshiriqni bajaradi. O‘quvchilar yozishni bir vaqtda tugatishi shart.

Biz yuqorida ta’limning interfaol metodlari haqida to‘xtalib o‘tdik. Bu metodlardan adabiyot va boshqa fanlarda o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab foydalansak, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kitobxonlarda o‘qish madaniyatini tarbiyalashning [maqsad va vazifalari](#) Jamiyatimizda kitobxonlik masalasiga yondoshuv turli davrlarda turlicha bo‘lgan. Har bir davrning o‘z ehtiyojidan kelib chiqib, kitobxonlik darajasi belgilangan. Binobarin, har qanday davlatning kuch-qudrati o‘z fuqarolarining ongliligi bilan belgilanar ekan, bunda albatta kitobxonlik masalasiga alohida e’tibor berilgan. Bugungi kunda “Mutolaa madaniyati”, “Kitobxonlik madaniyati”, “O‘qish madaniyati” kabi atamalar bilan qo‘llanilib kelayotgan ijtimoiy hodisalar axborot olish madaniyatining tarkibiy qismlaridir.

“Mutolaa” so‘zi arabcha “o‘qish” degan ma’noga ega bo‘lsa-da, bugungi kunda u kitob o‘qishdan ko‘ra kengroq tushunchani anglatmoqda. A. Umarov fikricha: “Mutolaa” madaniyati ijtimoiy guruhlar, uyushmalar va alohida individlarning umumiy ma’lumot olishga yo‘naltirilgan jarayon, xulq-atvor va faoliyatlari mazmuni hamda tarkibiy tizimlarida yuz beruvchi o‘zgarishlar majmuini ifodalovchi bilimlar, me’yorlar, ijtimoiy hodisalar va boshqa atributlardir. Ayni chog‘da mutolaa madaniyatini ta’lim tizimlari orqali maxsus shakllantiradigan, ixtisoslashgan ma’lumotni inson hayoti davomida turli manbaalar-kitoblar (badiiy, ilmiy, o‘quv, qomusiy), ommaviy axborot vositalari (gazeta, jurnal, televideniya, radio va shu kabilar), zamonaviy axborot texnologiyalari (internet, elektron gazeta, jurnal, qo‘llanma va hokazolar), shuningdek, subyekt bilan bevosita muloqotga kirishuvchi shaxslar (oilalar, a’zolari,...)

orqali ega bo'linadigan turli yo'nalish va shakldagi umumiy ma'lumotdan farqlash lozim bo'ladi» 2. Professor E.I.Yo'ldoshev «O'qish madaniyati» tushunchasiga shunday ta'rif beradi: «O'qish madaniyati - juda keng qamrovli tushuncha bo'lib, kitobga qiziqish va uni sevishtirish, adabiyot bilan kengroq tanishishni, kitob va u bilan ishlash haqidagi maxsus bilimlarga ega bo'lishni, shuningdek, kitobdan to'la ravishda foydalanishga yordam beruvchi ko'nikma va malakaga ega bo'lishni taqozo etadi»

Jumladan, axborot olish madaniyati badiiy adabiyotni to'g'ri tushunish, undan estetik zavq olish, shuningdek, ilmiy adabiyotlar, barcha turdagi resurslar bilan ishlash, ma'lumot-bibliografiya va barcha turdagi axborot materiallaridan o'zini qiziqitirgan ma'lumotlarni qidirib topish, cheksiz axborot okimlari orasidan kerakli, muhim bo'lgan ma'lumotlarni o'la bilish, o'z kasbiy malakalarini [oshirishda foydalanish](#), axborot-kutubxona muassasasidan to'g'ri foydalanish yo'llarini o'rganish ham axborot olish madaniyati tushunchasi doirasiga kiradi. Axborot olish madaniyatini to'liq egallagan shaxsga nisbatan esa kitobxon terminini qo'llash o'rinlidir.

Safo Matjon: «Kitobxonlik – o'qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o'qish, ya'ni maqsadli o'qishdir. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, kitobxonning yozuvchi aytmoqchi bo'lgan fikrini nechog'li uqishini, ya'ni asar «tili»ga tushunishi kitobxonlik madaniyati, talanti darajasi ko'rsatadi. Shu tufayli adabiyotimiz talantli yozuvchilar bilan birga talantli kitobxonlarga ham hamisha ehtiyoj sezadi». Uning fikricha kitobxonlik talanti tug'ma emas, balki tarbiya vositasida kamol topadi. Kitobxonlik haqida gap ketganda, olmon mutafakkiri Gyotening quyidagi fikrini keltirish joizdir: «Kitobxonlikka o'rganish uchun qanchalik ko'p vaqt sarf qilinishini odamlar tasavvur qilmaydilar, buning uchun men hayotimning 80- yilini bag'ishladim, lekin hali ham o'rgandim, deb ayta olmayman». Professor V.F. Asmus o'zining «Kitobxonlik - mehnat va ijod» nomli maqolasida esa kitobxonlikka shunday ta'rif beradi: «Mutolaa vaqtida asar bir ko'zdan ikkinchi ko'zga quyilgan suv kabi kitobxon miyasiga quyilib qolmay, balki ijodkor kitobxon tomonidan qayta idrok etiladi». «Taraqqiy etgan xorijiy

mamlakatlarda,- deb yozadi X.To‘xtabouev, – kitobxonlik fan darajasiga ko‘tarilgan. Kitobxonlik kitobni targ‘ib qilishgina emas, balki kitob o‘qishni, o‘qiladigan kitobni tanlay olishni, mag‘zini chaqishni, ya’ni kitob yordamida o‘zini anglashni o‘rgatish hamdir».

«Axborot olish madaniyati» kontekstida uning tarbiyaga muhtoj elementlarini aniqlaymiz:

O‘qishga, axborot olishga mayl, havas, ishtiyokni shakllantirish;

O‘qilgan kitob orqali fikrlash yo‘llarini o‘rgatish;

Mavjud kitobxonlik malakalarini takomillashtirish.

Ta’lim o‘qitish, o‘qish, rivojlanish mujassam amalga oshiriladigan jarayondir. Axborot olish madaniyatini tarbiyalash ta’lim jarayonida amalga oshadi. Egallagan bilimlar o‘quvchilarni izchil shakllantirib borishni ta’minlaydi.

Ta’lim jarayonining mazmunini tashkil qiluvchi bilim, ko‘nikma va malakalar faqatgina sinfda o‘qitiladigan darslarda shakllanib qolmasdan, balki sinfdan tashkari, anikrogi axborot-kutubxona muassasalarida mustaqil tarzda shugullanish orqali egallanadi.

Axborot-kutubxonachilik ishidagi mavjud tajriba shuni ko‘rsatadiki, axborot olish madaniyatini tarbiyalashning eng samarali vositasi - axborot-kutubxonachilik bilimlarining o‘quvchilar orasida targ‘ib qilishdir. Buning eng samarali yo‘llaridan biri bo‘lib axborot-kutubxonachilik darslarini tashkil etish hisoblanadi.

Axborot olish, u bilan ishlashning asosiy usullari haqida ma’lumot berish axborot-kutubxonachilik darslarining negizini tashkil etadi. Ushbu darslarda axborot bilan ishlash, kitob bilan tanishish, kitobni bevosita o‘qish, eng muhimi, uni uqish, o‘rganish malakalari singdirib borilishi kerak. [Shuningdek](#), elektron kutubxonadan foydalanish, elektron kataloglar, ma’lumotlar bazalari haqida axborotga ega bo‘lish, ulardan foydalanishni o‘rganish kabilarkiradi. Bu esa o‘z-o‘zidan amalga oshadigan, jo‘n narsa emas, albatta. Buning uchun axborot-kutubxona muassasalari mutaxassislaridan juda keng bilim, mahorat talab qilinadi. Axborot-

kutubxonachilik darslarini qay tarzda tashkil etish mumkin, degan savolga ham javob berib o'tish lozim. Tajriba shuni ko'rsatadiki, axborot-kutubxonachilik darslarini o'tkazish uchun sinfdan tashqari darslar va tarbiyaviy soatlardan alohida soatlar ajratib olish mumkin. Dars jadvali tuzishda asosan sinflar soni, nazariy va amaliy dars soatlari, o'qituvchi va kutubxonachi o'tkazadigan soatlar, darsni o'tkazish joyini, ya'ni sinfda yoki axborot-kutubxona muassasasida o'tkazilishini aniqab olish zarur.

Ayni paytda bir necha tashkiliy masalalarni ham hal etish zarur. Chunonchi, ko'pgina o'qituvchilar dars berish uslubiyotini yaxshi egallagan bo'lsalar-da, axborot-kutubxonachilik sohasida yetarli bilim va malakaga ega bo'lmaydilar. Kutubxonachilar esa aksincha. Shu sababli ham o'qituvchilarga axborot-kutubxonachilik sohasidan ma'ruzalar o'qib, ularni axborot-kutubxonalar faoliyati bilan tanishtirish, kutubxonachilarga esa dars o'tish qoidalari, uslubiyotini o'rgatish muhimdir. Bizningcha, hozirgi kun talablaridan kelib chiqqan holda o'quvchilarda axborot olish madaniyatini tarbiyalashning o'ta muhimligini hisobga olib axborot-kutubxonachilik darslarini ommalashtirish, yo'lga qo'yish zarur. Avvalo, buning uchun masalaning tashkiliy jihatini hal etish, ya'ni axborot-kutubxonachilik darslarini yo'lga qo'yish yuzasidan qaror qabul qilish, shu qarorga asosan umumiy o'rta ta'lim muassasalari va axborot-kutubxona muassasalar faoliyatini muvofiqlashtirish, axborot-kutubxonachilik darslarini tashkil etish va o'tkazishning aniq shakllarini ishlab chiqish zarur.

Maktabdaoquvchilar axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasini hal qilish faqat ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador bo'lmasdan, balki jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, ma'naviy yuksalishi bilan bog'liq, davlatning strategik maqsadlariga xizmat qiluvchi faoliyatiga ham daxldordir. Shu sababli ham mazkur muammo ijtimoiy hayotning boshqa sohalari bilan kompleks o'rganishni taqozo qiladi. Binobarin, tadqiqot natijalari ko'rsatganidek, kutubxonada o'quvchilar axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasi pedagogika, psixologiya, falsafa, [adabiyotshunoslik](#), sosiologiya kabi kator fanlar erishgan yutuqlarga tayangan holdagina hal etilishi mumkin.

Axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasi ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy, umummilliy muammo hisoblanadi. Bu ma'lum davr bilan chegaralanadigan hodisa bo'lmagan, inson umr bo'yi o'rganadigan ma'naviy ehtiyojdir.

Axborot olish madaniyatini tarbiyalashda maktab – oila – kutubxona hamkorligini yolg'a qoyish muhim ahamiyatga ega. Axborot-kutubxona muassasalarining axborot olish madaniyatini tarbiyalashdagi asosiy vazifalarni belgilash zarur.

Axborot-kutubxona muassasalarda axborot olish madaniyatini tarbiyalashning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganmasdan turib, haqiqiy kitobxonni kamol toptirish mumkin emas. Xususan, Axborot-kutubxona muassasalarda foydalanuvchilarning yosh xususiyatlari, tipologik jihatlari, ularning psixologik tayyorgarligi, ayniqsa, ulardagi fiziologik o'zgarishlar albatta hisobga olinishi zarur.

Axborot-kutubxona muassasalarida o'quvchilar axborot olish madaniyatini tarbiyalashda quyidagi asosiy yo'nalishlarga jiddiy e'tibor qaratilishi lozim:

kitobxonning oilaviy sharoiti, oilada Axborot-kutubxona muassasasining bor-yoqligi, bolaning yosh xususiyatlari va psixologik tayyorgarlik darajasini o'rganish;

umumta'lim muassasasi dasturidagi fanlarni hisobga olish, bolaning qiziqishlari doirasini aniqlash hamda shunga muvofiq tarzda yakka va ommaviy rahbarlik yo'l-yo'riqlarini ishlab chiqish;

o'quvchida o'z ustida mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirib borish, axborot olish malakalarini shakllantirish;

o'quvchining yosh xususiyatlari va psixologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli-tuman ommaviy shakllardan samarali foydalana olish, mavjud sharoitdan kelib chiqib yangi shakllarni izlab topish va amalda qo'llash mahoratiga ega bo'lish;

o'quvchilarni axborot olishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish, ularni Axborot-kutubxona muassasalariga, mutolaaga kengroq jalb qilish;

o'quvchilar o'rtasida axborot-kutubxonachilik bilimlarini keng targ'ib qilish.

Axborot olish madaniyatini tarbiyalashning asosiy ma'suliyati kutubxonachilar zimmasiga tushadi. Bu jarayon esa mutaxassislardan juda katta pedagogik mahoratni, professional bilimni, eng muhimi, o'z kasbiga bo'lgan fidoyilikni talab etadi. Bu asosan kutubxonachi kadrlar tayyorlash jarayonida shakllanadi. Shu sababli ham kutubxonachi kadrlarga bo'lgan talabni kuchaytirishga, ta'lim sifatini oshirish zarur.

Mashhur fransuz faylasufi Frans Bekon "Kitoblar tafakkur durdonalarini avloddan avlodga eltuvchi aql kemalaridir" deb bejiz aytmagan. Zero, kitob aqlni charhlaydigan, aql bulog'ini ochadigan va uni ilhomlantiradigan buyuk mo'jizadir.

Kitobning [inson hayoti](#), kishilik jamiyati ma'naviy taraqqiyotidagi beqiyos o'rni qadimdan ma'lum. U dunyoni tanish, bilim berish bilan birga go'zallikka muhabbat uyg'otish, undan zavqlanish, yovuzlikdan nafratlanish tuyg'usini paydo qiladi.

Bolalar kitobxonligini shakllantirishda maktab hamda ota-onalar zimmasiga nihoyatda murakkab va mas'uliyatli vazifa yuklanadi. Buning uchun ota-onalarning o'zi ham yuksak didga ega va ma'rifatli va bilimli bo'lishlari kerak. Ma'lumki, bola kitob o'qishni bilgan taqsirdagina, kitob uning ma'naviy hayotida muhim rol o'ynaydi. Kitob bolaning ma'naviy boyishi uchun uni ma'naviy, aqliy, estetik o'sishga yo'llashi zarur. Buning uchun dastlabki turtki oilada bolaga o'qib berilgan birinchi kitob bo'lsa, ikkinchisi, bola otasi va onasining o'qishini eshitib, badiiy obrazlar go'zalligini tasavvur qilishi, kitob bilan ana shu birinchi va ikkinchi uchrashuv bolaning keyingi o'smirlik davrida uning ma'naviy hayotining barcha sohalari: mehnat, o'yin, musiqa, bolalar ijodi bilan bog'liq bo'lib, uni hayotining hamma tomonlarini qamrab olishi zarur. Chunki, o'smir hayotini ijodiy mehnat, ertaklar olami, fantaziyalar, o'yin va musiqasiz tasavvur etish qiyin. Bularning barchasini kitobxonlik ham qamrab olsa, uning hayoti mazmunsiz, voqea-hodisalarning tub mohiyatini anglab olishga harakat qiladigan, turmush ziddiyatlarini tushunadigan aql-zakovatli ma'nan barkamol shaxs bo'lib yetishishiga yordam beradi. Ana shunday aql-zakovatni shakllantiruvchi, inson ma'naviy dunyosini boyituvchi vosita - bu kitob, kitobxonlikdir.

Kitobxonlik - bu insonning o'z ustida ishlashi, faoliyatini ma'lum yo'nalishga burib yuborish, ongida ma'lum tuyg'ularni, e'tiqod va dunyoqarashni hosil qilish, uni o'ylashga, hayotda qanday yashashga o'rgatish, fikr yuritish, yozuvchining insonparvarlik, axloqiy, estetik, badiiy, fuqarolik nuqtai nazarini bilib olish, uning ma'naviy o'gitlarini ilg'ab olish va bular asosida o'z hayot yo'li dasturini belgilash, yozuvchi [bilan munozaraga kirishish](#), har bir o'qigan kitobidan yangilik topish, ma'naviy dunyosini boyitishdan iboratdir.

Haqiqatan ham kitobxonlik insonni barkamollikka yo'llasa, uni o'qimaslik johillikka, ma'rifatsizlikka olib kelib, natijada ma'naviy bolada qashshoqlik yuzaga keladi. Maktabda, oilada muhim vazifa - kitobxonlikni inson hayotida zaruriyatga aylantirishdan iborat. Agar kitobxonlik zaruriyatga aylanmasa, oilada ham, maktabda ham unga mehr-muhabbat, e'tibor kuchaytirilmasa farzandni kitobga bo'lgan munosabatini o'zgartirish mumkin emas.

Oila kitobxonligi bu - oila a'zolarining aql-zakovati va yuksak ma'naviyatini shakllantiruvchi, inson ma'naviy dunyosini boyituvchi, kitobga mehr-muhabbat hamda uni zaruriyatga aylantirishning ma'lum tizimidir. Bu tizim o'smirlarning aqliy, ma'naviy, axloqiy, estetik rivojlanishi tizimidan iborat bo'lib, o'zbek oilalarining kitobxonlikka doir boy an'anasi va hozirgi davrda to'plangan boy tajribasiga asoslanadi.

O'zbek oilasi bugun eski totalitar jamiyat mafkurasi singdirilgan kitoblardan voz kechmoqda. Yangi mazmun va mohiyatga ega bo'lgan kitoblar tanlanmoqda. Bu jarayonda kitobxonlik pasayganday ko'rinsa ham, aslida u sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

O'smirlar ma'naviyati rivojlanib boruvchi faol jarayon. Shu sababli ota-ona kitobdan foydalanishda quyidagi omillarga e'tibor berishlari lozim:

1. O'smirlarda kitob o'qish ishtiyoqinshakllantirish. Nihoyatda murakkab bo'lgan. Bu masala o'smirlarning kitobxonlikka bo'lgan munosabatini belgilaydi. Tan olish kerak, o'smirlarning bugungi kitobxonlik darajasi qoniqarli emas. Bu ijtimoiy muammodan chiqib ketishning yagona yo'li ota-onaning yordamga kelishidir. Maktabda o'qituvchi, uyda ota-ona bolada kitob o'qish ko'nikmasini

hosil qilishi kerak. Bunda oddiydan murakkablikka, ya'ni murakkabligi jihatidan normal, bolaning kamolot darajasiga mos bo'lgan kitoblar tanlash qo'l keladi.

2. Kitob tanlashda o'smirning ma'naviy darajasini hisobga olish lozim. Ota-onaning o'smirda kitob o'qish ko'nikmasini hosil qilishdagi ilk vazifasi kitob tanlashda yordam berishdir. Ularning saviyasiga mos bo'lgan adabiyotlarni keng targ'ib qilish o'smirlarni jamiyatning munosib fuqarosi, mustaqil davlatimizning yetuk, barkamol insonlari bo'lib etishishi uchun va ma'naviyatining yuksakligi bilan oilasiga va jamiyatga foyda keltirishga olib keladi. Buning uchun oilada kitobxonlik ruhi bo'lishi kerak. Kitob tanlashda o'smirning yosh xususiyatini hisobga olish o'smirning rasional o'sishiga olib kelsa, ma'naviy darajasini hisobga olish esa intellektual rivojlantiradi. Bu esa rasionallikdan ko'ra keng qamrovli va samaralidir. Oiladagi kitobxonlik ruhi bevosita bola ruhiyatiga ham ta'sir etadi, shu sababli, bunda birinchi galda badiiy adabiyotni, keyinchalik ixtisosliklar bo'yicha kitoblarni tavsiya etish mumkin.

3. Kitob tanlashga ixtisoslashish. O'qituvchi, ota-ona o'smirni kitobxonga aylantirib borishida uni ixtisoslashtirib borish yo'lini tutishi kerak. Bu borada eski texnologiya – o'smir yuqori sinfga o'tganda ixtisoslashtirish kerak, degan fikrdan voz kechish lozim.

Aksincha, dastlabki (boshlangich) bosqichlardanoq o'smirning ma'naviy dunyosi, tarbiya muhiti, qiziqishi, dunyoqarashi va ruhiy [xususiyatlari hisobga olinib](#), ixtisoslashtirilib borilishi kerak. Bu tajriba Amerika ta'lim tizimida o'zini oqlagan. Ularda bolani 12 yoshga qadar ixtisoslashtirishga harakat qilinadi va shunga qarab kitob tanlab beriladi. Bu dastlab mutaxassislarni cho'chitgan edi, lekin Amerika ta'lim tizimining keyingi 30 yillik tajribasi o'smirlarni boshlang'ich sinflardayoq ixtisoslashtirish samarali ekanligini isbotladi. Natija o'smirda mustaqil fikrlash va harakat qilishga intilishning paydo bo'lishiga erishildi.

4. Kitobni ekspertizadan o'tkazish. Jamiyatimiz erkinlashib, demokratlashib borgan sari kitob nashr etish ishlarida ham erkinlik yuzaga kela boshladi. Tabiiyki, bu hol turli saviyadagi kitoblarning nashr etilishiga sabab bo'lmoqda. Shu ma'noda ota-ona bola uchun kitob tanlayotganida kitobning ma'no-mazmuni, uslubiy

jihatdan mutaxassis ko'rigidan o'tkazib olishi maqsadga muvofiq. Bunday qilish tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan chalgimaslikka, o'smir ma'naviy dunyosining to'g'ri shakllanishiga va qo'yilgan maqsadga etishish uchun olib keladi. Bu tajriba o'zbek milliy pedagogikasi tajribasidan ham ma'lum. Ular talabga javob bermaydigan kitobni o'z farzandiga o'qishni qat'iy taqiqlagan. Bugun ham bu tarbiya jihatida muhim sanaladi.

5. Kitob o'qishni kuzatib, nazorat qilib borish. Bugun ota-onalar tarbiya jarayonining natijasi bo'lgan kitobxonlik bilan ko'proqqiziqishi kerak. Shu ma'noda o'smirlar kitobxonligini monitoring kilib borish maqsadga etishning samarali jihatlaridan biridir.

Monitoring, kitobxonlik yuzasidan test sinovlari, kitobxonlik kechalari, muloqot, davra suhbatlari, turli mavzularda munozaralar, ilmiy-amaliy anjumanlar, suhbatlar, sotsiologik-empirik tadqiqotlar va analitik tekshiruvlar vositasida amalga oshirilishi mumkin.

Ma'lumki, kitobxonni avvalo kitobda tasvirlangan voqelik qiziqtiradi. Astasekin bu kizikish uning hissiyotiga ta'sir etib, tasvirlangan voqelik bilan hayot voqeligini taqqoslay boshlaydi, tasvirlardagi go'zallikni anglay boshlaydi, qahramonlarning xarakteri haqida o'ylay boshlaydi, muallifning maqsadi bilan qiziqadi. Faqat bu borada biz kitob vositasida tarbiyalashning yangi usul va mexanizmlarini yaratishimiz lozim.

Ota-onalar bolalarga kitob tanlashda, ayniqsa, o'smirlarning yoshi, ruhiyati, qiziqishi, didini hisobga olishi yoki zarur hollarda mutaxassislar bilan maslahatlashishi kerak. Shu bilan birga bola o'qiyotgan har bir badiiy asarning tarbiyaviy jihatlariga ham e'tibor berish zarur.

Kitob tanlashda faqat o'zbek adabiyotigina emas, qardosh va chet el adabiyoti namunalaridan ham bolalarga tavsiya etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Sh.Pero Orinyanning "Qizil shapkacha", aka-uka Grimmlar, Mark Tven, Xans Xristian Andersen, Janni Rodari, [Jonatan Svift](#), Rasul Gamzatov, Nodar Dumbadze, Chingiz Aytmatov, A.S. Pushkin asarlari, K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy, S.Marshakning hikoyalari doimo bolalar uchun qiziqarli.

Oilalarda yana bir muhim muammo - kitobni asrash va uni o'zidan keyingi oila a'zolariga yoki boshqalarga yetkazishdir. Ko'pincha biz kuzatgan oilalarda kitob tanlash, uni o'qishga e'tibor beriladi-yu, lekin avaylab-asrashga, kitobga mehrni tarbiyalashga befarq qaraydilar. Kuzatishlar natijasida darsliklar, juda ko'p rangli bolalarbop kitoblar yirtilib, chizilib, axlat qutilariga tashlanganligining guvohi bo'ldik. Bolalarga "Kitob ham nondek aziz"ligini tushuntirishda kattalarning o'zi ibrat bo'lishi zarur. Ajdodlarimiz doimo kog'ozni uvol qilmanglar, uni avaylab-asranglar deb kelganlar. Bu an'anani yosh avlod ongiga singdirish bir tomondan bolalarda kitobni asrash eng muhim insoniy hislat sifatida shakllantirsa, ikkinchi tomondan hozirgi bozor iqtisodi sharoitida kitob zahirasini yaratish muhim omil sanaladi. Ayniqsa, serfarzand oilalarda xoh darslik bo'lsin, xoh badiiy yoki ommaviy adabiyotlar bo'lsin, ular har bir xonadon a'zosiga o'zidan keyingi oila a'zolariga ham kerakligini tushuntirish asosiy vazifalardandir.

Hozirgi davrda televizor qisman kitob o'qishni siqib chiqarayotir, degan e'tirozlar ham paydo bo'lmoqda. Lekin televizorda biror ko'rsatuvni ko'rish uchun har bir inson tayyorlanadi, o'ziga qulay sharoit yaratadi. Teledasturlar qaysi ko'rsatuvni qachon ko'rishga o'rgatadi. Agar kitob o'qish uchun ham ota-onalar ana shunday sharoit yaratsa, televizor ko'rish va tanlab kitob o'qishni, qiziqib o'qishni o'rgatsa, ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

Kitobxonlikda eng muhimi oilada kitobga mehr uyg'otish, uni avaylab-asrashni tarkib toptirishdir. Faqat allomalargina emas, ko'plab oddiy insonlar ham kitobni asrab-avaylaydilar. Xalqimiz azaldan "Kitob har narsadan aziz, uni peshonaga surtish – o'pish savob", deydi. Buyuk olimu adiblarimiz Oybek, G'afur G'ulom, Izzat Sulton, Mirzakalon Ismoilov va boshkalarning uy muzeylariga ota-onalarning o'z farzandlari bilan sayohatlarida bu insonlar uchun kitobdan boshqa aziz narsa bo'lmaganligi, ular kitoblarni avaylab-asraganlari, juda ko'p o'qiganlari ma'lum bo'ladi. Zero, xalqimizning kitobni e'zozlab ardoqlagani, nam tegmaydigan tokchalarda asragani, bo'sh vaqtlarini kitob mutolaasi bilan o'tkazganlari kitobga nakadar mehr-muhabbat qo'yganlarning guvohidir.

Bularning barchasi o'smirlarda shaxsiy kutubxona tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki kitob yig'ishda uni ko'z-ko'z [qilish emas](#), balki o'z oilasidagi farzandlari va ularning do'stlarini ham bahramand qilishga olib keladi.

Olimlarning fikricha, bir odam butun umri davomida 2000 ta kitob o'qiy olish imkoniyatiga ega ekan. O'smirlik yillarida bola o'qigan kitob unda bir umrga iz qoldirishi muhim. O'smir endi bolalik davridan o'tgan. U o'qigan kitobidan mamnun bo'lib, zavq bilan o'qishi zarur. U endi kitobni yozuvchining badiiy mahoratiga qoyil qolib, so'zning hissiy bo'yog'idan ta'sirlanib, uni idrok qilib o'qishga o'tadi. Shunday ekan, u o'ziga yoqib kolgan kitoblar bilan oilasining shaxsiy kutubxonasini boyita boradi yoki o'zi shaxsiy kutubxona tashkil etish tashabbuskori bo'ladi.

Shaxsiy kutubxona egalarining qiziqishlari turlicha bo'lishi mumkin: mamlakatlar tarixi, ajoyib kishilar hayoti, ilmiy-fantastika, sayohatlar to'g'risida kitoblar, tarixiy qissa va romanlar, poeziya, san'at sohalariga doir kitoblar shular jumlasidandir. Badiiy adabiyotlar tarkibida qayta-qayta o'qiladigan yoki sevimli yozuvchilar tanlangan asarlarining bo'lishi ham maqsadga muvofiqdir. Bir marta o'qiladigan kitobni ommaviy kutubxonalardan olib o'qigan ma'qul. Bolalar kutubxonasi uchun kitob tanlaganda, asosan, turli yoshdagi bolalarni hisobga olish kerak. Ular uchun turli millat yozuvchilarining ertak, sarguzasht, ilmiy-fantastik kitoblarni ham ko'paytirish darkor. Bu ularning tafakkuri rivojlanishiga katta zamin tayyorlaydi. Darhaqiqat, mashhur pedagoglardan biri ta'kidlaganidek: «Kitob mutolaasi bilan o'tgan hayot – fikrlar go'zalligi bilan oshno bo'lish, madaniy boylikdan huzur qilish, o'z-o'zini yuqori ko'tarishdir». Barkamol avlodni voyaga yetkazmoq uchun ularni kitob bilan oshno qilishimiz, kitobni mayoq qilib qo'llariga tutqazishimiz lozim. Qalb tarbiyasini esa, biz kattalar o'zimizdan boshlashimiz kerak. Har bir oilada kam sonda bo'lsa-da, kitoblar bo'ladi. Aksariyat hollarda esa bir necha o'nlab, yuzlab, minglab kitoblar bilan oila kutubxonasi bo'lishi mumkin

Boladagi barcha tarbiyaviy hislatlar dastlab oilada shakllanadi, demak kitobxonlik ham o'z oilasi a'zolari ko'magi va ta'sirida yuzaga keladi, rivojlanadi.

Kitobxonlikning yaxshi yoki sust rivojlanishida oiladagi boshqa a'zolarning kitobga, o'qishga munosabati katta ta'sir krsatadi. Ota-ona har bir ishda, jumladan kitobga munosabatva uni o'qishda ham bolalariga o'rnak bolishlari lozim. Oilada bola kitobxonligining faollashuvida shaxsiy kutubxonadagi kitoblarni birgalikda o'qish va ularni muhokama qilish; ota-onaning boladan har bir javob haqidagi shaxsiy tushuncha va fikrini sorash, bu fikrni bildirish uchun bolaning kitob haqida mushohada yuritishni o'rganish (aniqrog'i o'rganish) muhimdir.

Kitobxon - o'quvchi oilada o'rgangan hayotni kitobdagi hayotiy voqealar bilan boyitib, [hayot haqidagi tushunchalari](#), insoniy fazilatlar, yaxshilik, qadriyatlarni, avlodlari hayoti bilan faxrlanish, Vatanga muhabbat, do'stga sadoqat, hurmat, mehnatsevarlik, sabr-tokatlilik fazilatleri yuksalib boradi. Bu borada eng katta yordamchi badiiy adabiyotdir. Badiiy adabiyotda har qanday voqea-hodisa badiiy obrazlardan, ta'sirchan shaklda ifodalandiki, unda o'smir yoshdagi kitobxon ko'p fazilatlarni o'rganish, ma'nan boy shaxs bo'lib shakllanishi mumkin.

Olimlar, ziyolilar, mamlakat va millat kelajagi uchun chuqur qayg'urganlarni yaqin-yaqingacha bir narsa qiynab kelardi: nega yoshlarimiz, umuman, fuqarolarimiz o'rtasida kitobxonlik madaniyati pasayib ketdi, nima uchun yerdan ko'kka ko'taradigan, bizni barkamollik sari yetaklaydigan, insonlar qalbiga yorug'lik va iliqlik kiritadigan, oq bilan qora, yaxshilik bilan yomonlik, vayronkorlik bilan bunyodkorlikning farqini ongli ravishda anglatishga yordam beradigan, insoniyat tomonidan yaratilgan eng noyob kashfiyot – kitobning qadri tushib ketmoqda? Ne sababdan ayrimlar kitob o'qiganlarni zamondan orqada qolayotganlar qatoriga qo'shib qo'ymoqda?

Darhaqiqat, bu savollar barchamizni qiynar edi. Men shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2016-yil 19- oktabrda Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasining VIII s'yezdidagi saylovoldi ma'ruzasida bildirilgan ayrim fikrlari xususida to'xtalmoqchi edim. Ma'ruzada bugungi kunda axborot – kommunikatsiya texnologiyalari, Internet tizimini keng rivojlantirmasdan turib, mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilash,

barqaror taraqqiyotga erishish haqida soʻz yuritish mumkin emasligiga eʼtibor berilgan.

“Ayni paytda, – deydi Shavkat Miromonovich, – axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni oʻzlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob oʻqishga boʻlgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan doʻst boʻlishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida eʼtibor qaratish lozim boʻladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jahon adabiyotining eng sara namunalarini ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targʻib qilishga alohida eʼtibor berishimiz muhim ahamiyat kasb etadi”. (“XXI asr”, 2016, 20-oktabr).

Gapning ochigʻini aytadigan boʻlsak, ushbu fikrlar mamlakatimizdagi barcha ziyolilar, millat kelajagi, uning maʼnaviy barkamolligi uchun tashvishda boʻlganlarning yurak-yuragidagi gap boʻldi. Kitob barchamizga charogʻon yoʻlni koʻrsatishini, maʼnaviy olamimizni shakllantirishini, kelajakdagi yagona yagona toʻgʻri yoʻlni tanlashga yordam berishini bilsakda, uni oʻqimasak, kitobning insoniyat tomonidan yaratilgan eng buyuk kashfiyot ekanligini tushunsakda, ammo uni “kult” darajasiga koʻtarmasak-bu holda bizning kitob toʻgʻrisidagi tasavvurlarimiz xato boʻlmaydimi?

Ana shu fikrlar bilan oshno boʻlib turganimizda, kechagina muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovichning “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targʻibot qilish boʻyicha komissiya tuzish toʻgʻrisida” (2017-yil 12-yanvar)gi farmoyishi eʼlon qilindi. Mazkur farmoyish kitob, kitobxonlik madaniyatining jamiyat maʼnaviy hayotidagi oʻrni va rolini yana bir yangi bosqichga koʻtarganligi bilan izohlanadi. Taʼkidlanishicha, bugungi kunda matbuot, noshirlik va axborot sohasida tegishli huquqiy asos yaratilgan boʻlib, 10 dan ortiq qonun va 30 dan ortiq qonunosti hujjatlari qabul qilingan. 1677 ta matbaa korxonalari, 118 ta nashriyot davlat roʻyxatiga olingan. Zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasi, 14 ta hududiy birlik axborot-kutubxona markazi, tuman va shahar markazlaridagi taʼlim

mussasalarida 200 ga yaqin axborot-resurs markazlari tomonidan aholiga axborot-kutubxona xizmatlari hamda “Kitob olami”, “Sharq ziyokori” va “O‘z davkitobsavdota’minot” majmualari tomonidan kitob savdosi xizmati ko‘rsatish yo‘lga qo‘yilgan.

Farmoyishning ibratli jihati shundan iboratki, unda kitob mahsulotlari nashr etish, tarqatish, kitob mutolaasi, kitobxonlik madaniyatining bugungi kundagi holati, mavjud kamchilik, xatolar ro‘y-rost ochib berilgan. Ayniqsa, badiiy, ma’rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta’lim muassasalarini ta’minlash, milliy va jahon adabiyoti namoyandalarining yetuk asarlarini saralash, tarjima qilish ishlari puxta o‘ylangan tizim asosida tashkil etilmagani, ta’lim va madaniyat muassasalari uchun kitob xarid qilishga mablag‘lar yetarli darajada mavjud bo‘lgan manbalar hisobidan jalb etilmayotgani, kitob sotishga ixtisoslashgan korxonalar tomonidan ta’lim muassasalari, kutubxonalar va mahallalarda yangi kitoblar taqdimotlarini o‘tkazish, mutolaa madaniyatini oshirish, shu jumladan, ommaviy-axborot vositalari orqali targ‘ibot-tashviqot qilishga qaratilgan tadbirlar yuksak talablar darajasida emasligiga alohida e’tibor berilgan.

Mamlakatimiz rahbarining kitob, kitobxonlik madaniyatini yaxshilash to‘g‘risida kuyunib gapirayotganliklarining chuqur falsafasi bor. Birinchidan, yuqorida qayd etilgani kabi, kitob insonni yerdan ko‘kka ko‘taruvchi, uning ma’naviy quvvatini oshiruvchi buyuk kuch hisoblanadi. Ikkinchidan, kitob insoniyatning tarixiy xotirasi, barchamizni o‘z ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy zaminimizni mustahkamlovchi, kelajakni yorqin ko‘rsatib borishga qodir mash’ala hisoblanadi.

Shuning uchun ham bizning yurtimizda ilm olish, kitob yozish, ijod qilish har doim ham millatning mavjudligi va u nimaga qodir ekanligini ko‘rsatuvchi muqaddas tushunchalar hisoblanadi. Arastu hakimdan Abu Ali Ibn Sinoga, Aflotundan-Abu Rayhon Beruniygacha, Jaloliddin Rumiyan- Alisher Navoiygacha, Sohibqiron Amir Temurdan-Muhammadsharif Gulxaniygacha

yuzlab, minglab mutafakkirlarning shakllanishi, dunyoga tanilishi, zamonlar oshsada ahamiyati yo‘qolmaydigan tadqiqotu kashfiyotlari faqat va faqat kitob orqali yuz berdi. Ularning bugungi avlod tomonidan chuqur o‘rganilishi, ular ilmiy-ma’rifiy bisotiga bot-bot murojaat qilishning sababi ham mutafakkirlarimiz tomonidan yaratilgan kitoblar tufaylidir.

Sharqda axloq-odob borasida buyuk asarlar yaratgan Muhammad Jabalrudiyning kitob haqidagi quyidagi firklariga bir quloq tutaylik: **“Ey aziz! Kishi uchun kitobdan azizroq va yoqimliroq suhbatdosh yo‘qdir. Kitob fasohat, balog‘atda, latofatda tengi yo‘q, munofiqlikdan holi hamrohdir. Yolg‘izlikda va g‘amli ayyomlarda munis ulfatdir. Unda na nifoq boru, na gina. U shunday hamdamki, so‘zlarida yolg‘on va xato bo‘lmaydi. Suhbatidan esa kishiga malollik yetmaydi. U o‘z do‘stining dilini og‘ritmaydi. Yuragini esa siqmaydi. U shunday rafiqdirki, kishi orqasidan g‘iybat qilib yurmaydi. Uning suhbatidan senga shunday fayzli foydalar yetadiki, bunday foydani odamlardan topa olmaysan. Aksincha, aksar odamlar suhbatidan kishiga zarar yetadi. Kitobdek do‘st ichida barcha ilmu hilm mujassamdirki, u kishilarni o‘tmishdan va kelajakdan ogoh qilib turadi. Shuning uchun ham “Kitob aql qal’asidir”, deganlar”.** (Mashriqzamin-hikmat bo‘stoni. – Toshkent, 1997. 39-bet)

Haqiqatdan ham, kitob barchamizni ezgulikka undaydigan, oldimizda turgan barcha muammolarni hal etishga yordam beradigan kuchdir. Shuning uchun ham yurtimizda kitob bilan oshno bo‘lgan, kitobni suygan, kitob yozgan, kitobni muqaddas bilib, qorachig‘idek asraganlarni ziyoli deb ataganlar. Ziyoli-Nur tarqatuvchi, u o‘zining xatti-harakatlari, faoliyati bilan jamiyatni nurlantiruvchi, ma’naviy-ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchilar hisoblangan.

Bunga uzoq va yaqin tariximizdan misollar ko‘p. Masalan, ma’rifatparvar vatandoshimiz Ishoqxon Ibrat o‘z uyida kattagina, boy kutubxona tashkil qiladi va uni “Kutubxonai Ishoqiya”, deb ataydi. Ibrat arxividagi kitoblar ro‘yhati shuni tasdiqlaydiki, kutubxonada ta’lim-tarbiya va o‘qitishga oid o‘zbek, rus, turk, tatar, fors-tojik tillarida ko‘plab kitoblar bo‘lgan. Bu kutubxonadan nafaqat o‘zi,

shuningdek, qishloq aholisi ham unumli foydalangan. Ishoqxon Ibrat o'z maktabi o'qituvchilarini kutubxonada saqlanuvchi kitoblar bilan ta'minlagan. Kutubxonaning maktab o'qituvchilariga bag'ishlangan qismida Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval", "Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Turkiy guliston yohud axloq", Rustambek Yusufbek hoji o'g'lining "Rahbari hisob" kabi ko'plab darslik, o'quv qo'llanmalari saqlangan. Ibrat kutubxonasi doimiy ravishda kattalashib borgan. U kutubxona a'zolarining kitob olish va o'qib bo'lgach, uni topshirish daftarlarini ham tashkil qilgan, a'zolarining, ayniqsa, yoshlarning kitob o'qishlarini Ishoqxonning o'zi nazorat qilib borgan. (Ibrat. Ajziy. So'fizoda.-Toshkent, 1999.-38 bet)

Is'hoqxon Ibrat kabi ziyoli, ma'rifatparvar yurtimizda juda ko'plab yetishib chiqishgan. Ularning barchasi o'z kutubxonalariga ega bo'lishgan. Bunday shaxsiy ziyo maskanlaridan oddiy xalq juda unumli foydalanishgan. Shu o'rinda mazkur Prezident farmoyishidagi bir holatga e'tibor berish lozim. Bu-hududlarda yozuvchi, shoirlar ishtirokida kitob bayrami va yarmarkalarini tashkil etish, aholi o'rtasida badiiy jihatdan yuksak milliy va jahon mumtoz adabiyotlari namunalarini targ'ib qilish, kitobxonlar, bosma va elektron kitob ishlab chiqaruvchilar, kitob sotuvchilar hamda kitobxonachi va targ'ibotchilar orasida turli tanlovlar o'tkazish masalasidir.

Darhaqiqat, bu o'ta zarur masala. O'z shaxsiy kuzatuvlarim natijasida shuni aytishim mukinki, bugungi kunda oilaviy kutubxonasi bor yuzlab, minglab vatandoshlarimiz mavjud. Ularning kutubxonalarida shunday noyob, nodir kitoblar borki, ular juda kamyob va yagona nushada. Biz, "Eng yaxshi kitobxon oila" tanlovini o'tkazish orqali o'sha nodir asarlar nafaqat mazkur oilaning, shuningdek, butun jamiyatning ma'naviy mulkiga aylanishini, ulardan qo'ni-qo'shnilar, soha mutaxassislari samarali foydalanishlarini istardik. Oilaviy kutubxona faqatgina uyning bezagi, uy egasining "ziyoliligi"ni bildiruvchi belgi bo'lishini istamas edik. Shu ma'noda, oilaviy kutubxona tanlovida u yoki bu kitobning chiroyliligi, sahifalarning buklanmaganligiga emas, aksincha, uning qay darajada ko'p o'qilganligini anglatuvchi ko'rsatkichlariga e'tibor berish lozimligini ko'rgimiz keladi.

Endi bugungi kitoblar, ayniqsa badiiy asarlar hususida ayrim fikrlarni bayon etsak: ma'lumki, kitob umuman, badiiy asar kishilarning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy salohiyatini ma'naviy barkamolligini ta'minlashi lozim. Bunday asarlar, darhaqiqat, yaratilmoqda, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz ularni o'qishdan charchamayapti. Ammo, buguni asarlarning barchasiga ham shunday baho qo'yish mumkin emas. Ayrim asarlar yaxshi niyatda yaratilayotgan bo'lsada, ammo ular "teskari samara" bermoqda. Turli salbiy ko'rinishlar, zo'ravonlik, ur-yiqit, odamlarda "olomon fikrlash" darajasini ko'tarishga urinish, fahsh, illatlarni targ'ib etish kabi holatlar ba'zi asarlarda avj olayotganing guvohi bo'lmoqdamiz.

Mutafakkir-allomalarimiz johillikning birinchi belgisi-go'zallikni ko'rmaslikdir, deyilar. Haqiqatdan ham shunday. Atrofimizda shuncha yangiliklar, yangilanishlar, islohatlar sodir bo'lmoqda, odamlarimiz tafakkur tarzi o'zgarmoqda. Ana shu ijobiy holatlarni badiiy jihatdan pishiq asarlar orqali xalqimizga, ayniqsa yoshlarimizga yetkazish juda to'g'ri bo'lar edi.

Madaniyat, san'at, ayniqsa badiiy adabiyotda zamonamiz qahramonini topish, uning obrazini yaratish, nazarimizda, o'ta dolzarb masalalardan biridir. Prezident farmoyishida ko'rsatilgan eng muhim masalalardan biri ham shunda. Ayrimlar zamonamiz qahramonini "ko'rmaydilar". Ammo, shu narsani alohida ta'kidlash lozimki, bunday qahramonlar biz bilan birga, oramizda, ular har kuni jasorat ko'rsatmoqdalar. Ayb – biz ularni ko'rmaganligimizda. Angren-Pop temir yo'lida Farhodning jasoratini takrorlagan, chegarani mustahkamlashda mardlik ko'rsatgan, yangi texnologiyalar asosida fermerlik harakatining unumdorligini oshirayotgan, turli jahon arenalarida mamlakat bayrog'ini baland ko'tarayotganlar-bular zamonamiz qahramonlari emasmi?

Xalqimiz aynan ana shunday kitoblarni kutmoqda. Ayrim vatandoshlarimiz "hozirgi yoshlarga jiddiy badiiy asarlarni tavsiya etgan bilan, ular bunday kitoblarni o'qimaydilar, chunki zamon o'zgardi", deyishmoqda. To'g'ri, zamon o'zgardi. Ammo bizning o'zbekligimiz o'zgargani yo'q. Shunday paytda, yoshlarimizning kitobxonlik madaniyatini oshirish, ular ma'naviy ehtiyojini shakillantirish uchun nimanidir tavsiya etishni ba'zan unutayotganga o'xshaymiz.

Yoshlar ma'naviy ehtiyojini shakillantirish uchun ularga ma'noli asarlar tavsiya etishimiz lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev o'z farmoyishida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish lozimligiga alohida urg'u bergan. Ho'sh, kitobxonlik madaniyati deganda nimani tushunamiz? Bular, fikrimizga quyidagilardan iborat: o'zining kasbiy-mutaxassislik hamda badiiy-ma'naviy barkamolligini oshirish uchun kitobni tanlay olish va o'zi uchun zarurini o'qish; kitob ustida ishlash malakasini obdon o'rganib olish va unga chuqur amal qila bilish; kitobni mustaqil o'qiy bilish; o'qigan kitobning asosiy mazmunini talqin qila bilish, uning fusunkor olamiga kira bilish; o'qiganlaridan hayotiy xulosalar chiqarish; kitobning kerakli, zarur joylarini yon daftarchaga ko'chirib olish, notanish bo'lgan so'zlarni esda saqlab qolishga intilish; muntazam ravishda o'qish ko'nikmasiga ega bo'lish; kitob bilan muomalada eng qadrdon do'stingga munosabatda bo'lganday e'tibor bilan qarash; kitobni yaroqsiz holiga keltirmaslik uchun undan to'g'ri foydalana bilish; kitobni shoshilmasdan, o'ylab, diqqat-e'tibor bilan o'qish malakasiga ega bo'lish, kutubxona kartotekalari bilan ishlay bilishni o'rganish; o'qigan kitobni do'stlar bilan o'rtoqlashish, yaxshi kitobni ularga tavsiya qilib, uni boshqalar ham o'qib chiqishiga erishish; har bir yaxshi kitobni ilm qal'asining kaliti deb bilib, uning boqiy umrini ta'minlash.

Nazarimizda, mazkur farmoyish O'zbekiston ijtimoiy-madaniy muhitini yanada barqarorlashtirishga, yoshlarimizda kitobxonlik darajasini oshirishga, pirovard natijada xalqimiz turmush tarzini yanada farovon qilishga xizmat qiladi. Shu o'rinda yoshlarimizning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish maqsadida ularning oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish davrida "O'zbek tili va adabiyoti" fanidan insho yozish bo'yicha qo'shimcha sinovni tashkil etish maqsadga muvofiq deb bilamiz. Gap shundaki, har yili kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarni 550-600 ming atrofidagi yigit-qizlar bitirib, oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishga harakat qilishadi. Yozilishi tavsiya etilayotgan insho esa ularning badiiy asar o'qishga bo'lgan mas'uliyatini, so'zsiz oshiradi.

Ayni paytda, yoshlarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun farmoyishda belgilangan sotsiologik so'rovnomanini o'ta mas'uliyat bilan tashkil etish lozim. Bunday so'rovnoma bir tomondan, yoshlarning kitobxonlik madaniyati darajasini aniqlasa, boshqa tomondan, jamiyat talab etayotgan muammolarni aniqlash, mavzular tanlashga imkon beradi. shuningdek, mutaxassislar, soha xodimlari "Yoshlarga tavsiya etilayotgan 100 ta asar" ro'yxatini tuzish, unda milliy va jahon adabiyotining nodir durdona asarlarini o'qishni tavsiya etish ham muayyan ahamiyatga ega bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Kitob o'qish barchamizning ma'naviy olamimizni boyitadi, so'zlashuv madaniyatimizni oshiradi. Ayrim hollarda muqaddas o'zbek tilimizdagi ayrim vatandoshlarimiz "xizmati" tufayli dag'allashib, kambag'allashib borayotganligining oldini olish uchun ham kitob o'qish lozim. Vaholanki, bizning o'zbek tilimiz dunyodagi eng boy tillar qatoriga kiradi. A.S.Pushkin butun ijodi davomida jami 21197 ta so'z qo'llagan bo'lsa, Shekspir asarlari tilida jami 20 mingdan ortiq so'z qo'llanilgan. Ispan olimlari Servantesning ijodida 18 ming so'z qo'llanilgani haqida ma'lumot berganlar. Buyuk bobomiz Alisher Navoiy asarlarida qo'llanilgan so'zlar soni esa 26000dan ortiq ekan. (Qodirov P. Til va el. – Toshkent, 2010-127 bet)

Ana shuncha milliy boyligimizni avaylab-asrash uchun ham kitob o'qish lozim. Darhaqiqat, kitobxonlik madaniyatini oshirish davr talabi"degan edi Tarix fanlari doktori Professor Abduhalil Mavrulov.

"Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ta'lim muassasalari uchun o'quv adabiyotlari yaratish va o'quvchilarga yetkazishning mustahkam tizimi yaratildi, bunda O'zbekistonda ta'lim berilayotgan yettita tilda darslik va o'quv qo'llanmalari nashr etilmoqda. Axborot-resurs va axborot-kutubxona markazlarining moddiy-texnika bazasi yangilanib, zamonaviy elektron kutubxonalar tizimlari faoliyat ko'rsatmoqda", – deyiladi farmoyishda.

"Shu bilan birga, ushbu muhim soha rivoji bilan bog'liq aholi, xususan, yoshlar o'rtasida kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishda bir qator muammolar mavjudligini qayd etish lozim.

Avvalo, badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash, milliy va jahon adabiyoti namoyandalarining yetuk asarlarini saralash, tarjima qilish ishlari puxta o'ylangan tizim asosida tashkil etilmagan.

Chop etiladigan kitoblarni nashriyotlardan hududlarga arzon narxlarda yetkazish, onlayn buyurtma berish va manzilga yetkazish tizimi sust rivojlangan, shuningdek, aholiga xizmat ko'rsatishda elektron kitob shakllaridan keng foydalanish yaxshi yo'lga qo'yilmagan", – deya kamchiliklarga ham alohida to'xtalib o'tilgan.

Ushbu sohadagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, aholining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish bo'yicha tegishli takliflarni tayyorlash maqsadida kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish bo'yicha ishchi guruh va kichik ishchi guruhlar tarkibi tasdiqlandi.

Nazorat uchun topshiriqlar:

1. Qaysi noan'anaviy darslardan foydalangansiz?
2. Klasterni tuzish qoidasi nima?
3. Kitobxonlikni yo'lga qo'yish uchun siz qanday yo'l tutasiz?
4. Sinfdan tashqari o'qish darslarida sinflar bilan mutolaaqilgan asarlaringiz?

Mavzu: Xotira mashqlari va lug‘atlar bilan ishlashda yangicha yondashuv. Ona tili va adabiyot fanini o‘qitishda fanga doir nazariy bilimlarni oshirish.

Reja:

1. Xotira mashqlarihaqida. Lug‘atlar bilan ishlashda yangicha yondashuv.
2. Xotirani mustahkamlovchi mashqlardan namunalar.
3. Fanga doir nazariy bilimlarning ahamiyati.
4. Ona tili fanida nazariy bilimlarni oshirish yo‘llari.
5. Adabiyot fanida nazariy ma’lumotlar bilan ishlash.

Xotira – inson asab tizimining eng muhim funktsiyalaridan biridir. Xotirani mustahkamlash ko‘pchilikni qiziqtiradigan savoldir. Uning buzilishida inson hayoti davomida noquaylik sezadi va bu jiddiy nevrozlar, depressiyalarga olib keladi. Agar xotiraning buzilishi uzoq davom etsa, bu insonni mehnat qilish qobiliyatidan mahrum etib, nogironlikka olib kelishi mumkin. Ko‘p hollarda qariyalar xotira pasayishi tufayli hayot davomida oddiy yumushlarni ham bajara olishmaydi. Qarilik tufayli xotira zaiflashuvini odatda tuzatib bo‘lmaydi, ammo yoshlikda kuzatiladigan bunday muammolarni tuzatsa bo‘ladi.

Xotira bilan bog‘liq muammolarga hatto bolalar ham duch kelishadi. Bunday muammolarni e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak, chunki inson kelajakdagi hayotiy qobiliyatlari xotira bilan chambarchas bog‘liq. Bolalar xotira pastligi tufayli o‘qishdan ortda qoladi, ta’lim olish muassasalariga borgisi kelmaydi, bola asabiy, jaxldor va yig‘loqi bo‘lib qoladi. Muammoga e’tiborsizlik qilinsa, unda xotirani rivojlantirish qiyin bo‘ladi, shu sababli choralarni o‘z vaqtida ko‘rish kerak.

Hozirgi kunda xotirani yaxshilash uchun medikamentoz terapiya va xalq tabobati vositalarini qo‘llash mumkin. Agar xotira juda ham pasaygan bo‘lsa, shifokor bilan maslahatlashish tavsiya etiladi.

XOTIRANING BUZILISHI: U NEGA PASAYADI?

Inson xotira funktsiyasining mexanizmi juda ta'sirchan, u ko'pgina sabablar natijasida buzilishi mumkin. Shifokorlarning fikricha, xotiraning pasayishiga quyidagi bir qator omillar sabab bo'lishi mumkin:

- Jismoniy va aqliy zo'riqish.
- Haddan ortiq ko'p aqliy mehnat qilish, charchash.
- Surunkali uyqusizlik.
- Surunkali stress.
- Kuchli stressni boshdan kechirish.
- Tamaki mahsulotlari chekish.
- Alkogolli ichimliklarni suiste'mol qilish.
- Narkotiklar qabul qilish.
- Bosh miyadagi yoshga bog'liq o'zgarishlar.
- Insult.
- Kalla suyagi jarohatlari (ochiq va yopiq).
- Qalqonsimon bez kasalliklari.
- Qon tomirlar kasalligi.
- Yurak kasalliklari sababli miyada qon aylanishi buzilishi.
- Ba'zi dori preparatlarini qabul qilish.

Ko'p hollarda bolalar maktabga chiqa boshlaganida yoki yuqori sinfga o'tganida ular xotira pasayishi seziladi, bu bola miyasining zo'riqishi bilan tushuntiriladi. Bunday vaziyatda ota-onalar bolalariga e'tiborli bo'lishlari, ularni koyimasliklari zarur.

Xotira pasayishi belgilari

Xotira pasaygan holatlarning barchasida ham davolash talab qilinavermaydi. Medikamentoz davolash va xalq tabobati bilan muolajalar o'tkazish uchun ko'rsatma – xotiraning qisqa muddatlarda tiklanmasligi bo'ladi. Masalan:

- Biron bir narsani esda saqlab qolishga istak bo'lsada, ularni yodda saqlab qola olmaslik;
- Doimiy unutib qo'yish;
- Katta hajmdagi ma'lumotlarni eslab qolish qobiliyati yo'qolishi.

Xotirani kuchaytirish uchun mashqlar

Xotirani yaxshilash va kuchli qilish uchun, ish joyida ham bajarsa bo'ladigan, har qanday yoshdagi insonlar uchun to'g'ri keladigan mashqlar bor.

Samarali mashqlardan biri rasmlarni eslab qolish. Bunday mashqni o'tkazish uchun biron bir qiziqarli rasm olish kerak, unda 10 tadan 15 tagacha bo'lgan jism, hayvon va shu kabilar bo'lsin. Ushbu rasimga 60 soniya davomida diqqat bilan qarang va u yerdagi narsalarni eslab qolishga harakat qiling. 60 soniya o'tgandan keyin rasmni berkitib, eslab qolgan narsalaringizni ayting yoki ularni yozing. Bunday mashqni bolalar bilan o'yin sifatida o'tkazingiz, bolaning kayfiyati ham ko'tariladi. Faqatgina bir rasmdan emas, 2-3 xil rasmlar bilan mashq qilganingiz afzalroq.

Sanash – xotirani kuchaytirish uchun yaxshi mashq. Bu samarali usul bo'lib, 1 dan 20 gacha yoki 20 dan 1 gacha bo'lgan sonlarni parallel ravishda sanash kerak. Masalan: 1, 20, 2, 19, 3, 18 va hokazo. Har kuni ushbu mashqni takrorlab 10 ta songa oshirib boring va 100 gacha yeting. Mashqni uyqudan oldin bajarsangiz ancha samarali bo'ladi. Agar inson sonlarning boshqa tillardagi talaffuzini bilsa, parallel ravishda o'z tili va boshqa tilda sonlarni sanash xotirani tiklashga tezroq yordam beradi.

Xotirani yaxshilash uchun foydali usullardan biri “chapaqay” qo'l mashqini bajarishdir. Chapaqay insonlar uchun o'ng qo'l, o'naqaylar uchun esa chap qo'l ko'proq ishlatish talab etiladi. Bunday mashq bilan miyaning ishlashi kuchayadi va xotira tiklanishi yaxshilanadi.

Xotira mashqi sifatida o'qish paytida ikkita bir xil kelgan harflarni topish va ularga e'tibor qaratish ham miyani ishlashga majburlaydi. Sizga yaxshi tanish bo'lgan jism yoki xonaning ta'rif haqida batafsil ma'lumot bering, u yerda joylashgan buyumlarni birma bir sanab o'ting. Bu ham miyaning turli xil qismlarini ishlatib, xotirani kuchli qilishga yordam beradi.

LUG'AT USTIDA ISHLASH METODIKASI

Lug'at ustida ishlashning lingvistik asoslari va vazifalari

Soʻz tilning maʼno bildiradigan asosiy birligidir. Soʻz va soʻz birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud boʻlgan barcha soʻz va iboralarining yigʻindisi *lugʻat tarkibi* yoki *leksika* deyiladi. Leksikologiya oʻzbek tilining lugʻat tarkibini oʻrganadigan boʻlimdir. Leksikologiya lugʻat tarkibidagi soʻzlarning nutqda maʼno ifodalash xususiyati, qoʻllanish faolligi, boyib borishi, baʼzi soʻzlarning eskirib, isteʼmoldan chiqib ketishi, maʼno koʻchish hodisasi kabilarni oʻrganadi. Shu sababli leksikologiya lugʻat ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan oʻzaro bogʻlangan, mazmunga mos soʻz va soʻz birikmalarining maʼlum izchillikda joylashtirilishidan tuziladi. Kishining lugʻati qanchalik boy va rivojlangan boʻlsa, uning nutqi ham shunchalik boy boʻladi; oʻz fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lugʻatning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning muhim sharti hisoblanadi.

Hozirgi oʻzbek adabiy tili ulkan lugʻat boyligiga ega. Besh jildlik “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” da 80000 dan ortiq soʻz va soʻz birikmasi berilgan boʻlib, bular umumiy qoʻllaniladiganlaridir. Bunga oʻzbek tilida nashr etilgan turli terminologik lugʻatlarda, oʻzbek tili sinonimlari, antonimlari, frazeologik lugʻatlarida va turli izohli lugʻatlarda berilgan soʻzlar qoʻshilsa, lugʻat boyligi yana ming-minglab oshadi. Bulardan tashqari, juda koʻp soʻzlar koʻp maʼnoni bildiradi. Masalan, shu izohli lugʻatda bosh soʻzining 40 dan ortiq asosiy va frazeologizm bilan bogʻlangan maʼnoda ishlatilishi berilgan.

Maktabda nutq oʻstirishning muhim vazifalaridan biri lugʻat ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yoʻnalishlarini ajratish va asoslash, oʻquvchilarning lugʻatini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Maktabda lugʻat ustida ishlash metodikasi toʻrt asosiy yoʻnalishni koʻzda tutadi:

1. *Oʻquvchilar lugʻatini boyitish, yaʼni yangi soʻzlarni, shuningdek, bolalar lugʻatida boʻlgan ayrim soʻzlarning yangi maʼnolarini oʻzlashtirish.*

2. *O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish.* Bu ichiga quyidagilarni oladi: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kiritish; 2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish; 3) so'zlarning sinonimlarini, sinonim so'zlarning ma'no qirralarini o'zlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma'nosini o'zlashtirish.

3. *Lug'atni faollashtirish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammo o'z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug'atidagi so'zlarni faol lug'atiga o'tkazish.* Buning uchun shu so'zlar ishtirokida so'z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o'qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. *Adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilar faol lug'atidan nafaol lug'atiga o'tkazish.* Bunday so'zlarga bolalarning nutq muhiti ta'sirida o'zlashib qolgan adabiy til me'yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so'zlashuv tilida qo'llanadigan sodda so'z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so'zlar kiradi. Adabiy til me'yori degan tushunchani o'zlashtirgach, o'quvchilar yuqorida izohlangan so'zlar o'rniga adabiy tildagi so'zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so'zlar, so'zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so'z va iboralar o'quvchilarning faol lug'atidan chiqib keta boshlaydi.

O'quvchilar lug'atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asarlar hisoblanadi. Adabiyot darslarida o'quvchilar Alisher Navoiy, Bobur, Nodirabegim, Oybek, S.Ahmad, M. SHayxzoda, G'. G'ulom, Zulfiya, Uyg'un, A.Qahhor, kabi ko'pgina so'z ustalarining asarlarini o'qiydilar. O'zbek tilini yuksak badiiy obrazlar yordamida o'zlashtiradilar. O'quvchilarning lug'ati ma'lum mavzularga oid so'zlar hisobiga ham boyiydi. Matn ustida ishlash jarayonida ko'p ma'noli so'zlar, sinonimlar, ko'chma ma'noda ishlataladigan so'zlarni, ba'zi frazeologik birikmalarni bilib oladilar.

O'quvchilar mustaqilbadiiy asar o'qishni boshlaganlaridan keyin ular lug'atiga asar materiallari katta ta'sir qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari

mustaqil o'qish va unga rahbarlik shakllari o'quvchilar lug'atini boyitishning, nutqini o'stirishning eng muhim manbalaridan hisoblanadi.

Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni o'rganish darslari ko'pgina so'z va atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan so'zlarni bilib oladilar. Bu darslarda o'quvchilar lug'ati tartibga solinadi, so'z turkumlarini o'rganish jarayonida guruhlanadi, so'z tarkibi, so'z yasalishi, so'zlarning o'zgarishini o'rganish bilan esa lug'atga aniqlik kiritiladi; ular o'rgangan so'zlaridan o'z nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lug'atlari faollashadi. O'quvchilar lug'ati maxsus lug'aviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi.

Bulardan tashqari, kinofilm va televizor eshittirishlarining matnlari, o'qituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham o'quvchilar lug'atini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi.

Lug'atni boyitishda turli lug'atlar juda foydali qo'llanmadir. Yuqori sinf o'quvchilari uchun «Imlo lug'ati» mavjud. O'qituvchi ma'lumot uchun ham, material tanlash uchun ham turli lug'atlardan (o'zbek tilining sinonimlar, antonimlar, frazeologik lug'atlaridan, turli terminologik lug'atlardan) muvaffaqiyatli foydalanadi.

Adabiyot darslarida nutq o'stirish

Ma'lumki, nutq tafakkur bilan bog'liq, shuning uchun u tafakkur bilan uzviy o'stiriladi. Darsda o'qilgan asarni o'quvchilar ongli tushunishi, asosiy mazmunini, g'oyasini anglab yetishi uchun analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy usullar qo'llanadi. O'qilgan asarni analiz qilishda har xil ish uslublaridan foydalaniladi. Bolalar hikoyadagi asosiy qatnashuvchi shaxslarni aytadilar, o'qituvchi rahbarligida asar rejasini tuzadilar. Qatnashuvchi shaxslarni o'quvchilar har xil tartibda aytishlari mumkin, ammo o'qituvchi ularni asarda qatnashish tartibida aytishni so'raydi. Natijada o'qituvchi rahbarligida hikoyaning chizmasi tuziladi. O'qituvchi bergan savollar yordamida asarlarning mazmuni aniqlanadi.

Shunday qilib, asar mazmuni bilan birinchi tanishish o'quvchilardan ongli ishlashni, ya'ni voqealarni, qatnashuvchilar tarkibini analiz qilishni talab etadi. O'qish bilan bog'liq holda bajariladigan bunday mantiqiy ishlar asta-sekin murakkablasha boradi.

Adabiyot darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish vositalaridan biri turli uyushtirilgan qayta hikoyalashdir. Maktab tajribasida to'liq, qisqartirib, tanlab va ijodiy qayta hikoya qilish turlari mavjud. Yuqori sinf o'quvchilari uchun matnni to'liq yoki matnga yaqin qayta hikoyalash ancha oson, boshqa turlari esa nisbatan qiyinroqdir. Qayta hikoyalashda o'qilgan hikoya mazmuni yuzasidan o'qituvchining savoli, o'quvchilarni hikoyaning detallari haqida, ayrim voqealar o'rtasidagi bog'lanishning sabab-natijalari haqida fikrlashga qaratilishi lozim. Asar syujetining rivojlanishida qatnashuvchi shaxslar, ularning xatti-harakati asosiy rol o'ynaydi. O'quvchilar asar mazmunini unda ishtirok etuvchi shaxslar va ularning xatti-harakati, xarakterli xususiyatlarini tahlil qilish yordamida yaxshi anglab yetadilar. O'qituvchining savoli asar qahramonlari nima qilgani, ularning u yoki bu xatti-harakati qaerda va qanday sharoitda yuz bergani haqida so'zlab berishga, voqealarni izchil bayon qilinishga va o'zaro bog'liqligini yoritishga yunaltirilishi lozim.

O'quvchi o'qilgan asar mazmunini o'qituvchi savoli yordamida aytib berishida faqat analizdan emas, sintezdan ham foydalaniladi: ayrim lavhalar o'zaro bog'lanadi (sintezlanadi), bir-biriga taqqoslanadi, ular yuzasidan muhokama yuritiladi va xulosa chiqariladi.

Ko'pincha o'quvchilar qatnashuvchi shaxslar xatti-harakatini yaxshi tushunmasliklari, ba'zan noto'g'ri yoki yuzaki tushunishlari natijasida asar mazmunini anglab yetmaydilar. Shuning uchun ham o'qituvchi savolni juda o'ylab tuzishi, u bolani fikrlashga, o'ylashga majbur etadigan, qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakati, voqealarning bog'lanishi yuzasidan muhokama yuritishga undaydigan, ularni o'zaro qiyoslashga, ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga yordam beradigan bo'lishi lozim. O'quvchi asarda qatnashuvchilarning xatti-

harakatini qanchalik aniq ko‘z oldiga keltira olsa, u hikoyaning asosiy mazmunini shunchalik chuqur tushunadi, shunchalik mustaqil qayta hikoya qilib beradi.

Tanlab hikoyalash ham bolalarning tafakkuri va nutqini o‘stirish vositalaridan biridir. Tanlab hikoyalashda o‘quvchi: 1) o‘qilgan matndan bir qismini, uning chegarasini ongli ravishda ajratib so‘zlab beradi; 2) hikoyadan faqat bir voqeani aytib beradi; 3) hikoya mazmunini faqat bir syujet yo‘nalishida so‘zlab beradi.

O‘quvchilarda tanlab qayta hikoyalash malakasini hosil qilishga boshlang‘ich sinf izohli o‘qish darslarida keng qo‘llaniladigan metodik usullar yordam beradi: 1) hikoya qismiga chizilgan rasm asosida hikoyalash; 2) hikoyadati bir voqeani tasvirlovchi rasm asosida hikoyalash; 3) tanlab qayta hikoyalashni talab etadigan savollarga javob berish.

O‘quvchi tanlab hikoya qilishga tayyorlanganda o‘qilgan matnni tahlil qiladi. Bunday tahlil bolalar tafakkurini, ular nutqidagi mustaqillikni o‘stiradi va o‘qilgan matn mazmunini o‘zlashtirishga yordam beradi.

O‘qilgan hikoyaga rasm chizishda o‘quvchi rassomlar tomonidan chizilgan rasmlardan o‘qilgan asarning mazmuniga mos rasm tanlaydi yoki o‘zi rasm chizadi. Agar o‘quvchi rasmni yaxshi chiza olmasa, o‘zi chizmoqchi bo‘lgan rasmni og‘zaki tasvirlab beradi, ya’ni so‘z bilan chizadi.

O‘qilgan hikoyani davom ettirish usuli maktab tajribasida keng qo‘llaniladi. Bu usul hikoyaning mazmuni uni davom ettirishga imkon beradigan asarlarda qo‘llaniladi.

Ona tili va adabiyot fanida deyarli barcha mavzular nazariy ma’lumotlar bilan bog‘liq. Masalan, 5-sinf adabiyotida o‘quvchi maqol, topishmoq, hikoya, ertak, she’r turlari haqidagi nazariy ma’lumotlar bilan tanishadi. Keyingi sinflarda qissa, roman, xalq qo‘shiqlari, xalq dostonlari, aruz vazni, g‘azal, ruboiy, tuyuq, musammat turlari haqidagi nazariy ma’lumotlar bilan tanishadi. 5-sinf adabiyotida shunday ma’lumot bor: *“O‘zida sayohat xotiralari va ular bilan bog‘liq tafsilotlarni aks ettirgan nasriy va she’riy asarni sayohatnoma deb ataymiz. «Sayohatnoma» janri Sharq adabiyotida, jumladan, o‘zbek mumtoz adabiyotida*

o'ziga xos shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. O'zbek adabiyotida alohida poetik shaklda tartib topgan, keyinchalik adabiy an'ana tusiga kirgan bu janrning asoschisi Muqimiydir". Ushbu ma'lumot bilan tanishishdan avval o'quvchi sayohatnoma namunasi bilan tanishgan bo'lishi kerak,

Nazariy ma'lumotlar taqdim etishning yaxshi va yomon jihatlari bor. Masalan, haddan ortiq nazariya o'quvchi tasavvurida fanning qiyinlashuvi, o'zlashtira olmaslik qo'rquvini paydo qiladi. Shuning uchun nazariyani o'quvchiga taqdim etayotganda ularning yoshi va ruhiy holati inobatga olinadi. Nazariy bilimlarni oshirishning eng samarali usuli bu soddadan murakkabga qarab borishdir.

Maktab amaliyotida mashqlar o'tkazish uchun o'quvchilarning nazariy bilimlariga murojaat qilishning ba'zi yo'llari belgilangan. Bu ishning eng keng tarqalgan, lekin eng kam samarali usuli dars rejasida ko'zda tutilgan mashqlarni bajarishda tayaniladigan ma'lum tushunchalar va qoidalarni og'zaki qayta tiklashdir. Mashqlarni bajarishdan oldin nazariy materialni takrorlashning samaraliroq usuli mazkur materialni qo'llash bo'yicha amaliy topshiriqlarni qo'yishdir. Bunday topshirmalarga tanlanma diktant o'tkazishda ma'lum so'zlar yozishni, nutqning ma'lum bo'laklarini qisqa vaqt ichida tahlil qilishni, nutqning ahamiyatli qismlarini ajratishni, didaktik tarqatma material bilan ishlashda ma'lum orfomalarni qayd qilishni, masalalar yechishda asos bo'ladigan matematik ifodalar bilan ishlash va hokazolarni kiritish mumkin.

Mashqlar o'tkazishda nazariy materialga murojaat qilishning navbatdagi usuli o'quvchining keyingi amaliy ishni bajarishdan oldin uning yo'llarini asoslashidir. Amaliy ishlarni bajarish vaqtida nazariy asoslash pedagogik jihatdan o'zini oqlagan. Bu usulni ikki variantda bajarish mumkin. Bular navbatdagi ishni keng tushuntirish va sharhlashdan iboratdir. O'quvchilar bilan ularning tayyorgarligidagi ayrim kamchiliklarini to'ldirish bo'yicha ishlashda navbatdagi ishlarni keng tushuntirish o'zini ancha oqlagan. Bunda avval o'quvchidan keng mushohada yuritishni talab qilish lozim va talabni bajarish esa hisoblash usulini chuqurroq anglashni ta'minlaydi.

Ona tili fanida nazariy bilimlarni oshirish yo'llari.

5-sinfda Fonetika, grafika, orfoepiya, lug'atshunoslik, leksikologiya, punktuatsiya bo'limlariga doir nazariy bilimlar berib boriladi.

6-7-sinfda Morfemika, mustaqil so'z turkumlari, ismlar, yordamchi so'z turkumlari, alohida olingan so'zlar haqida nazariy fikrlar keltirilgan.

8-9-sinfda Sintaksis: so'z birikmasi, gap, sodda va qo'shma gaplar, ko'chirma gaplar haqidagi nazariy ma'lumotlar o'quvchidan kata mas'uliyat talab qiladi.

10-11-sinflarda Uslubiyat va nutq madaniyati mavzulari ham bir qator nazariy bilimlarga ehtiyoj tug'diradi.

Nazariy bilimlar qismdan butunga qarab borishi lozim.

Tovush, Qo'shimcha, So'z, Gap, Matn.

Masalan, 5-sinf ona tili darsligida o'quvchilar qismdan butunga qarab borgan holda nazariy bilimlarini mustahkamlaydilar: unli tovushlar, undosh tovushlar, o'zbek alifbosi, bo'g'in va urg'u, leksikologiya kabi mavzular – xullas, nutqning eng kichik birligi bo'lgan tovushlardan boshlab so'z, so'z birikmasi, gap, matn kabi tushunchalarni yoshiga muvofiq tarzda o'rganadilar.

Butundan qismga qarab borish: So'z turkumlari: Mustaqil so'zlar: ot, sifat, son, fe'l, olmosh, ravish. Yordamchi so'zlar: Ko'makchi, Bog'lovchi, Yuklama. Alohida olingan so'zlar: Modal so'zlar, Taqlid so'zlar, Undov so'zlar. 6-sinf ona tili darsligi butundan qismga bo'rish tamoyili asosida tuzilgan. Dastlab matn, so'ngra to'plam va tasnif, so'z turkumlari doirasida mustaqil so'z turkumlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. O'quvchining ongida dastlab bir butun tizim va bu tizimning ichki qismlari joylashadi.

Misoldan qoidaga qarab borish usuli:

Gulli, gullar, gulni – qo'shimchalar yangi so'z yasash, so'z shakllarini o'zgartirish yoki ularni bir-biriga bog'lashi mumkin.

Odamning qulog'i-devorning qulog'i – so'zlar nutq jarayonida o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi mumkin.

Inson, qizil, ertalab, men, bormoq – soʻzlar ularga berilayotgan soʻroqlarga va gapdagi vazifasiga koʻra turli xil soʻz turkumlariga boʻlinadi.

Goʻzal hayot – Hayot goʻzal – soʻz birikmasi tushuncha, gap fikr ifodalaydi. Maktab darsliklarining deyarli barchasida yuqoridagi usuldan foydalanishadi.

Masalan, 6-sinf onatili darsligidagi “Ravishdosh” mavzusini olaylik.

Amaliyotdan nazariyaga borish usuli:

Maqol va topishmoqlar, ertaklar, xalq qoʻshiqlari va xalq dostonlari mavzulari haqida nazariy maʼlumotlarni taqdim etishdan avval bu mavzularga doir amaliy namunalarni berish lozim. Maqol va topshiriqlar mavzusi 5-sinf adabiyot darsligida keltirilgan. Biz bu misollarni dastlab oʻquvchiga taqdim etishimiz va undan soʻng nazariy maʼlumotlarni keltirishimiz lozim.

Ruboiy, tuyuq, gʻazal, musammatlar, sheʼriy sanʼatlar va aruz vazniga doir mavzularni ham avval baytlar, sheʼrlar misolida, soʻngra nazariy maʼlumotlar misolida taqdim etish mumkin.

Hikoya, doston, qissa, roman, sheʼr va barmoq vazniga doir mavzularni oʻtishda ham ayni janrdagi badiiy asarlardan namuna keltirish, ularning tahlili orqali nazariy maʼlumotlarni taqdim etish mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Qaysi xotira mashqlari sizga maʼqul keldi?
2. Xotirangizni qanchalik mustahkam deb oʻylaysiz?
3. Nazariy maʼlumotlar ona tili va adabiyot fanida qay darajada muhim?
4. Ona tili taʼlimida nazariy maʼlumotlarni uzatishning qanday usullari mavjud?
5. Adabiyot taʼlimida nazariy maʼlumotlarni taqdim etish yoʻllari haqida nimalarni bilasiz?
6. Fanga doir qanday nazariy maʼlumotlar oʻquvchi uchun murakkab deb oʻylaysiz?

Mavzu: Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash va nutqini o'stirish usullari. Ona tili darslarida murakkab xususiyatga ega mavzularni o'qitish

Reja:

1. Fanni o'qitishda o'quvchilarning og'zaki nutq madaniyatini shakllantirish.
2. O'quvchilar nutqini oshirishda turli pedagogik texnologiyalarning o'rni.
3. Fanni o'qitishning metodik jihatlari. Ilmiy- nazariy ma'lumotlarni amaliyotga tatbiq etish usullari.
4. Fanni o'qitishda zamonaviy axborot vositalaridan foydalanish.

Mantiqiy fikrlash bu insonning bizni o'rab turgan hamma narsani va harakatlar, narsalar yoki hodisalar o'rtasidagi munosabatlar yoki farqlarni anglash qobiliyati tahlil qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish va tasavvur qilish orqali kuzatish mumkin.

Bolalarda bolalikda faqat aniq fikrlar rivojlanadi. Biroq, balog'atga etishish davrida biz mantiqiy fikrlashni hosil qila olamiz va kundalik hayotda yuzaga keladigan turli xil vaziyatlarni hal qilish uchun uni doimiy ravishda qo'llay olamiz.

Mantiqiy fikrlash doimiy ravishda turli xil ilmiy ishlarda qo'llaniladi, chunki bu avvalgi tajribalardan kelib chiqadigan turli xil echimlar orqali ob'ektlarni, farazlarni, protseduralarni tahlil qilish, taqqoslash, aniqlash va farqlash imkonini beradi.

Mantiqiy fikrlash turlari:

Analitik fikrlash: mantiqiy fikrlash vositalari haqiqiy vaziyatni baholash va tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Konvergent fikrlash: U vaziyat yoki muammo uchun xulosani aniqlash uchun avvalgi tajriba va tushunchalarga asoslanadi.

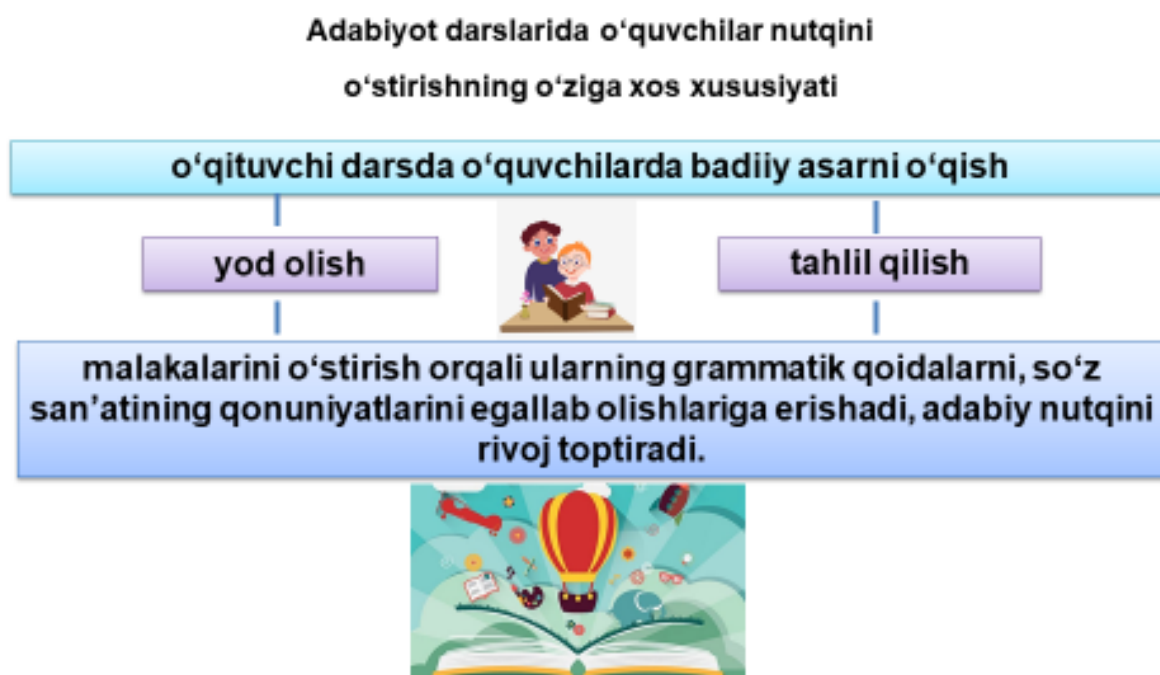
Turli xil fikrlash: Bu sizning fikringizcha, boshqa tajribalar yoki amaliyotlarda paydo bo'lgan turli xil mantiqiy fikrlarni qo'llash orqali vaziyat yoki muammoga bir nechta mumkin bo'lgan yechimlarni berishni xohlaysiz.

Mantiqiy fikrlashga doir turli xil usullar ta'lim oluvchining olam haqidagi bilimlarini tartibga soladi va ularga kreativ fikr yuritish usullarini o'rgatadi.

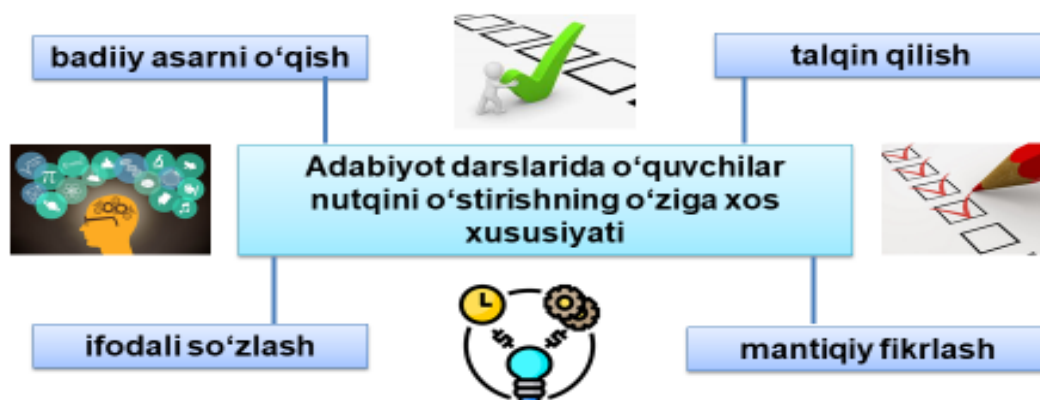
O'quvchi maktabga qadam qo'yar ekan, uning lug'at boyligi boy bo'lsa ham, kognitiv muammolarni bartaraf etishni bilmaydi.

Kognitiv qobiliyat

- Mulohaza qilish;
- Taqqoslash;
- Tasniflash;



–Qarama-qarshilik.



Nutq madaniyatini rivojlantirish



Adabiyot darslarida og'zaki nutq o'stirishning eng samarali usullari:

1. Badiiy matnni ifodali o'qish.
2. Badiiy asarni yoki uning parchasini yod olish.
3. Badiiy matnni izohli o'qish.
4. Tushunilmagan so'zlar ustida ishlash.
5. Badiiy matnni qayta hikoyalash.
6. Matn qismlariga sarlavha topish.
7. Savollarga javob topish.
8. Asar g'oyasiga mos xalq maqollarini topish.
9. Nutqning mantiqiy izchilligi va bo'yoqdorligiga erishish.

Yozma nutq o'stirishning uch turidan foydalaniladi:

1. Kichik hajmdagi yordamchi yozma ishlar

- ✓lug'at ustida ishlash;
- ✓matndan ko'chirib yozish;
- ✓matn asosida konspektlashtirish;
- ✓matn asosida tezislar tuzish;
- ✓savollarga javoblar yozish...

2. Bayonlar

- ✓matnni yozma ravishda qayta hikoyalash;
- ✓voqealarni davom ettirish;
- ✓ularni o‘zaro bog‘lash;
- ✓rivojlantirish

3. Insholar

- ✓tahlil qilish;
- ✓xatolar ustida ishlash;
- ✓baholash

Onatili va adabiyot darslarida og‘zaki nutqni o‘stirishga xizmat qiluvchi har xil o‘yinlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

“Kim birinchi?”

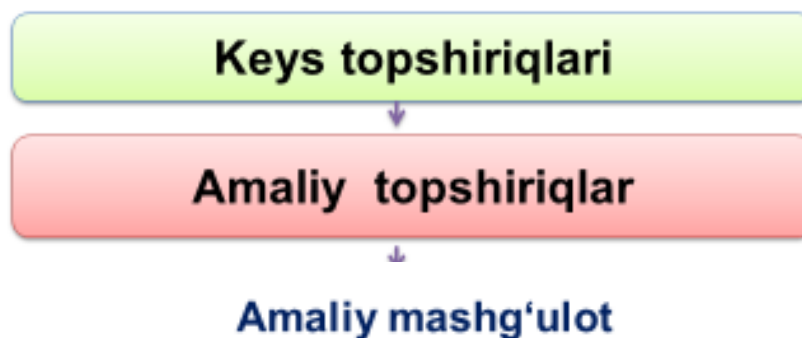
“Topqirlar”,

“So‘zni toping”,

“Izla va top!”,

“VENN diagrammasi”...

Fanga doir mavzuni o‘qitish



Keys topshirig‘i

Ona tili darslarida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashga o‘rgatuvchi ta‘lim metodlaridan biri “Keys- stady” hisoblanadi.



O‘zbek tilshunosligida aniqlovchiga nisbatan *bo‘lakning bo‘lagi, so‘z kengaytiruvchisi* degan qarashlar mavjud.

SAVOLLAR:

1. Aniqlovchi qanday bo‘lak?
2. Aniqlovchi so‘z kengaytiruvchisimi?
3. Aniqlovchi bo‘lakning bo‘lagimi?
4. Bu muammo uchun qanday yechim taklif qilasiz?

Mazkur savollarga quyidagi javoblarni olish mumkin.

JAVOBLAR:

1. Aniqlovchi - predmet belgisini bildiradigan ikkinchi darajali bo‘lak.
2. Aniqlovchi kesimning grammatik ma‘nolariga aniqlik kiritmaydi. U so‘z kengaytiruvchisi.
3. Aniqlovchi bevosita kesimga tobelanmaganda bo‘lakning bo‘lagi bo‘lib keladi.

Muammoli amaliy topshiriqlar

Muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchini dars jarayoniga qiziktirish va o'z qarashlari bilan faol ishtirok etishga undaydi.

Muammoli ta'lim o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, mantiqiy fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini o'stirishda katta ahamiyatga egadir.



Keysni ko‘rib chiqishda ta’lim oluvchilar ta’lim olish jarayonini yaratadilar. Shu jarayondagi o‘zaro harakatda ularning haqiqiy fikr almashish holatlari kelib chiqadi. Keys ta’lim oluvchilarga tahlil qilish, qiyoslash yo‘llarini qidirish va muammoni yechish erkinligini beradi.

Yurtimizning rivojlanishi uchun olib borilayotgan turli sohalardagi keng ko‘lamli ishlar uzluksiz ta’lim tizimini yaratish, shu bilan birga, mustaqil fikrlay oladigan, ijodkor, jamiyatda o‘z o‘rniga ega shaxsni kamol toptirishda namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari belgilangan. Ular quyidagilardan iborat:

- ✓ ta’lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi;
- ✓ ta’limning uzluksiz va izchilligi;
- ✓ umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining majburiyligi;
- ✓ ta’lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi;
- ✓ davlat ta’lim standartlari (DTS) doirasida ta’lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- ✓ ta’lim dasturlarini tanlashda yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv;
- ✓ bilimli bo‘lish va iste’dodni rag‘batlantirish;

✓ ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg'unlashtirish kabi omillar o'z ifodasini topgan.⁹

Maktabda ona tilining o'qitilishi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda belgilangan ana shu prinsipga tayanadi. Ona tili fanining maqsadi – o'quvchilarda og'zaki nutq va yozma savodxonlik ko'nikmasini tarkib toptirishdan iborat. Ona tili darslarida o'quvchilarda ijodiy fikrlash, o'z fikrini ravon bayon qilish hamda yozma usullarda to'g'ri, xatosiz, o'rinli ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimiz, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimiz, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ona tili fani bo'yicha o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma, malakalar quyidagi ko'rsatkichlar asosida tekshiriladi va aniqlanadi:

- ✓ fanga doir nazariy bilimlarning qay darajada shakllanganligi;
- ✓ o'zgalar fikrini, matn mazmunini anglash va so'zlash malakasi;
- ✓ fikrni yozma shaklda to'g'ri va aniq, ravon bayon etish malakasi.

O'quvchilarda ushbu ko'rsatkichlar asosida bilim, ko'nikma va malakalar shakllanishi kerak. Fanni o'qitishning bir qator vazifalari mavjud.

Ular:

- ✓ o'quvchilarni erkin, ijodiy fikrlashga o'rgatish;
- ✓ fikrini o'zbek tilining qonun-qoidalariga muvofiq ravishda og'zaki va yozma ifodalay olish;
- ✓ so'zlardan o'rinli foydalanish;
- ✓ fanning ahamiyatini singdirish.

Ona tiliga doir nazariy bilimlar qanday o'qitilishi kerak?

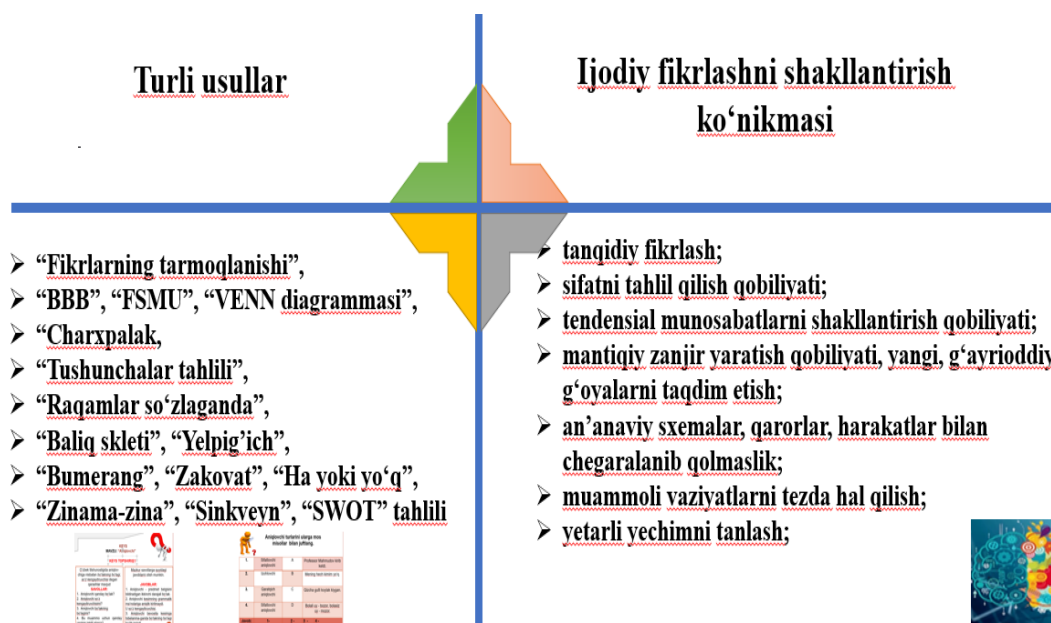
Dars jarayonida turli usullardan foydalanish ta'lim oluvchining ijodiy fikrlash ko'nikmasini shakllantiradi. O'quvchilarni ona tili darslarida mustaqil, kreativ fikrlashga o'rgatish uchun dars jarayoni qiziqarli, turli usullardan foydalangan holda tashkil etilishi zarur. Berilgan darsliklardagi grammatik

⁹ <https://lex.uz/docs/-5013007>

qoidalarini chuqur egallash maqsadida ijodiy fikrlashni shakllantirish ko‘nikmasini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Ona tili darslarini tashkil etishda “Fikrlarning tarmoqlanishi”, “BBB”, “FSMU”, “VENN diagrammasi”, “Charxpalak”, “Tushunchalar tahlili”, “Raqmlar so‘zlaganda”, “Baliq skleti”, “Yelpig‘ich”, “Bumerang”, “Zakovat”, “Ha yoki yo‘q”, “Zinama-zina”, “Sinkveyn”, “SWOT” tahlili kabi innovatsion, noan‘anaviy ta‘lim metodlaridan foydalanish mumkin bo‘lib, darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ularning ahamiyati katta. Bu kabi metodlarni har bir o‘qituvchi o‘zi dars beradigan o‘quvchilarning xarakteri, iqtidori va qiziqishlaridan kelib chiqib o‘ziga xos yo‘nalishda tashkil etishi, o‘zgartirishi, ijodiy rivojlantirishi yoki o‘xshash variantlaridan foydalanishlari mumkin.

Bir so‘z bilan aytganda, bunday o‘yinlar mavzularni o‘quvchilatga oson va tushunarli berishning yo‘llaridan biri hisoblanib, o‘qituvchining yangi-yangi ta‘limiy o‘yinlarni darslarida qo‘llashi, hatto o‘zi ham shunday o‘yinlarni o‘ylab topishi mumkin. Zero biz yangiliklar, axborotlar asrida yashayapmiz.



Masalan, “Sintaksis”ni o‘quvchilarga o‘rgatishda, birinchi navbatda, “kesim-gapning markazi” ekanligini bildirishdir. Mavzuni tushuntirishni kesimga xos

yozdi uxladi, keladilar, tekshiramiz kabi soʻzlarni shaxs-sonda tuslab, shaxsga ishora qiluvchi qoʻshimchalarni topishdan boshlash muhim.

Masalan:

Birlik
I shaxs yozdi+m
II shaxs yozdi+ng
III shaxs yozdi

Koʻplik
I shaxs yozdi+k
II shaxs yozdi+ngiz
III shaxs yozdi (-lar)

Morfologiya va sintaksis bir-birini toʻldiruvchi, oʻzaro munosabatda boʻlgan sohalar ekanligini tushuntirish lozim. Gap turlari: darak, soʻroq, buyruq, undov gaplarning bir-biridan farqlanishi, asosan, kesimlarning qanday soʻz turkumi orqali ifodalanishiga bogʻliqligi oʻrgatiladi. Masalan, “Kim birinchi?” oʻyini berilgan topshiriqni tez va toʻgʻri topish koʻnikmasini rivojlantirish orqali nazariy maʼlumotni yodda saqlab qolish imkonini beradi.

Topshiriq.

- 1.Sifatlar tarkibiga koʻra qanday sifatlarga boʻlinadi?
- 2.Sifatlar tuzilishiga koʻra necha xil boʻladi?



ESLANG!



Sifat soʻz turkumi

Otga bogʻlanib, uning belgisini bildiradigan va «qanday?», «qanaqa?» soʻroqlariga javob boʻladigan soʻzlarga sifat deyiladi.

Sifatlar tarkibiga koʻra tub va yasama sifatlarga boʻlinadi. Tarkibida soʻz yasovchi qoʻshimchalar boʻlmagan sifatlar tub sifatlar, asos va soʻz yasovchi qismdan iborat boʻlgan sifatlar yasama sifatlar hisoblanadi. Yasama sifatlar asosga qoʻshimchalar qoʻshish yoki soʻz qoʻshish yoʻli bilan hosil qilinadi.

Soʻz birikmasi

“Soʻz birikmasi” biroz murakkab mavzuli bilan ajralib turadi.

Ushbu mavzuni taʼlim oluvchilarga oʻrgatishda soʻz birikmalariga berilgan tasniflarni bilish muhim.

Masalan, soʻz birikmalari tobe qismning sintaktik vazifasiga koʻra quyidagi koʻrinishga ega.¹⁰

¹⁰<https://hozir.org/m-hamroev-d-muhamedova-d-shodmonqulova-x-gulomova-sh-yoldoshev.html?page=15>



Tobe qismi to'ldiruvchi vazifasini bajaradigan so'z birikmasi to'ldiruvchili birikma deb yuritiladi.

To'ldiruvchili birikmalar → yoshlarni qadrlamoq

Ushbu so'z birikmalarining tobe qismi hol vazifasini bajaradi.

Holli birikmalar → yangicha yondashmoq

Uyushiq bo'laklari

“Uyushiq bo'laklari” mavzusi haqida gap ketganda, avvalo, so'roq gaplar yordamida uyushiq bo'lakli darak hamda undov gaplar hosil qilish, uyushiq egalar, uyushiq hollar, uyushiq to'ldiruvchilar, uyushiq aniqlovchilarni matn tarkibidan topa olish ko'nikmalarini rivojlantirishga doir amaliy mashg'ulotlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

1-amaliy mashg'ulot

“Tushunchalar tahlili” usuli

Bog'imizdagi daraxtlarning barchasi: olma, nok, behi, shaftolilar gullab yotibdi.

Tushunchalar	Izohi
Uyushiq bo'lak	olma, nok, behi, shaftolilar
Umumlashtiruvchi so'z	barchasi

Qaysi bo‘lakning uyushganligi	ega
--------------------------------------	------------

2-amaliy mashg‘ulot

1. Yulduzchalar markazidan o‘rin olgan hokim so‘zga tobe bo‘lgan uyushiq bo‘laklarni hosil qiling hamda ularni o‘z yulduzchasi qirralariga joylashtiring.
2. Ushbu uyushiq bo‘laklar ishtirokida “Mening yulduzim” mavzusida matn tuzing.



Morfologiya

Morfologiya grammatikaning bir qismi ekanligi barchaga ma’lum. Unda so‘zning shakllari, ularning hosil bo‘lish yo‘llari va guruhlariga ajratilishi o‘rganiladi. Morfologiyani o‘qitishda, birinchi navbatda, so‘zlarning tuzilishi, yasalishi hamda so‘z turkumlariga bo‘linishiga e’tibor qaratiladi.

Amaliy mashg‘ulot

Nostandart test

Bilimingizni berilgan nostandart test orqali sinab ko‘ring. 4-ustundagi tushunchalar qaysi mavzuga oid ekanligini raqamlar orqali belgilang.

T/r	Mavzu	Javob	Mavzuga oid tushunchalar
1.	Morfologiya.		Hisob so‘z, numerativ

2.	Soʻz turkumlari.		Oʻtimli-oʻtimsizlik, sifatdosh
3.	Grammatik kategoriyalar.		Oʻzgarmas soʻz, darajalanish
4.	Ot soʻz turkumi.		“Ichi boʻsh soʻz”, ishora soʻzlar
5.	Sifat soʻz turkumi.		Undov, modal, taqlid
6.	Son soʻz turkumi.		Vosita, atalganlik
7.	Feʼl soʻz turkumi.		Ayiruv, taʼkid
8.	Ravish soʻz turkumi.		Antroponim, zoonim
9.	Olmosh soʻz turkumi.		Zidlov, biriktiruv
10.	Koʻmakchi.		Grammatik shakl, grammatik maʼno
11.	Bogʻlovchi.		Oʻzgalovchi kategoriya, nisbat kategoriyasi
12.	Yuklama.		Mustaqil, yordamchi
13.	Alohida soʻzlar turkumi.		Asliy, nisbiy

Feʼl soʻz turkumi

“Feʼl” soʻz turkumini oʻrganishda feʼllardan boʻlishsiz (va aksincha) feʼllar hosil qilish, ular ishtirokida gaplar qurish, kesim vazifasida kelgan feʼllarning zamonini almashtirib qoʻllash, kesimlarga shaxs-son va zamon qoʻshimchalari qoʻshish ishlari oʻrganilganlarni oʻquvchilar xotirasida tiklash imkoniyatini yaratadi.

6- sinfda feʼllarning lugʻaviy shakllari va maʼno guruhlari oʻrganiladi. “Feʼllarning umumiy xususiyatlari”, “Feʼl nisbatlari”, “Feʼlning vazifa shakllari”, “Feʼllarning tuzilishiga koʻra turlari”, “Feʼlning maʼnoviy guruhlari”, “Koʻmakchi feʼllar”, “Feʼllarning munosabat shakllari”, “Feʼllarning zamon shakllari”, “Mayl shakllari”, “Shaxs-son shakllari” singari mavzularni oʻrganishda asosiy eʼtibor oʻquvchilarning soʻz boyligini feʼllar bilan oshirish, ogʻzaki va yozma nutqda

ulardan to'g'ri va o'rinli foydalanish malakalarini kengaytirishga qaratiladi. O'quvchilarning fe'llarga xos bo'lgan xususiyatlarni to'liq o'zlashtirishlari uchun fe'l- sinonimlar ustida ishlash maqsadga muvofiqdir. Berilgan fe'llarga sinonimlar topish (masalan, chopmoq, yugurmoq, g'izillamoq, uchmoq), ma'nosi tushunarli bo'lmagan sinonim so'zlarning ma'nosini izohlash, har bir so'z yordamida gaplar tuzish maqsadga muvofiq.

Masalan:

Bobur otasi tomon **chopdi**.

Qizcha onasiga qarab quchoq ochib **yugurdi**.

Berilgan matnni tahrir qilishda, takrorlangan fe'llar o'rniga ularning sinonimlarini qo'llash singari ijodiy-amaliy ishlardan foydalanish o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda o'ta muhim sanaladi. Mavzuni o'rganishda asosiy e'tibor o'quvchilarning so'z boyligini fe'llar bilan oshirish, og'zaki va yozma nutqda ulardan to'g'ri va o'rinli foydalanish malakalarini kengaytirishga qaratiladi. O'quvchilarning fe'llardan o'rinli foydalana olish ko'nikmasini o'stirish uchun berilgan qo'shimchalar yordamida fe'llar hosil qilish, ko'makchi fe'llar berib, ular ishtirokidagi yetakchi+ko'makchi fe'llar tuzish, to'liqsiz fe'llarni shaxslar doirasida o'zgartirishga oid namunalar topish yuzasidan guruhlarda bellashuvlar tashkil etish mumkin.

“Bor ekanda yo‘q ekan, och ekanda to‘q ekan” o‘yini

Bu o'yinda sinf ikki guruhga ajratiladi va 1-guruhga to'liqsiz fe'llarni shaxslar bo'yicha o'zgartirish,

2-guruhga esa ularing boshqa so'zlar bilan birikishiga oid namunalar yozish topshiriladi. Keyin topshiriq turi guruhlararo almashtiriladi. Belgilangan vaqtda topshiriqni to'g'ri bajargan guruh ertak aytish huquqini (yoki o'qituvchidan eshitishni) qo'lga kiritadi. Chunki o'yinning nomi shunga muvofiq qo'yilgan va ertak eshitiladi (imkoniyat darajasida). Shu matndagi to'liqsiz fe'llar topiladi va izohlanadi.

Ot so'z turkumi

O'quvchilar uchun o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan nazariy bilimlardan biri qo'shma otlar va ularning imlosi sanaladi.

Mavzuni o'rganishda mavjud so'z birikmalaridan joy nomlari tuzish, masalan, yetti suv – Yettisuv, yangi bog' – Yangibog', uch tepa – Uchtepa, qo'shma so'zlarni so'z birikmalariga aylantirish – paxtagul – paxta guli, otbozor – ot bozori, molbozor- mol bozori, berilgan qo'shma so'zlar lug'atini tuzish – gulbeor, Ko'ksaroy kabi ularning imlosini sharhlash singari ijodiy-amaliy topshiriqlardan foydalanish ushbu mavzuning yaxshi o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

O'quvchilarning juft otlarni o'rganishlarida ham anchagina qiyinchilik tug'diradigan masalalar bor. Ulardan biri juft so'zlarni ular orasidagi ma'no munosabatlariga ko'ra uyadosh so'zlar: aka-uka, aka-uka, ota-ona, ko'z-quloq kabi ma'nodosh so'zlar: uy-joy, kuch-quvvat, baxt- saodat, qarama-qarshi ma'noli so'zlar: do'st-dushman, kecha-kunduz singari guruhlariga ajratish, faqat bitta tovushning o'zgarishi bilan takrorlanadigan bug'doy-mug'doy, choy-poy, osh-posh kabi so'zlarning ma'nosini sharhlash singari topshiriqlardan foydalansa bo'ladi.

Mavzuni o'rganishda mavjud so'z
birikmalaridan joy nomlari tuzish

qo'shma so'zlarni so'z
birikmalariga aylantirish

berilgan qo'shma so'zlar
lug'atini tuzish

yetti suv- Yettisuv
yangi bog'- Yangibog'
uch tepa- Uchtepa

paxtagul- paxta guli
otbozor- ot bozori
molbozor- mol bozori

gulbeor
Ko'ksaroy
molbozor

Kutiladigan natija shundan iboratki, ta'lim oluvchi ushbu ijodiy-amaliy topshiriqlardan foydalanish asnosida mavzuni to'liq o'zlashtiradi.

Sifat so'z turkumi

Sifat so'z turkumini o'qitishda sifatlarning yasalishiga doir berilgan ma'lumotlarni o'rganish va sifat yasovchi qo'shimchalarni bilish o'quvchi nutqini kengaytiradi. Qo'shimchalar yordamida sifatlarning yasalishini o'rganish va uni nutqda qo'llay olish o'quvchining chiroyli so'zlash fazilatlarini rivojlantirib boradi.



Sifat soʻz turkumini oʻqitishda sifatlarning yasalishiga doir berilgan maʼlumotlarni oʻrganish va sifat yasovchi qoʻshimchalarni bilish oʻquvchi nutqini kengaytiradi.

Qoʻshimchalar yordamida bu kabi sifatlarning yasalishini oʻrganish va uni nutqda qoʻllay olish oʻquvchining chiroyli soʻzlash fazilatlarini rivojlantirib boradi.

Leksikologiya

“Leksikologiya” boʻlimini oʻqitish juda katta taʼlimiy ahamiyatga ega. Mazkur boʻlimni oʻqitishning muhimligi shundaki, oʻquvchilarning asosiy birligi - soʻz haqidagi taʼlimot bilan tanishishadilar.

Oʻquvchilarduch keladigan dastlabki muammo soʻzning **oʻz** va **koʻchma** maʼnolaridir.

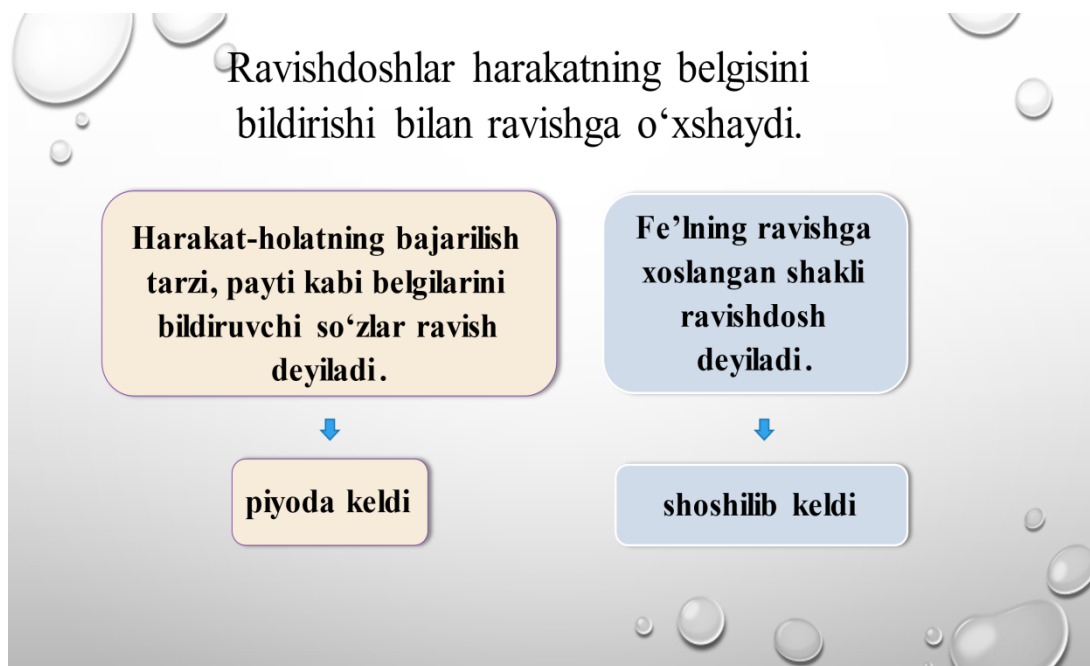
<p><u>Oltin</u> <u>uzuk</u></p> <p><u>Temir</u> <u>yoʻl</u></p> <p><u>Yengil</u> <u>eshik</u></p>	<p><u>Oltin</u> <u>bosh</u></p> <p><u>Temir</u> <u>intizom</u></p> <p><u>Yengil</u> <u>taʼzim</u></p>
---	---

- ✓ Soʻzlarni oʻz va koʻchma maʼnosiga koʻra guruhlariga ajratish;
- ✓ soʻzlarni oʻzaro qiyoslash asosida soʻzning oʻz va koʻchma maʼnolariga taʼrif berish;
- ✓ berilgan soʻzlarni oʻz va koʻchma maʼnolarda qoʻllab gaplartuzish;
- ✓ badiiy matnlarni tahlil qilish;
- ✓ soʻzlarni koʻchma maʼnoda qoʻllab matn yaratish singari ijodiy-amaliy ishlaroʻquvchilarning soʻz zaxirasini oshirish va nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Multimediadan foydalanish

Elektron taqdimot darslarida slaydlardan ko'rgazmali material sifatida foydalanish o'qituvchi uchun keng imkoniyat yaratadi.

O'quv materialining elektron taqdimotida animatsiyalar asosida berilishi nazariy ma'lumotlarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini yengillashtiradi va ko'rgazmalilikni oshiradi.



Multimediadan foydalanish nima beradi?

➤ona tili darslarida multimediyadan foydalanish eski texnologiyalardan foydalanishda mavjud bo'lmagan yangi imkoniyatlarni ochadi;

➤ta'lim oluvchiga o'quv materialini yaxshiroq tushunishga va eslab qolishga yordam beradi;

➤interfaol ish tartibi o'quvchiga o'quv tezligiga ta'sir qilishi, materialni o'zlashtirish darajasini tekshirish va darsning tushunarsiz qismlarini takrorlashga qaytish imkonini beradi.

Namoyish slaydlarini o'quvchilarga tarqatma material sifatida ham berish mumkin. Slaydlarga o'quvchilar o'zlarining munosabatlarini bildirib, ularni nazariy tomondan tahlil qilishishadi.

KEYS
MAVZU: "Aniqlovchi"

KEYS TOPSHIRIG'I

O'zbek tilshunosligida aniqlovchiga nisbatan bo'lakning bo'lagi, so'z kengaytiruvchisi degan qarashlar mavjud.

SAVOLLAR:

1. Aniqlovchi qanday bo'lak?
2. Aniqlovchi so'z kengaytiruvchisi?
3. Aniqlovchi bo'lakning bo'lagimi?
4. Bu muammo uchun qanday yechim taklif qilasiz?

Mazkur savollarga quyidagi javoblarni olish mumkin.

JAVOBLAR:

1. Aniqlovchi - predmet belgisini bildiradigan ikkinchi darajali bo'lak.
2. Aniqlovchi kesimning grammatik ma'nolariga aniqlik kiritmaydi. U so'z kengaytiruvchisi.
3. Aniqlovchi bevosita kesimga tobelanmaganda bo'lakning bo'lagi bo'lib keladi.

Sifatlar otlashganda qanday qo'shimchalarni qabul qiladi?



Sifatlar otlashganda ko'plik, egalik, kelishik qo'shimchalarini qabul qiladi va o'ning so'zlariga javob bo'ladi, ot kabi sintaktik vazifalarni bajaradi.

Dars jarayonida multimedidan foydalanish qanday malakalarni shakllantiradi?

- ✚ Grafik, diagramma, jadval shaklidagi axborotlarni matn ko'rinishiga keltirish.
- ✚ O'rganilayotgan mavzu bo'yicha qarash va savollarni shakllantirish.
- ✚ Ta'lim oluvchining bilish faoliyatini rejalashtirish.

Fanda zamonaviy axborot vositalarining o'rni

Multimedia axborotlarni har xil ko'rinishlarda tasvirlash va dinamik obrazlarni yaratish, uni ko'rish hamda eshitish organlari orqali qabul qilish, tasavvur etish imkoniyatlarini hosil qiladi.

Nazorat savollari

1. Mantiqiy fikrlash deganda nimani tushunasiz?
2. Mantiqiy fikrlash turlari haqida nimalar bilasiz?
3. Yozma nutq o'stirishning turlari haqida gapiring.
4. Adabiyot darslarida og'zaki nutq o'stirishning eng samarali usullari haqida gapiring.
5. Lotin-o'zbek yozuviga asoslangan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini" qachon qabul qilingan?
6. Lotin-o'zbek yozuviga asoslangan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini" necha bo'lim va nechta qoidadan iborat?
7. "Asos va qo'shimchalar imlosi" bo'limiga doir qoidalarni izohlang.
8. "Qo'shib va ajratib yozish" bo'limiga doir qoidalarni izohlang.

Mavzu: Ona tili va adabiyot darslariniboshqa fanlar bilan integratsiya asosida o'rgatish

Reja:

1. Integrativ yondashuv va integratsiya
2. Fanni o'qitishda boshqa fanlar bilan integratsiya asosida o'rgatish usullari

Hozirgi zamon ilm berish sistemasi yuqori darajada fan asoslarini o'rnatishga, tafakkurni rivojlangan, olamni bir butunlikda anglashga va tasavvur etishga, tevarak atrofda bo'layotgan voqealarni to'g'ri anglashga, ularni mohiyatini anglab oladigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan. Maktablarda o'rgatiladigan fanlarning tarqoqligi maktab bitiruvchisida bir ko'rinishli (fragmentar) dunyoqarashni keltirib chiqaradi.

Hozirgi zamon ilm-fanida esa iqtisodiy, siyosiy va madaniy fanlari integratsiyasiga moyillik yuqori turadi. Maktab umumta'lim fanlarining tarqoq holda o'rgatilishi, ularni bir-biriga uzviy bog'liqlikda o'rgatilmasligi o'quvchilar bilimni to'la bo'lishi va butun borliqni bir butun holda anglashlariga to'sqinlik qilib, o'quvchilarda qiyinlik uyg'otadi. Olimlarimizning fikricha, integratsiya didaktik prinsiplar qatoriga kiradi va ular orasida yetakchi o'rin egallaydi. Bunday tushuncha ta'lim tizimida integratsiya masalasini, fanlararo uzviylik va bog'liqlik masalasini yana bir bor ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Ta'lim sistemasiga integratsiyani kiritish maktab va jamoatchilik o'rtasida turgan ta'lim va tarbiyaga oid vazifalarni hal etishda asosiy vosita bo'lishi mumkin. Integratsiyalashtirilgan darslar bolalar dunyoqarashida bir butunlikni, voqealar uzviyligini tushunishini tabiatan anglab yetishga o'rgatadi. Shuni alohida hisobga olish kerakki, maktablardagi boshlang'ich sinflarda darslarning integratsion bog'lanishlari ilmiy jihatdan kam ishlab chiqilgan. Mavjud turli fiklar va qarashlar esa bir-biriga zid va uzviy bo'lmaganligi sababli integratsiya muammosi hamon olimlarimiz o'rtasida bahsli masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'qitish jarayonida integratsiyani qo'llash nazariyasi taraqqiyoti ilmiy pedagogik tushunchalar rivoji, asosiy va muhim ahamiyatga ega. Integratsiya

differentiatsiya bilan uzviy bog'liqdir. Bu uzviylik o'quvchilarda olayotgan bilimlarini anglashga bo'lgan intilishlari sistemasini barpo qilishlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Integratsiya – bu fanlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog'liqligidir. Integratsiya jarayoni fanlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir-biriga bog'lash bosqichi bo'lib, o'zini yuqori ko'rinishda namoyon etadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, integratsiya jarayoni asoslari uzoq o'tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Integratsiya fanlararo bog'liqlikdir. Fanlararo bog'liqlik asoslari tabiatni to'la holda o'quv darsliklarda ko'rsatish va tushuntirish zaruratidan paydo bo'lgan. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonini umumiy o'quv predmetlari mazmuni va maqsadlarini ma'lum uzviylikda va o'zaro mantiqiy bog'langan holda tashkil qilish ta'limni sifat va samaradorligini oshirish bilan bir qatorda o'quvchi yoshlarni dunyoqarashini kengaytirib, ularni fikrlash olamini yorqin obrazlar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Ta'lim mazmuni va ko'lamini optimallashtirish, o'quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitish, ta'lim mazmunini o'quvchi yoshlar ongi va tafakkurida hayotiy obrazlar vositasida gavdalantirishda ham predmetlararo aloqaning imkoniyatlari cheksiz. Ona tili darslarini har bir mavzu doirasida o'zaro turdosh va boshqa fanlar bilan bog'langan holda tashkil etish, o'quv jarayonining mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Axborotlar ko'lamining kengayishi, o'quvchilar bilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar hajmining oshishi, integratsion jarayonlarning optimal variantlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Bu kabi keng qamrovli jarayonlarni tashkil etish, boshqarish va yo'naltirish uchun esa, albatta, o'qituvchidan tinimsiz ravishda o'z ustida ishlash va intellektual salohiyatni talab qiladi. Ona tili fanini o'qitishda integratsiya o'zaro turdosh va boshqa fanlar bilan tarkibiy bog'lanishni mustahkamlab, ularni umumlashtirib, o'quvchilarning tabiat va jamiyat haqidagi yaxlit tasavvurlarini yanada boyitish uchun xizmat qiladi. Bu jarayon o'qituvchining qanday usul va vositalardan samarali foydalanishiga

bog'liq. Shu o'rinda birinchi galda DTS va o'quv dasturlarini predmetlararo bog'lanish imkoniyatlarini aniqlay olishga e'tibor qaratish lozim.

Taqvim mavzu rejalar tuzish jarayonida har bir mavzu mazmunidan kelib chiqib, bog'lanish mumkin bo'lgan fanlarni aniqlay olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili fanini o'zaro a'loqadorlikda o'rganishda o'quvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlarini hisobga olib, yangi o'quv-metodik majmualar mazmuni va zaruriy bog'lanishlarni o'rgatish kabi bir qator tadbirlarni amalga oshirish bu borada samarali natijalarga erishishni kafolatlaydi.

Integratsiya go'yoki bilim berishda zarur emasga o'xshaydi, biroq u insonning dunyoni kengroq tushunishi uchun bir yo'l bo'lib, u orqali o'quvchilar dunyoqarashi kengayadi: til, san'at, tarix, musiqa, adabiyotning qonuniyatlarini chuqur anglaydi, aloqadorlikni bilib oladi. O'quvchilarni ijod qilishga o'rgatish, izlanishga yo'naltirish, tasavvur, fantaziyani hosil qilish, o'qitishning zamonaviy usullariga kiradi. Jumladan, o'qituvchi darsga kirib, o'quvchilarni munozaraga chorlaydi.

Adabiyot fanidan berilgan she'rlarni til o'qitish darslarida modullashtirish mumkin. Biz modul darslarini integratsiya asosida qanday olib borish kerakligi yuzasidan fikr-mulohazalarimiz bilan o'rtoqlashdik. Integratsiyali darslarni tashkil qilish uchun o'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rishda o'quvchilarda faollikni oshirish yo'llarini, mavzuni o'tish modellarini, mashg'ulot jarayonida foydalanish lozim bo'lgan vositalarni, usullarni aniqlab oladi. Bu ishlarni amalga oshirishda mavzuga oid izchil talablar qo'yilishi lozim. Buning uchun o'qituvchi darsning kengaytirilgan rejasini tuzib, shu reja asosida ish olib boradi. O'quvchilar mustaqil fikrlash orqali individual ravishda izlanadilar, natijada tafakkur qobiliyatlari rivojlanadi.

Integratsiya tafakkur o'stirish uchun imkoniyat, sharoit yaratib beradi. Integratsiya-o'quvchi bilan individual ishlash va uni faollashtirishning muhim vositasi. Fanlararo aloqani darslarda tashkil qilish natijasida o'quv fanlarining soni kamayib, samarasi puxta bo'ladi, tahsil oluvchilarni mustaqil ishlashga jalb etish

oson kechadi. Integrativ darslarni tashkil qilish orqali munozara qildirish, fantaziya qila olishga o'rgatish, guruhlararo musobaqa, savol-javoblar tashkil qilish mumkin.

Bunday zamonaviy dars turlarini qo'llashdan asosiy maqsad o'quv jarayonida tinglovchilar faoliyatini faollashtirish, o'quv materialini o'zlashtirishning yuqori darajasiga erishishdan iborat. Ana shunday texnologiya o'quvchilarda dunyoni o'zgacha tasavvur qilishga o'rgatadi, amaliyotni hayot bilan bog'lashga, nazariy qoidalarni so'zma-so'z yodlamaslikka, shaxs va jamiyat uyg'unligini anglashga, fikrlar rang-barangligiga erishishga, nostandart tafakkur qilishga, shuningdek, o'zo'zini rivojlantirish yo'llarini tushunishga imkon yaratadi. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun integratsiya holatidagi dastur va darsliklar yaratilishi lozim.

Integratsiyali darslarni tashkil qilish yuzasidan yuqorida bildirilgan fikr mulohazalardan quyidagicha xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv dasturlarida o'zaro uyg'unlashgan nuqtalarni vujudga keltirishga asoslangan integratsiya, ya'ni mavzulararo uyg'unlikni ta'minlash. Tarix va adabiyot, milliy istiqlol g'oyasi, botanika faniga oid mavzu va matnlarni ona tili darslarida berilishi maqsadga muvofiqdir.

2. Modullashgan integratsiyada turdosh o'quv fanlariga oid bilim va tushunchalar bir tizimga solingan holda beriladi.

3. Mavzulararo integratsiya: bunda ayni bir kurs doirasida beriladigan o'quv materiallari boshqa bir kurs doirasidagi mohiyatan yaqin bo'lgan o'quv materiallari bilan uyg'unlashtiriladi.

Ta'lim integratsiyasi – fanlararo aloqaning yuqori darajasi, bir butun integrallashgan bilimlarni yaratishga imkon beruvchi vosita. Integratsiya tushunchasiga berilayotgan ta'riflar turlicha ushbu ta'riflarning umumiylik tomoni - integratsiya bu atrofimizdagi borliqqa yaxlit qarashga erishishdan iborat. Integratsiyaning asosini fanlararo aloqadorlik tashkil etadi va o'zining rivojini integratsiya g'oyasida topadi. Integrativ mazmunga ega bo'lgan predmetlarni o'rganish bo'lajak mutaxassislar bilimi, ish uslublari, shaxsiy fazilatlar yaxlit, bir butunligini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi.

Ta'limdagi integratsiyani quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Butun borliq haqida yaxlit tasavvur hosil qilish (bu yerda integratsiya ta'lim maqsadi sifatida qaraladi);
2. Turli fan bilimlarini yaqinlashtirish uchun umumiy platforma topish (bunda integratsiya vosita sifatida ishlatiladi);
3. Rivojlantiruvchi ta'lim berish vositasi sifatida;
4. Umuminsoniy, milliy tarbiya vositasi sifatida.

Xulosa o'rnida:



Ona tili fanida integratsiya



1-guruh ishtirokchilari ona- Vatanimizda o'sadigan adirlardagi o'simliklarni yozadilar, masalan, andiz, shirach, kakra, qo'ziquloq.

2-guruh ishtirokchilari tog' o'simliklarini: archa, terak, qayin, na'matak, bodom.

1. O'simliklar nomi bilan so'z birikmalari hosil qilish: *yashil archa, qari terak, shifobaxsh shirach*.
2. Hokim va tobe so'z tarkibi kengaytiriladi. *Baland yashil archa. Shifobaxsh shirachlarni yig'ib oldilar*.
3. Gapnlarni kengaytirib matn tuzish mumkin.

Ona tili fanida integratsiya



Ot so'z turkumini o'tayotgan paytda matematik raqamlardan foydalanib otlar hosil qilish.



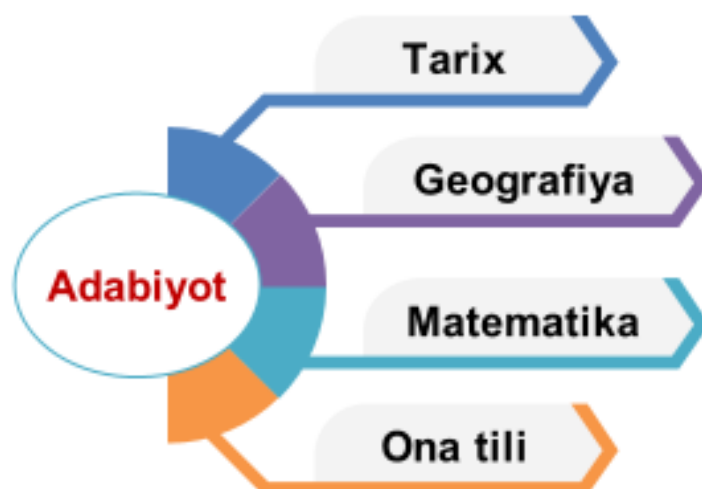
Ona tili fanida integratsiya



Son so'z turkumini geografiya bilan bog'lab o'tish mumkin. Son ishtirok etgan geografik nomlarni ayting.



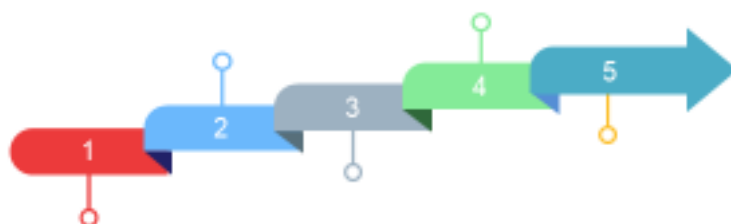
Adabiyot fanida integratsiya



Adabiyot fanida integratsiya



5-sinf adabiyot darslarida "Iskandar Zulqarnayn" dostonini o'qitishda tarix fani bilan bog'lash.
Topshiriq. Dostondagi tarixiy voqealar ketma-ketligini yozing.



Adabiyot fanida integratsiya



9-sinf adabiyot darslarida "Boburnoma" dostonini o'qitishda geografiya fani bilan bog'lash.
Topshiriq. Dostondagi joy nomlarini yozing.



Nazorat savollari:

- 1.Integratsiya deganda nimani tushundingiz?
- 2.Integratsiyaning qanday turlarini bilasiz?
- 3.Ona tili fanini qaysi fanlar bilan aloqadorlida tashkil qilish mumkin?
- 4.Adabiyot fanini qaysi fanlar bilan aloqadorlida tashkil qilish mumkin?

6-Mavzu: O‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi va nutqini o‘stirishga qaratilgan usullardan foydalanish. Yozma savodxonlik va uslubiy xatoliklarni bartaraf qilishga yo‘naltirilgan interaktiv mashqlardan foydalanish.

Reja

1. Mantiqiy fikrlashga doir interfaol metodlar.
2. Tafakkurni shakllantirishga doir didaktik o‘yinlar.
3. Yozma savodxonlik, uslubiy xatoliklarni bartaraf qilishga oid mashg‘ulotlar.
4. Diktant turlari, xatolar ustida ishlash.

Mantiqiy fikrlash bu insonning bizni o‘rab turgan hamma narsani va harakatlar, narsalar yoki hodisalar o‘rtasidagi munosabatlar yoki farqlarni anglash qobiliyati tahlil qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish va tasavvur qilish orqali kuzatish mumkin.

Bolalarda bolalikda faqat aniq fikrlar rivojlanadi. Biroq, balog‘atga etishish davrida biz mantiqiy fikrlashni hosil qila olamiz va kundalik hayotda yuzaga keladigan turli xil vaziyatlarni hal qilish uchun uni doimiy ravishda qo‘llay olamiz.

Mantiqiy fikrlash doimiy ravishda turli xil ilmiy ishlarda qo‘llaniladi, chunki bu avvalgi tajribalardan kelib chiqadigan turli xil echimlar orqali ob'ektlarni, farazlarni, protseduralarni tahlil qilish, taqqoslash, aniqlash va farqlash imkonini beradi.

Mantiqiy fikrlash turlari:

Analitik fikrlash: mantiqiy fikrlash vositalari haqiqiy vaziyatni baholash va tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Konvergent fikrlash: U vaziyat yoki muammo uchun xulosani aniqlash uchun avvalgi tajriba va tushunchalarga asoslanadi.

Mantiqiy fikrlash



Turli xil fikrlash: Bu sizning fikringizcha, boshqa tajribalar yoki amaliyotlarda paydo bo'lgan turli xil mantiqiy fikrlarni qo'llash orqali vaziyat yoki muammoga bir nechta mumkin bo'lgan yechimlarni berishni xohlaysiz.

Mantiqiy fikrlashni o'stirishga qaratilgan usullar



Rasm asosida ishlash

Topshiriq. Berilgan rasmlarni diqqat bilan kuzating. Shu rasmlardagi vaziyatlarni ifodalovchi **15** tadan sifat yozing.



Dunyodagi eng katta sunami



So'nggi 100 yillikdagi eng katta yong'in



So'nggi 10 yillikdagi eng kuchli bo'ron

Natija: Rasm asosida ishlash o'quchilarda ko'rib tushunish va yozib tushunish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Boshqotirma

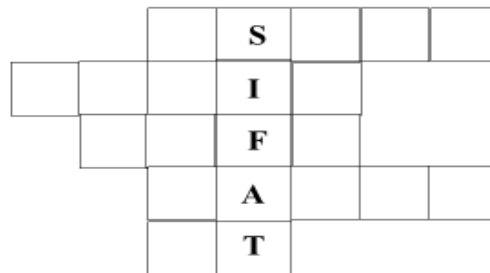
Topshiriq:

Quyida berilgan boshqotirmani bajaring. Boshqotirmada olmosh so'z turkumiga oid so'zlar yashiringan.

Natija: Boshqotirmalar o'quvchilarning diqqatini va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

j	o	l	m	o	sh	e	u	n	i
a	d	h	e	d	u	s	n	e	j
m	h	e	n	a	n	t	i	g	o
i	s	ch	e	m	g	a	n	a	v
b	a	r	ch	a	a	s	g	n	u
o	d	a	a	l	n	i	m	a	h
u	k	h	t	l	s	o'	r	o	q
k	i	m	d	a	n	b	o	r	e

KROSSVORD



Natija: Krossvordlar o'quvchilarning diqqatini va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

6

KROSSVORD

Topshiriq. Berilgan savollarga javob bering va krossvordni bajaring.

1. Narsalarning belgisini bevosita, to'g'ridan to'g'ri ifodalay oladigan va belgini darajalab ko'rsata oladigan sifatlar qanday nomlanadi?
2. Bu daraja belgining me'yordagicha ekanligini ko'rsatadi. Gap qaysi daraja haqida?
3. Aloqa yomonligi sababli onamning gaplarini uzuq-yuluq eshitdim. Berilgan gapdagi sifatning tuzilishiga ko'ra turini aniqlang.
4. Sifat qaysi xususiyatiga ko'ra ma'za-tam, xil-xususiyat, shakl-hajm kabi turlarga bo'linadi?
5. Mehridaryo insonlarning borligi hayotimizni nurafshon qiladi. Berilgan gapdagi sifat qaysi so'z turkumidan yasalgan?

Nutq va nutq o'stirishga qaratilgan metodlardan foydalanish.

Nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shaklidir.

Nutq deganda uning og'zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi.

Nutq o'stirish esa tilning qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o'quvchilar nutqini o'stirish uchun birnechashartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki va yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmasi, gap, nutq axborotlari yordamida ifodalasagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. Bular:

1. Adabiy til normalarini o'zlashtirish.

2. Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo'lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish.

3. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish.

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajraladi:

so'z ustida ishlash;

so'z birikmasi va gap ustida ishlash;

bog'lanishli nutq ustida ishlash.

So'z, so'z birikmasi va gap ustida ishlash uchun lingvistik baza bo'lib leksik alogiya (frazologiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bog'lanishli nutq esa mantiqqa, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikaga asoslanadi.

O'quvchining bilimi, dunyoqarashi rivojlana borgan sari uning nutqi va tafakkuri ham muttasil o'sib boradi. Ravon, ixcham, ta'sirli nutq tinglovchiga huzur bag'ishlaydi. Maktabning asosiy vazifalaridan biri o'z o'quvchilarini ana shunday so'zlashga o'rgatishdir.

Diktant

Diktant lotincha „dicto“ - “aytib bermoq“, “aytib turmoq“, “so‘zlamoq, gapirmoq“...

01

Yozma savodxonlikni oshirish

Nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish

02

03

Bilim, ko‘nikma va malakani rivojlantirish

Fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish

04

Ona tili ta’limida o‘quvchilarning imlo savodxonligini oshirishda diktant beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Suratlar nima deydi?

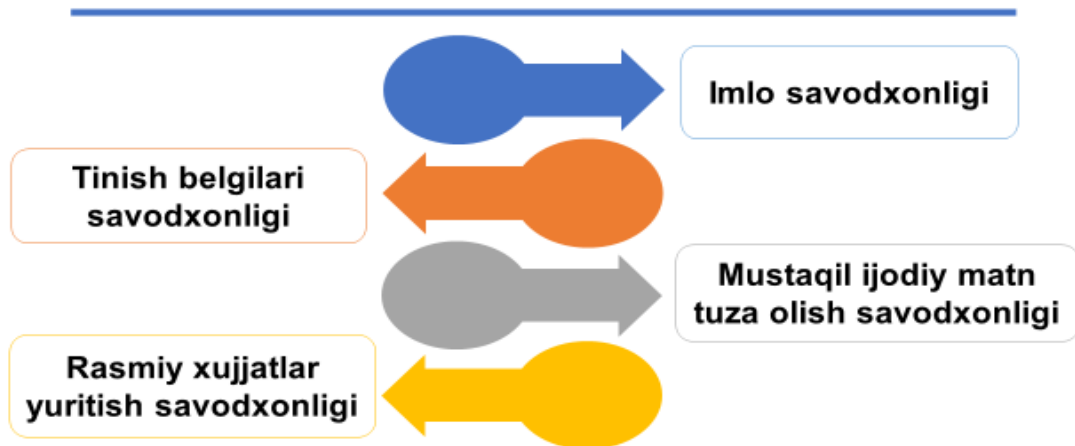
Topshiriq. Berilgan suratdagi vaziyatlarga o‘z munosabatingizni og‘zaki ifodalang.



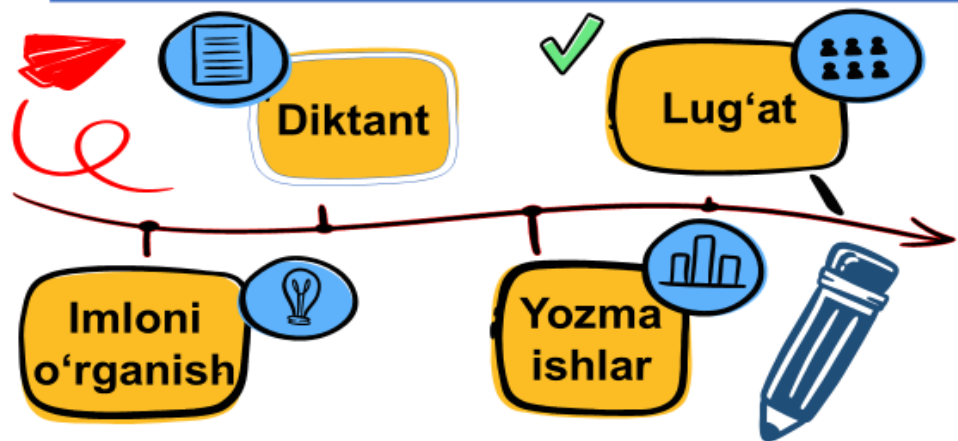
Ushbu topshiriq orqali o‘quvchining nutqi va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Ma’lumki, o‘rta ta’lim maktablari uchun qo‘yilgan davlat ta’lim standartlarida yozma savodxonlikni o‘stirish eng asosiy muammolardan hisoblanadi. Yozma savodxonlik o‘quvchi kelajakda qaysi sohani tanlashidan, qaysi ijtimoiy mavqeda bo‘lishidan qat’i nazar doimiy amalda qo‘llanadigan va nuqsonlari tez ko‘rinadigan kompetentsiyalardan biridir.

Yozma savodxonlik



Yozma savodxonlikni o'qirish usullari



Diktant – orfografik va punktuatsion xatolarni nazorat qilishning asosiy shakllaridan biridir. Diktantlar uchun bog'lovchi matnlarni qo'llash maqsadga muvofiqdir, ular zamonaviy adabiy til me'yorlariga javob berishi kerak, mazmuniga ko'ra butun sinf o'quvchilariga oson bo'lishi kerak.

Diktantning hajmi quyidagicha belgilanadi: 5-sinflar uchun 90-100 soʻz, 6-sinflar uchun 100-110, 7-sinflar uchun 110-120, 8-sinflar uchun 120-150, 9-sinflar uchun 150-170 soʻz. (Hisoblashda ham mustaqil, ham yordamchi soʻzlar inobatga olinadi).

Nazorat lugʻaviy diktant tekshirilmaydigan va qiyin tekshiriladigan orfogrammalik soʻzlarning oʻzlashmasini nazoratga moʻljallangan yozma ish turi hisoblanadi. U quyidagi miqdorda soʻzlardan iborat boʻladi: 5-sinflar uchun 15-20, 6-sinflar uchun 20-25 soʻz, 7-sinf uchun 25-30, 8-sinf uchun 30-35, 9-sinf uchun 35-40 soʻz. Maʼlum mavzu boʻyicha oʻquvchilarning tayyorgarligini nazorati uchun diktant asosiy orfogrammalarni va punktogrammalarni oʻz ichiga olishi kerak, shuningdek oldin oʻzlashtirilgan koʻnikmalarning mustahkamligini topishga yordam beradi.

Taʼkidiydiktant

Mehnat – mehnatning tagi rohat

Mehnat inson hayotini bezaydi. Uni elga tanitadi, ulugʻlaydi. Obroʻ-eʼtiborini oshiradi. Mehnat qilgan odamning vaqti bekor ketmaydi. Orzu-maqsadiga erishadi. Bitirgan ishi bilan quvonadi.

Oʻquvchi uchun asosiy mehnat oʻqishdir. Oʻqish uchun sabr-toqat, iroda kerak. Mehnatga yoshlikdan oʻrganish kerak. Darslarni qunt bilan tinglash, uy vazifalarini vaqtida bajarish ham mehnatdir. Qunt bilan qilingan ishning oqibati yaxshi boʻladi. Qunt bilan ishlashga odatlaning. (65 soʻz)

Topshiriq. Matndagi juft soʻzlarni aniqlang.

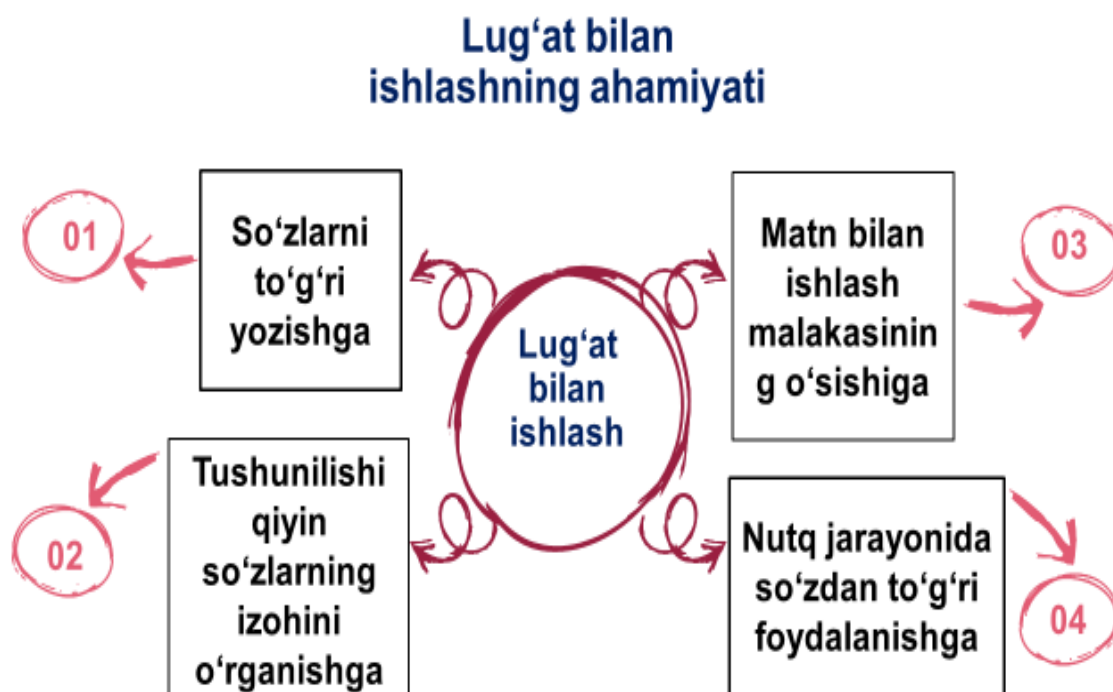
Natija: Matnda soʻzlarni toʻgʻri yozish va juft soʻzlarimlosini oʻrganishadi.

Oʻquvchilarning yozma savodxonligini oshirish lugʻat ustida ishlashni tashkil etish, ularning nutqini oʻstirish bilan uzviy bogʻliqdir. Taʼlim jarayonida yozma savodxonlikni oshirishning bir necha omillari boʻlib, bularga mantiqiy fikrlash, xotira ziyrakligi kabilar kiradi. Oʻquvchilarning savodxonligini oshirishda soʻzlarni toʻgʻri yozishga oʻrgatish muhim rol oʻynaydi, yaʼni bu oʻrinda yozma mashqlarning ahamiyati katta. Oʻqituvchi oʻquvchilarga soʻzlarning qanday

yozilishi haqida izchillik bilan bilim berib boradi. Natijada ularning lugʻat boyligi oʻtilgan mavzularga oid soʻzlar hisobiga boyiydi.

Soʻz tilning maʼno bildiradigan asosiy birligidir. Soʻz va soʻz birik-masi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud boigan barcha soʻz va iboralarning yigʻindisi lugʻat tarkibi yoki leksiko deyiladi. Leksikologiya oʻzbek tilining lugʻat tarkibini oʻrganadigan boʻlimdir. Leksikologiya lugʻat tarkibidagi soʻzlarning nutqda maʼno ifodalash xususiyati, qoʻllanish faolligi, boyib borislii, baʼzi soʻzlarning eskirib, isteʼmoldan chiqib ketishi, maʼno koʻchish hodisasi kabilarni oʻrganadi. Shu sababli leksikologiya lugʻat ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan oʻzaro bogʻlangan, mazmunga mos soʻz va soʻz birikmalarining maʼlum izchillikda joylashtirilishidan tuziladi. Kishining lugʻati qanchalik boy va rivojlangan boʻlsa, uning nutqi ham shunchalik boy boʻladi; oʻz fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lugʻatning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni



muvaffaqiyatli oʻstirishning muhim sharti hisoblanadi.

O'quvchi lug'atining boyishiga, birinchi navbatda, uni o'rab olgan muhit, tabiat, kishilarning hayoti, kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan muloqatlari asosiy manba vazifasini bajaradi. Bola tabiat va insonlar bilan munosabatda bo'lishi natijasida so'z, ibora tasviriy ifoda, maqol, hikmatli so'zlarni o'rganadi, ularni o'z so'zlariga aylantiradi. Badiiy asarlar o'quvchilar lug'atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba hisoblanadi. Ona tili darslarida badiiy asarlar bilan tanishish, tahlil qilish jarayonida o'quvchilar lug'ati ma'lum mavzular bo'yicha ham boyib boradi.

Yozma savodxonlikni oshirish borasidagi yana bir usul "Imlo lug'ati" bilan ishlashdir. "Imlo lug'ati" bilan ishlash o'quvchilarni to'g'ri yozishga o'rgatishning muhim vositalaridan hisoblanadi. Ta'limning bu turi o'quvchilarda kuzatuvchanlikni tarbiyalaydi, ularning nutq madaniyatini, fikrlash qobiliyatini o'stradi, lug'at boyligini kengaytiradi, o'quvchilarda savodli yozish malakasini takomillashtiradi. "Imlo lug'ati" bilan ishlashga alohida e'tibor berilishi kerak. "Imlo lug'ati" ustida ishlash alifboni o'rganish bilan bog'liq. O'quvchilar alifboni yaxshi o'rganib olgach "Imlo lug'ati" bilan ishlashga o'tiladi. Bunda ko'roq imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish ko'zda tutiladi. Masalan, allaqaysi, allaqayer, parvona, vazifa, insof kabi so'zlar tanlanadi. O'quvchilarda "Imlo lug'at" bor-yo'qligini aniqlanadi, kimda lug'at bo'lmasa, tayyorlab qo'yilgan lug'at beriladi. Darsda "allaqaysi" so'zini toppish topshirig'i berilsa, o'quvchi alifboni yaxshi bilsa, tezda topadi va yozisho'qishni yaxshi o'zlashtirib oladi. Bunda shunday xam bo'ladi-ki o'quvchi ayrim so'zlarning birinchi harfini bilmaganligi uchun qiynaladi. Bu ko'proq p yoki f , x va H xarflarini bilan boshlanuvchi so'zlarda kuzatiladi. Mashqlarning bu turi, bir tomondan, o'quvchilarni alifbodan foydalanishda o'rgatsa, ikkinchi tomondan, topilgan so'zlarning yozilishini esda saqlab qolishiga yordam beradi. Har bir o'quvchi savodxonlikni oshirishda imlo lug'atidan foydalanishi juda muhim. Lug'at daftarlarini yuritish ham ijobiy natija beradi. Uyga vazifalar ham ko'proq imlo bilan ishlashni ko'zda tutsa, bu savodxonlikni oshirishda yaxshi samara beradi.

Ta'lim jarayonida yozma savodxonlikni oshirishdaginyana bir usul "Lug'at doskasi" dir. O'quvchilarning savodxonligini oshirishda "Lug'at doskasi"dan ham keng foydalaniladi.O'quvchilarning yozma ishlarida ko'pincha xato yozilgan so'zlar, yozilishi haar xil bo'lgan so'zlar, Ruscha va internotsional so'zlar "Lug'at doskasi" orqali o'rnatiladi va har haftada yangilab turiladi. O'quvchilar ko'proq qo'shma otlarda adashishlarini inobatga olib, mashqlarni shunga qaratish kerak. Masalan: olaqarg'a, qizilishton, achchiqtosh, ko'zoynak, nosqovoq kabi. Bugungi kunda texnika tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotganligi sababli boshqa tillardan kirib kelgan so'zlarni ham yozib yuborish talab etiladi. Masalan: akademik, akkordeon, aksionerlik, kalkulator, kaleydoskop.

Yozma savodxonlikda "Xatolarni tuzatish" usuli alohida o'rin tutadi. O'qituvchi o'quvchilarning yozma ishini tekshirib, xatolarini tuzatib bormaasa, o'quvchi kekyingi mashqlarni bajarishga qiziqmaydi yoki beparvo qaraydi. O'quvchi o'zining har qanday yozma ishi o'qituvchining e'tiborida bo'lishini sezib



turishi kerak. Bu o'quvchiga ruhiy dalda beradi. Xatolarni tuzatishga o'quvchining o'zini jalb qilish kerak. Sinfda bajarilgan mashqlar shu yerning o'zida o'qituvchi rahbarligida tekshiriladi. Bunda o'quvchi o'z yozganlarini tekshiradi va xatolarini tuzatadi.

Uslubiy xoslangan soʻzlar

Quyida berilgan soʻzlarni qaysi uslubda qoʻllanilishiga koʻra turlarga ajrating.

Opoqi, sernashʼa, loyiha, nazarda tutilsin, qonuniyat, eb-ey, ketvorgan, tasdiqlansin, jilva qildi, konferensiyalar zali, muhokamalar markazida

Soʻzlashuv uslubi	Badiiy uslub	Ilmiy uslub	Rasmiy uslub	Publitsistik uslub
Opoqi, eb-ey, ketvorgan	Sernashʼa, jilva qildi	Loyiha, qonuniyat	Nazarda tutilsin, tasdiqlansin	Konferensiyalar zali, muhokamalar markazida

Topshiriq

-lar koʻplik qoʻshimchasining turli maʼnolarda qoʻllanilishiga misollar keltiring,

Hurmat	Kinoya	Kuchaytirish	Umumlashtirish	Sof koʻplik
Oyijonim keldilar	Qahramon boʻlibdilar	Sevinchlarga toʻldirdi	Oybeklar kelishdi	Gullar olib keldim

Nazorat savollari:

1. Mantiqiy fikrlash nima?
2. Mantiqiy fikrlashning qanday turlari bor?
3. Nutqni egallashningaspektlari haqida gapirin.
4. Nutq oʻstirishda uch yoʻnalish aniq ajraladi. Shu haqda fikr bildiring.
5. Yozma savodxonlikni oʻstirish yoʻllari haqida fikringizni bildiring.
6. Yozma savodxonlikni oʻstirishda lugʻat bilan ishlashning ahamiyati qanday?
7. Uslubiy xatoliklar deganda qanday xatoliklar tushuniladi?
8. Uslubiy xatoliklar ustida ishlash uchun qanday usullardan foydalanish mumkin?

**Mavzu: Ona tili darslarida matn tahlili va tadbili. Lug‘at bilan ishlash
ko‘nikmasini shakllantirish**

Reja:

1. Ona tili darslarida matn tahlili va tadbili
2. Lug‘at bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantirish
3. She‘r matnini tahlil qilish

Matn – nutq ko‘rinishi bo‘lib, vazifasi jihatidan tugal nutqiy butunlikdir. Har bir matn murakkab tuzilish va mazmun mundarijasiga ega bo‘lib, u og‘zaki hamda yozma ijod namunasi hisoblanadi. Tilshunoslikda matn tilning alohida birligi (supersintaktik butunlik) va matn tilshunosligi deb atalayotgan sohaning asosiy ob'ekti sifatida talqin qilinadi.

Matn hajm va mazmun belgisiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi:

1. Hajm belgisiga ko‘ra matn turlari.
2. Ifoda maqsadi va mazmun belgisiga ko‘ra matn turlari.

1. Hajm belgisiga ko‘ra matn turlari. Matn gapdan ko‘ra yirik hajmli aloqa vositasi, nutqiy faoliyat mahsuli, muayyan qonuniyatlar asosida shakllangan yozma nutq ko‘rinishidir. Matn hajm belgisiga ko‘ra ikkiga ajratiladi.

1. Minimal matn (mikromatn)
2. Maksimal matn (makromatn).

Badiiy uslubda minimal matn deyilganda biror mavzuni yoritishga bag‘ishlangan qatralar, xalq donishmandligini ifodalaydigan maqol, matal va aforizmlar, miniatyuralar, hajviy asarlar, nomalar, she‘r va she‘riy parchalar, umuman, kichik mavzuni qamrab oluvchi bir necha gaplardan iborat butunlik tushuniladi. Matnning ichki tomonini mazmun yaxlitligi, tashqi tomonini esa turli shakldagi bog‘lamalar, sintaktik vositalar birlashtirib turadi.

Maksimal matn deyilganda keng ko‘lamdagi voqealarni yoritish ehtiyoji bilan yuzaga kelgan butunlik nazarda tutiladi. Badiiy uslubda hikoya, qissa, roman, epopeya kabi yirik hajmli asarlar maksimal matn hisoblanadi. Maksimal matn mikromatnlardan iborat. Eng kichik butunlik abzatsga, eng katta butunlik esa bob (qism yoki fasl)larga to‘g‘ri keladi. Bunday matn tarkibida epigraf, so‘zboshi

(muqaddima), so‘ngso‘z (epilog) kabi yordamchi qismlar ham ishtirok etishi mumkin. Ular asar mazmuni va g‘oyasiga, shuningdek, mavzuning tanlanishi va yoritilishiga oid ayrim masalalarga qo‘shimcha izoh, sharh bo‘lib keladi.

Makromatnning eng kichik birligi abzatsdir. Abzats bir mazmuniy butunlik bo‘lib, “matnning bir xat boshidan keyingi xat boshigacha bo‘lgan qismi” hisoblanadi.

2.Ifoda maqsadiga va mazmuniga ko‘ra badiiy matnni quyidagi turlarga bo‘lib chiqish mumkin:

1. Hikoya mazmunli matn.
2. Tasviriyl matn.
3. Izoh mazmunli matn.
4. Didaktik matn.
5. Xabar mazmunli matn.
6. Buyruq mazmunli matn.
7. Hissiy ifoda mazmunli matn.

1. Hikoya mazmunli matnlar. Bunday matnda muallif yoki asar qahramoni o‘zi boshidan o‘tkazgan eshitgan, ko‘rgan yoki guvoh bo‘lgan biror voqeani hikoya qilib beradi. Xotiralar, esdaliklar, ertak va rivoyatlarni hikoyamatn turiga kiritish mumkin. Hikoya tarzi, asosan, o‘tgan zamon shaklida, birinchi shaxs birlik yoki ko‘plikda ifodalanadi.

2. Tasviriyl matnlar. Bunday matn tinglovchiga noma‘lum bo‘lgan biror kishi, joy, hayvonot va nabotot olamiga mansub mavjudot yoki qandaydir narsa-buyum hamda voqea-hodisani batafsil tasvirlab berish maqsadida tuzilgan bo‘ladi. Tasviriyl matnda ham monologik nutq ko‘rinishi etakchilik qiladi. Partonimik tasvir bunday matnning eng xarakterli xususiyati hisoblanadi, ya‘ni tasvirlanayotgan ob‘ektning dastlab, birlamchi xususiyati tilga olinadi. Keyin unga aloqador xususiyatlar va qismlardan so‘z yuritiladi.

3. Izoh mazmunli matnlar. Bunday matnda aytilayotgan fikrning ishonarliligini ta‘kidlash uchun turli dalil va izohlar keltiriladi. Asoslash, isbotlash,

o'zini oqlashga urinish yoki himoya maqsadida har xil vajlarni keltirish argumentli matn turining o'ziga xos jihatlaridan hisoblanadi.

4. Didaktik matnlar. Kimgadir pand-nasihat qilish, uni turli hayotiy voqealar vositasida tarbiyalash yoki aytilganlardan xulosa chiqarishga o'rgatish istagi asosida tuzilgan matn eksplikativ yoki didaktik matn deyiladi. Maqsadga erishish uchun maqol, matal, aforizm, turli hayotiy voqealar, rivoyatlar, masallardan namuna sifatida foydalaniladi.

5. Xabar mazmunli matnlar. Biror voqea-hodisa haqida xabar berish maqsadida tuzilgan yoki havola qilingan matn informativ matn hisoblanadi. Badiiy matnda informativlik o'ziga xos tarzda bo'ladi. Oddiy xabardan farqlanib, estetik maqsad yuklangan bo'ladi.

6. Buyruq mazmunli matnlar. Buyruq havmda maslahat ohangi etakchilik qiladigan, buyruq maylidagi gaplardan tuzilgan, biror ishni bajartirish yoki turli ta'qiqlashlarni ifoda etadigan matn tipiga buyruq mazmunli matn deyiladi. Asosan qao`ramonlar nutqida kuzatiladi.

7. Hissiy ifoda mazmunli matnlar. Insonning ichki kechinmalarini, voqelikka munosabatini, o'ziga xos pafos bilan ifodalash maqsadida tuzilgan matnlar hissiy ifoda mazmunli matn deyiladi.

Matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlasgda ayrim so'zlar yoki gaplar asosiy o'rinni egallaydi. Matnning mohiyatini belgilashda ular tayanch birliklar hisoblanadi. Matn mazmunini qayta bayon qilishda shu birliklar asos bo'ladi.



Tasviriy matn ko‘proq badiiy adabiyotga xos bo‘lgani uchun unda turli tasviriy vositalar qo‘llaniladi. Tasviriy matnni qayta hikoya qilishda ham ulardan foydalanish lozim.

Tasviriy vositalar

- ✓ Tasviriy ifoda
- ✓ Metafora
- ✓ Iboralar
- ✓ O‘xshatish
- ✓ Ma’nodosh so‘zlar

MUMTOZ MATN VA LUG‘ATLAR BILAN ISHLASH

- ✓ Mumtoz matn tadbili;
- ✓ Ifodali og‘zaki talaffuz qilish;
 - ✓ Og‘zaki bayon qilish;
 - ✓ Nasriy bayon qilish;
- ✓ Lug‘atlar bilan ishlash

LISON UT-TAYR





Vatan, aylanayin tuproqlaringdan,
 Soya-salqin bergan yaproqlaringdan.
 “Men daryo ko‘ksida Vatan ko‘rdim”,– deb,
 Cho‘qqidan otilgan irmoqlaringdan.
 Olloh nazar qilgan sehrli diyor,
 Dunyoni titratgan daholaring bor.
 Tuprog‘ing zarrasi – jonimga tumor,
 Yuz chaygum iymondek qirg‘oqlaringda.

- **Aqli**
- **xushfe‘l;**
- **rahmdil;**
- **oliyjanob;**
- **mard;**
- **xushchaqchaq;**
- **bilimdon.**



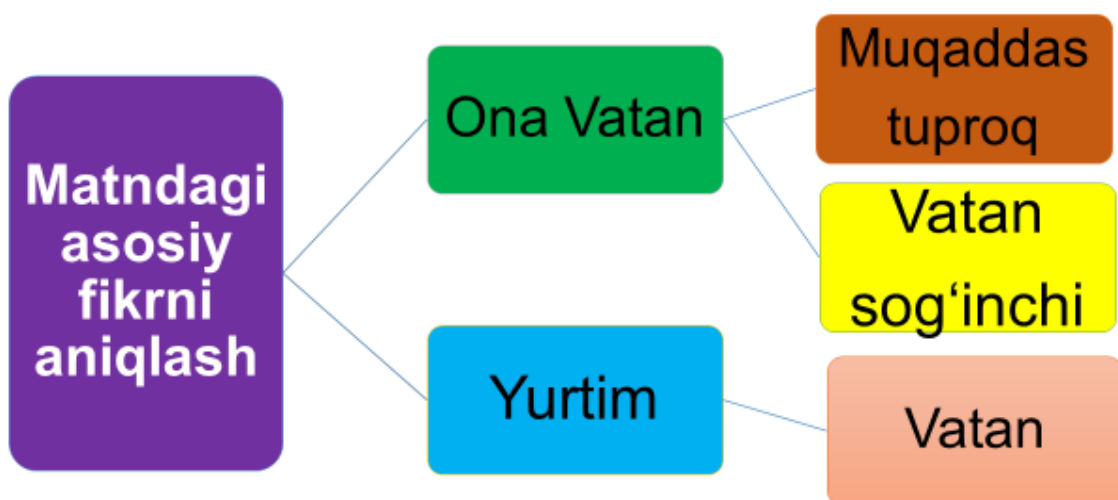
- **Texnikaga qiziqadi;**
- **so‘zamol;**
- **ota –onasiga mehribon;**
- **yaxshi do‘st;**
- **kamtarin bola;**
- **ilmga chanqoq.**



“Vatan sehri” she’riy to‘plamidan
olingan “Vatan” she’ri



“Vatan” she’rini nasriy bayon qiling.



Soʻzlar	Izohi
nesh	nish, tigʻ
resh	yara, jarohat
solik	komillik sari harakat qilayotgan kishi
takbiri fano	oʻtkinchi dunyo uchun haqni ulugʻlash

Nazorat savollari

1. Matn tahlili deganda nimani tushunasiz?
2. Matn tabdili deganda nimani tushunasiz?
3. Mumtoz matnlar tahlilida asosiy eʼtibor nimaga qaratiladi?
4. Biror sheʼriy matnni tahlil qilib bering.

8-Mavzu: Ona tili fanini oʻqitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

Reja

1. Fanni oʻqitishda zamonaviy texnologiyalarning oʻrni
2. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish
3. FSMU, Aqliy hujum, BBB texnologiyalarni qoʻllanilishi

Oʻtgan yillarimizga nazar tashlab, ularni sarhisob qilsak, mustaqilligimiz sharofatini yanada chuqurroq anglaymiz. Biz taʼlimda butunlay yangilanish, yangi jarayonga tom maʼnoda oʻtish va unga moslashish davrini boshimizdan kechirmoqdamiz. “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” bizga eski usullardan voz kechib taʼlimning har bir qirrasigacha qayta qurish imkonini bergan boʻlsa, “2004-2009- yillarda Maktab taʼlimini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi” esa qoʻlga kiritilgan imkoniyatlarni: takomillashgan

davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari, davlat talablari, yangi o'quv darsliklarini har tomonlama zamon talablariga mos jihozlangan maktablarda, zamonaviy o'quv xonalarida amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini keng ochib berdi.

Yangilangan ta'limda o'quvchining yuragidagi cho'g'ni alanga oldirish, uni har tomonlama rivojlantirib, bilimdan-bilimga yetaklab olib chiqish uchun zamonaviy darslar zarurdir.

Hozirgi paytda pedagogika fanida pedagogik texnologiyalar, ta'lim texnologiyasi, o'qitish texnologiyasi iboralari tez-tez tilga olinmoqda. Bugungi kungacha pedagogik adabiyotlarda, ta'lim muammolariga oid ma'ruzalar, rasmiy hujjatlarda "yangi pedagogik texnologiya", "ilg'or pedagogik texnologiya", "zamonaviy ta'lim texnologiyasi"ga oid tushunchalari hali ham bir qolipga tushirilmagan, entsiklopediyalarda izohlanganicha yo'q, uning mazmunini yagona talqini ishlab chiqilmagan va shuning uchun iboraning bir-biridan farqlanuvchi ko'pgina ta'riflari mavjud.

Pedagogik texnologiya – shunday bilimlar sohasiki, ular vositasida uchinchi ming yillikda davlatning ta'lim sohasidagi siyosatida tub burilish yuz beradi, o'qituvchi faoliyati yangilanadi, o'quvchi va talaba yoshlarda hurfikrlilik, bilimga chanqoqlik, Vatanga mehr-muhabbat, isonparvarlik tuyg'ulari tizimi shakllantiriladi.

Pedagogik texnologiya – o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va joylashuvini belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi: u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat.

Pedagogik texnologiya – o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan xolda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir.

Pedagogik texnologiya – axborotlarni o'zlashtirish, ulardan amalda foydalanish, ulardagi yangi ma'no-mazmunlarni hamda axborotlar orasidagi turli

bog'liqliklarni ochish orqali yangi axborotlar yaratishga o'rgatish jarayonidan iborat.

Pedagogik texnologiya – ta'lim metodlari, usullari, yo'llari hamda tarbiyaviy vositalar yig'indisi: u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalari majmuidir.

Dars jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishdan maqsad, avvalo, dars sifatini oshirish va samarali bo'lishini ta'minlash va o'quvchilarda nutqiy rivojlanish kompetensiyasini shakllantirishdir.

Pedagogik texnologiya turlari:

1. Muammoli o'qitish.
2. Rivojlantiruvchi ta'lim.
3. Dasturlashtirilgan ta'lim.
4. Mujassamlashtirilgan ta'lim.
5. Faol o'qitish.
6. O'yin texnologiyalari.

Shuningdek, hozirda pedagogik texnologiyalarning boshqa yo'nalishlari ham mavjud bo'lib, ulardan asosiylari **empirik, kognitiv, evristik, kreaktiv, inversion, integrativ, adaptiv, inklyuziv** pedagogik texnologiyalardan iborat.

Shunday qilib, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonining pedagogik texnologiyasi o'zida metodlar tizimi, ta'lim metodik usullari, maqsad, vositalari, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlari hamda yakuniy natijalariga erishish borasidagi majmuani mujassamlashtiradi.

Pedagogik texnologiya tushunchasi bilan metodika orasidagi farq:

Hozirgi kunda o'qituvchilar pedagogik texnologiya haqida aniq tushuncha va tasavvurlar birmuncha kamligi natijasida uni xususiy metodikalar bilan deyarlik teng hisoblash hollari uchraydi. Aslida esa ular orasida jiddiy farqlar mavjud bo'lib, quyida ular haqida qisqacha bayon qilinadi.

Metod – grekcha *metodos* so'zidan olingan bo'lib tatbiq qilaman, yo'naltiraman, ilmiy asoslayman degan ma'noni anglatadi, metodika – grekcha so'z

[illegible]

O'yla, izla, top!

Topshiriq. Berilgan rasmlar bilan iboralarni moslashtiring.

1		3		A. Boshini ikkita qilmoq
2		4		B. Avzoyi buzuv
				C. To'ydan oldin nog'ora chalmoq
				D. Yuzi yorug' bo'lmoq

Natija: "O'ya, izla, top" metodi o'quvchilarning ko'rib tushunish ko'nikmasini va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Bilim lotto

Topshiriq. Berilgan savollarga javob bering. Bunda guruhlarda ishlanadi. Sinf 3 guruhga bo'linib, har bir guruhdan 1 tadan a'zo navbatma-navbat raqam tanlaydi va shu raqam ostidagi savollarga javob beradi.

Javob bergan o'quvchining savol raqami jadvaldan o'chiriladi. Qaysi guruhning jadvalidagi raqamlar 1-tugasa shu guruh g'olib bo'ladi.

1	X	3		7
	2		6	
5		4		8
	10		9	

11		13		17
	12		16	
X		14		18
	20		19	

21		23		27
	X		26	
25		24		28
	30		29	

Nazorat savollari:

1. Texnologiya metodni bir biridan farqini tushuntiring.
2. Metodika nima?
3. Qanday metodlar orqali o'quvchini nutqiy rivojlantirish mumkin?
4. Darsda Audiomatndan foydalanish qanday natija beradi?

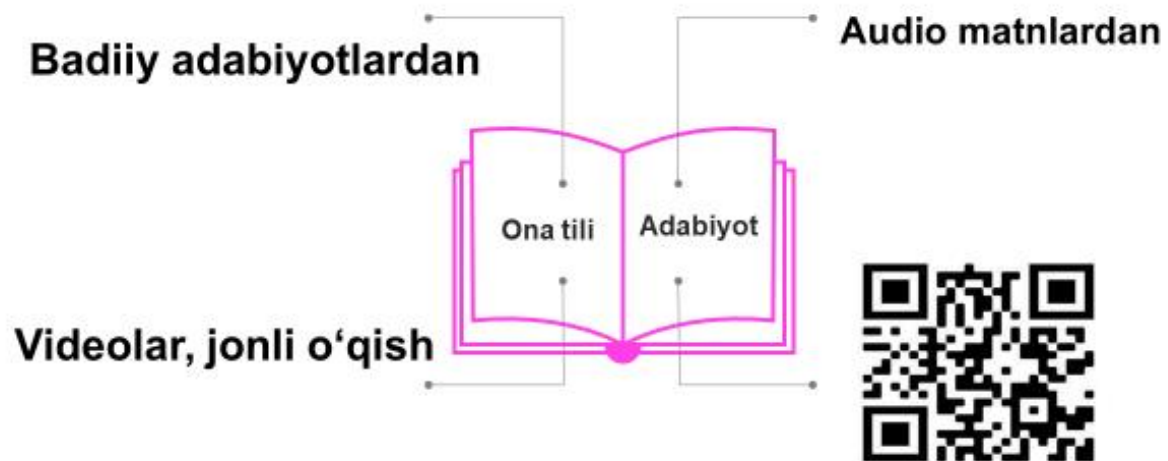
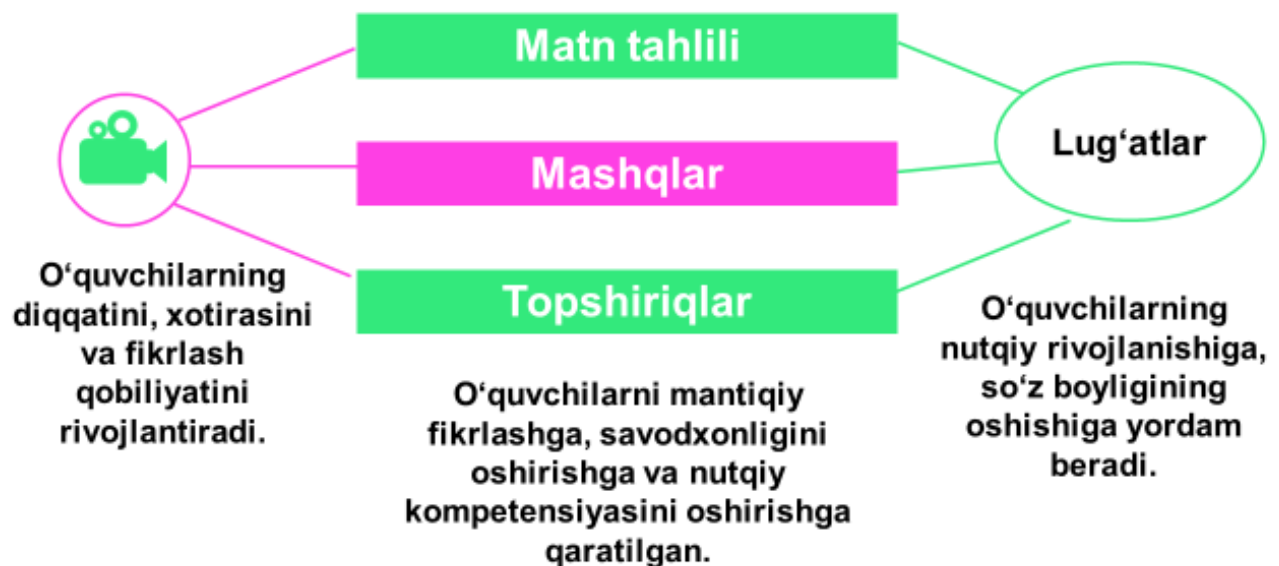
**Mavzu: Ona tili darslarida rivojlantiruvchi va xotira mashqlaridan
foydalanish**

Reja:

1. Ona tili darslarida rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish
2. Ona tili darslarida xotirani mustahkamlovchi mashqlardan foydalanish
3. Fanni o'qitishda xotira mashqlarining ahamiyati

Ona tili darslarida rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish o'quvchilarda nutqiy ko'nikmalarning shakllanishida katta ahamiyatga ega. Shuningdek, rivojlantiruvchi mashqlar o'quvchilarda xotira va diqqatning rivojlanishiga, kreativ fikrlash qobiliyatining shakllanishiga ham yordam beradi.

Rivojlantiruvchi mashqlardan, asosan, mavzuni mustahamlash qismida foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchilarning o'tilgan mavzu yuzasidan egallagan bilimlarini turli interaktiv mashqlar, o'yinlar yordamida mustahkamlash ularning mavzuni to'liq tushunishlariga yordam beradi.



Rivojlantiruvchi mashqlar

Gaplarni o‘qing, ko‘chma ma’noda ishlatilgan so‘zlarni toping va izohlang.

1. Bola onasining oldiga tushib, pildirab ketdi. –
2. Otam yetimlarning boshini siladi. –
3. Mungli kuy yurakni tinar edi. –
4. Soraxon qo‘l siltab, onamning o‘zlari ham urishqoqlar, dedi. –
5. Yo‘lchining so‘zlariga hayratlanib, chol yoqasini ushladi. –

Natija: Ushbu usul, birinchidan, qiziq, miriqib ishlaydi, ijod qiladi; ikkinchidan fikrlashga chaqiradi.

Topshiriq. Quyida berilgan soʻz yasovchi qoʻshimchalar yordamida ot yasang va qaysi turkumdan yasalganini yozing.

Qoʻshimcha	Yasama ot	Qaysi turkumdan yasalgan
-a		
-kor		
-doʻz		
-goʻy		
-sil		
-uq		

Topshiriq. Berilgan matnni oʻzbek alifbosi asosida koʻchiring. Matn tarkibidagi qoʻshimchalarni tagiga chizing va turini aniqlang.

Navoiy ham oʻz eshitganlarini gapirib, soʻradi:

–Ne qarorga keldingiz?

–Aslimushkulotshuqarorda...Buxususniyaxshimulohazaqilmoqdarkor.

–Boyqaro bir zum toʻxtab, davom etdi.

– Agar biz bu mavjud lashkarimiz bilan dorilxalofat ustiga yursak va hech kutilmagan onda barq surati bilan Yodgorbekni bossak, sizningcha, maqsudga etgaymizmi?

– Shoir javob berishga oshiqmadi. Koʻzlarini maʼnodor suzdi, ingichka hislarini ifodalagan bir tabassum birdan uning yuziga yoyildi. Soʻng gʻoyat jiddiy ohang bilan dedi:

–Bu andishani menga aytmasangiz, yaxshiroq boʻlur edi!

Topshiriq. Berilgan rasmdan foydalanib “Mening orzum” mavzusida matn tuzing. Oruyingiz yoʻlida nimalar qilyapsiz?



Natija: Rasm asosida ishlash o'quchilarda ko'rib tushunish va yozib tushunish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Xotira – idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o'tmish tajribalarni esda qoldirish va zarur bo'lganda tiklashdan iborat psixik jarayon. U nerv sistemasi xususiyatlaridan biri bo'lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti-harakat doirasida takror namoyon bo'ladi.

Xotira individning o'z tajribasida esda olib qolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni yana esga tushirishidir.

Xotira bilan bog'liq hamma xususiyatlar bola tug'ilib, nutqi rivoj topganidan boshlab, to o'smirlik (12-14 yoshlar) davriga qadar yaxshi rivojlanadi. Ayniqsa, zehning qay darajada mustahkam ekanligi bola maktabga borish paytida bilinadi. Tabiiyki, eslab qolish qobiliyati yaxshi rivojlangan o'quvchi darslarni boshqalarga qaraganda tez o'zlashtiradi.

Dars jarayonida o'quvchilarning xotirasini mustahkamlovchi mashq va topshiriqlar bilan doimiy ishlash lozim. Bu, birinchidan, o'quvchi xotirasining rivojlanishiga yordam beradi; ikkinchidan, mavzuni o'zlashtirish darajasini oshiradi va dars sifatli hamda samarali bo'lishiga yordam beradi.

Xotira mashqlari

Topshiriq. O'zaro moslikni aniqlang va + belgis bilan ifodalang.

Tushunchalar	Nima-dir	Qaysi?	Bari	O‘zim	Biz	Hech kim	Mana shu
O‘zlik olmoshlari							
Kishilik olmoshlari							
So‘roq olmoshlari							
Ko‘rsatish olmoshlari							
Gumon olmoshlari							
Bo‘lishsizlik olmoshlari							
Belgilasholmoshlari							

Topshiriq. Tez aytishlarni mashq qilib ko‘ring. So‘zlar tarkibida kelayotgan bir xil undosh tovushlarni belgilab, ularga tavsif bering.

- 1.Zanjir, sarjin, anjir.
- 2.Bir juft cho‘p ko‘pmi, qo‘sh juft cho‘p ko‘pmi?
- 3.Tubsiz dengiz dedingizmi, dengiz tengsiz dedingizmi?

Nazorat savollari

1. Ona tili darslarida rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanishning ahamiyati haqida yozing.
2. Ona tili darslarida qanday rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish mumkin?
3. Ona tili darslarida xotira mashqlarining ahamiyati haqida yozing.

Amaliy darslarga ilova

Илова -1

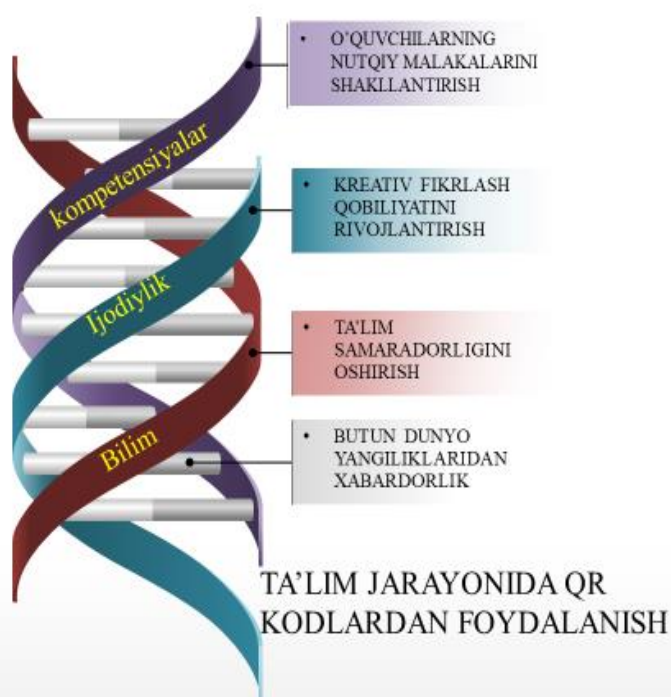
Multimediya – turli xil ma'lumotlarni, shu jumladan, matn, ovoz va grafika, harakatlanuvchi tasvirlar, animatsiyalarni yaratish, saqlash va ko'paytirishni ta'minlaydigan kompyuter texnologiyasidir.

Multimedia ilovalari quyidagilarga bo'linadi:

- prezentatsiyalar;
- animatsion roliklar;
- o'yinlar;
- videoilovalar;
- multimediali galereyalar;
- audioilovalar;
- web uchun ilovalar.

Ta'lim jarayonida multimediyali ilovalar o'qitishda va prezentatsiyalar uchun ishlatiladi.

QR kod nima?



Talim jarayonida QR kodlardan qanday foydalanish mumkin va bu qanday natija beradi? Bu savolning javobi ko'pchilikka qiziq, albatta. Quyida mana shu savollarga javob beramiz.

Ona tili va adabiyot darslarida QR kodlardan qanday foydalanish mumkin?

Aytib o'tilganidek QR kodlar yuqori hajmdagi axborotlarni o'zida saqlash imkoniyatiga ega. Dars jarayonida ulardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga va dars sifatini yaxshilashga imkon beradi.

Bugun rivojlangan bir davrda yashayapmiz. Smartfonlar, kompyuterlar va internetsiz hayotimizni tasavvur qila olmaydigan bir darajaga yetdik. Ular kundan kun rivojlanyapti. Bugun ko'pchilik yoshlarimiz, xususan, maktab o'quvchilarida smartfonlar yoki kompyuterlar bor va ulardan foydalanishni biladilar. Smartfonlardan o'yin o'ynash, video ko'rish yoki qo'shiq eshitish ko'pchilik yoshlar uchun qiziqishga aylangan. Ko'p vaqtlarini mana shunday ish bilan o'tkazishga harakat qilishadi. Aynan mana shu o'rinda smartfonlarning imkoniyatlaridan to'g'ri va o'rinli foydalanishni o'rgatish ham biz pedagoglarning asosiy vazifamiz bo'lishi lozim.

Ona tili va adabiyot darslariga, umuman, ta'lim jarayoniga QR kodlarni olib kirish shu muammoni yechishga, oz bo'lsada, o'z hissasini qo'shadi (Geografiya fani sohasida bu borada allaqachon samarali ishlar amalga oshirilgan. 8-sinf geografiya darsligi ("O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi")ga QR-kod belgisi joylashtirildi. Darslik O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi xodimi Jahongir Musayev tomonidan yaratilgan bo'lib, kitob sahifalarida o'rin olgan QR kodlar orqali turli qiziqarli (xarita, diagramma, infografika, audio, video, matn ko'rinishidagi) ma'lumotlar bilan tanishish mumkin).

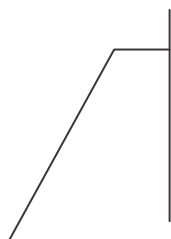
Ona tili va adabiyot darsliklariga ham mana shunday QR kodlarni joylashtirish va ularga mavzularga qo'shimcha tarzda ma'lumotlarni, videodarslarni, audiomateriallarni joylashtirish mumkin. Shunda o'quvchilar 45 daqiqalik darsda tushunmagan o'rinlarini uyda mustaqil QR kodga joylangan videodars va qo'shimcha materiallar orqali o'rganishlari mumkin.

Bulardan tashqari QR kodlar o'quvchilarda Nutqiy malaka shakllari – o'qib tushunish, yozib tushunish, eshitib tushunish va ko'rib tushunish malakalarini rivojlantirishda yordam beradi. Kodga topshiriqlar joylash orqali o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish mumkin.

Ona tili darslarida QR kodlardan foyadanish uchun tavsiyalar

1. Ona tili darslarida o'qituvchilar har bir yangi mavzuning videodarslarini QR kodlarga joylab o'quvchilarga taqdim qilishsa, yuqorida aytilganidek, o'quvchilarda har bir mavzuni qayta-qayta takroran ko'rish imkoniyati paydo bo'ladi. Unutgan yoki tushunmagan o'rinlarini mustaqil ko'rib o'rganishi mumkin.

Masalan, quyida QR kodga videodars joylangan.



10-sinf, Ona tili
Mavzu: Matn va iqtibos
O'qituvchi: Qayumova Madina

V
ide
oda

rsni ko'rish orqali o'quvchilar:

- 1) o'tilgan mavzuni qaytadan ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- 2) oradan ma'lum vaqtlar o'tgach, yoddan chiqqan o'rinlarni takrorlash imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- 3) o'quvchilarda ko'rib va eshitib tushunish malakasi rivojlanadi.
- 4) har ko'rganda yangilik olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. PISA dasturi doirasida o'qish savodxonligi yo'nalishida o'quvchilarni tayyorlashd ham QR kodlardan foydalanish ahamiyatlidir. Ma'lum bir matnni audio shaklda yoki video shaklda kodga joylab

berilishi, eshitib yoki ko‘rib tushunish orqali matnni va mavzuni tushunishga yordam beradi.

Masalan, 8-sinf ona tili darsligidagapning uyushuq bo‘lamlari mavzusida berilgan “Donishmand Ustoz” matnini tahlil qilishda QR kodlardan foydalanishimiz mumkin.



Xikmat. Ustoz va Shogird

V

ideoni ko‘rish orqali o‘quvchilar:

- 1)ikkita matnni taqqoslab tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar (darslikdagi “Donishmand ustoz” matni va videomatn);
- 2)ko‘rib va eshitish tushunish va tahlil qilish imkoniyatiga bo‘ladilar;
- 3)berilgan mavzudagi matnni videomatn holida ko‘rish o‘quvchilarda mavzuning badiiy ta’sirini kuchaytiradi.

3.Darslikda berilgan mavzulardagi mashqlarni audiomatn shaklida eshittirish o‘quvchilarda eshitib tahlil qilish malakasini shakllantiradi va rivojlantiradi. Grammatik tahlilni nafaqat kitobdan ko‘rib, balki matnni eshitib tahlil qilishga o‘rganadi.

Masalan, 6-sinf fe’l va uning nisbatlari mavzularini mustahkamlashga bag‘ishlangan mustahkamlash darsidagi 4-topshiriqni bajarishda QR kodlardan foydalanishimiz mumkin.

4-topshiriq. Nisbat shakliga ko‘ra quyidagi fe’llarni jadvalga joylashtiring va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Video matn	Aniq nisbat	O‘zlik nisbat	Majhul nisbat	Birgalik nisbat	Orttirma nisbat

					
---	--	--	--	--	--

Videoni ko‘rish orqali o‘quvchilar:

- 1) mavzuni mustahkamlaydilar;
- 2) eshitib tushunish va tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar;
- 3) diqqatni jamlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

4. Nazorat ishlarini olishda QR kodlardan foydalanish ham juda samarali usul hisoblanadi. Shu o‘rinda aytish lozimki, nazorat ishi daftarlari ishlab chiqish bugun zamon talabiga aylanmoqda. Aqlli nazorat ishi daftarlari o‘quvchi diktantlarni (lug‘at diktant, izohli diktant, videodiktant, grammatik tahliliy diktant va hokazo) matn, rasm ko‘rinishida, audio va videomatn ko‘rinishida o‘zi o‘qib, eshitib yoki ko‘rib bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘qituvchi ishtirokisiz har bir o‘quvchi o‘z qo‘lidagi nazorat daftarlari nazorat ishlarini bajarishlari mumkin bo‘ladi.

Masalan, 5-sinf o‘quvchilaridan diktant olishda quyidagi audiomatndan foydalanish mumkin:



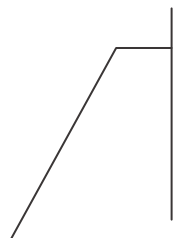
Lug‘at diktant

Adabiyot darslarida QR kodlardan foydalanish uchun tavsiyalar

1. Adabiyot darslarida ham o‘qituvchilar har bir yangi mavzuning videodarslarini QR kodlarga joylab o‘quvchilarga taqdim qilishsa,

yuqorida aytilganidek, o'quvchilarda har bir mavzuni qayta-qayta takroran ko'rish imkoniyati paydo bo'ladi. Unutgan yoki tushunmagan o'rinlarini mustaqil ko'rib o'rganishi mumkin.

Masalan, quyida QR kodga videodars joylangan.



10-sinf, Adabiyot
Mavzu: Jek London hayoti va ijodi
O'qituvchi: Qayumova Madina

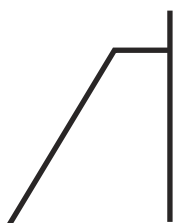
V

ideodarsni ko'rish orqali o'quvchilar:

- 1) o'tilgan mavzuni qaytadan ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- 2) oradan ma'lum vaqtlar o'tgach, yoddan chiqqan o'rinlarni takrorlash imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- 3) o'quvchilarda ko'rib va eshitib tushunish malakasi rivojlanadi;
- 4) har ko'rganda yangilik olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. O'quvchilarni ifodali she'r yoki badiiy asarni ifodali o'qishga o'rgatishda QR kodlar juda katta yordam beradi. O'qituvchi o'tilgan mavzuga oid she'r yoki badiiy asardan parchani audiomatn shaklida kodga joylashtirib o'quvchilarga taqdim etsa, ular, xatto, ko'chada ham uni eshitish imkoniyatiga ega bo'ladilar va ifodali o'qishga o'rganadilar.

Masalan, quyida QR kodga audiomatn joylangan.



Rasul Hamzatov "Ona tilim" she'ri
O'qidi: Gulira'no Rasulova

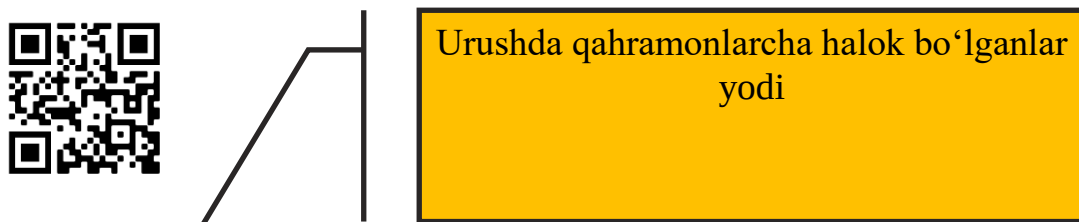
Audioni eshitish orqali o'quvchilar:

- 1) eshitib tushunish malakalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- 2) she'rni ifodali o'qishni o'rganadilar;

3)ifodali o‘qilgan she’r o‘quvchida she’riyatga qiziqish uyg‘otadi, ijodkorlik qobiliyatini shakllantiradi;

3.Adabiyot darslarida ham nazorat ishlarini yozishda videomatnlardan foydalanish o‘quvchilarda kreativlikni rivojlanishiga yordam beradi. O‘quvchi eshitganidan ko‘ra ko‘proq ko‘rgan voqeasidan ta’sirlanadi va ijod qilish imkoniyati kengayadi.

Masalan, quyida QR kodga vidomatn joylangan. O‘quvchi bu matnni ko‘radi va shu asosda erkin mavzuda insho yoki bayon yozishi mumkin.



Videodarsni ko‘rish orqali o‘quvchilar:

- 1) mavzu haqida to‘liq va jonli ma’lumot olishlari mumkin;
- 2) vidoni ularni ijodiy fikrlashga o‘rgatadi;
- 3) berilgan matnning ta’sir qilish darajasi oshadi.

Xulosa

Yuqoridagilardan shuni aytish mumkinki, ona tili va adabiyot darslarida va umuman, ta’limda QR kodlardan foydalanish ta’lim sifatini va samaradorligini oshirishdakatta yordam beradi. QR kodlardan bulardan boshqa holatlarda ham foydalanish mumkin. Imkoniyatlar chegarasiz. Eng muhimi o‘qituvchilar darsni o‘quvchilarga qiziqarli va tushunarli tarzda tashkil qilishlari, o‘quvchilar esa zamon bilan hamnafas holda kuchli bilim olishlari kerak. Ta’lim uchun yo‘naltirilgan har qanday voqelikning maqsadi shundan iborat.

Nazorat savollar:

1. Multimediya nima?
2. Ona tili darslarida multimediyali ilovalardan qanday foydalanish mumkin?
3. QR kod nima?

4. Ona tili darslarida QR kodlardan foydalanishning ahamiyati haqida gapiring

Илова -2

Morfemika – soʻzning tarkibiy qismlarini yohud maʼnoli qismlarini oʻrganuvchi boʻlim. Morfemika haqida soʻz yuritilar ekan, asos va qoʻshimchalarni batafsil oʻrganish lozim.

Asos – soʻzning bosh, oʻzak qismi. Soʻzning shakl yasovchi qoʻshimchalarsiz qismi asosdir. Soʻzning asosiy maʼnosini ifodalab, mustaqil qoʻllana oladigan qismi. Mas: ***gullar, guldonlar, gullarni***



Qoʻshimcha – Mustaqil qoʻllana olmaydigan, asosga qoʻshilib, unga yangi yoki qoʻshimcha maʼno yuklaydigan, shuningdek, soʻzlarni bogʻlashga xizmat qiladigan qism.

Maʼnoli qism – soʻzlarni tarkibiy qismlarga ajratish hisoblanadi va bu manoli qismlar morfemalar deyiladi. Asos – yetakchi morfema, qoʻshimcha – koʻmakchi morfema. Mas: *bolalarning* soʻzida uchta manoli qism yaʼni morfemalar mavjud: *bola-lar-ning*

Ajratib ko`rsatilgan so`zlarni ma`noli qismlarga ajrating.

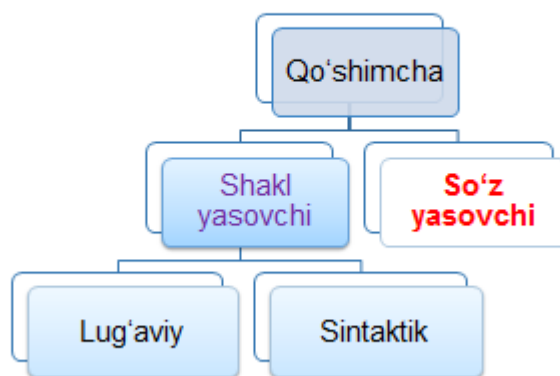
Bozorchilar qatorida xaltani ochib, mayizimni maqtab- maqtab o'tirdim. **Bozor** oralab **bozorlik** qildim. Ko'chaning narigi yuzidagi **baliqxonaga** o'tdik. Navbatga turib, bir kilo **baliq** olib keldim. Ostonada **choyxonachi** bilan **baliqpaz** ko'rindi.

Qo`shimchalar ikki turga bo`linadi:

- 1) so`z yasovchi qo`shimchalar;
- 2) shakl yasovchi qo`shimchalar.



QO'SHIMCHALAR

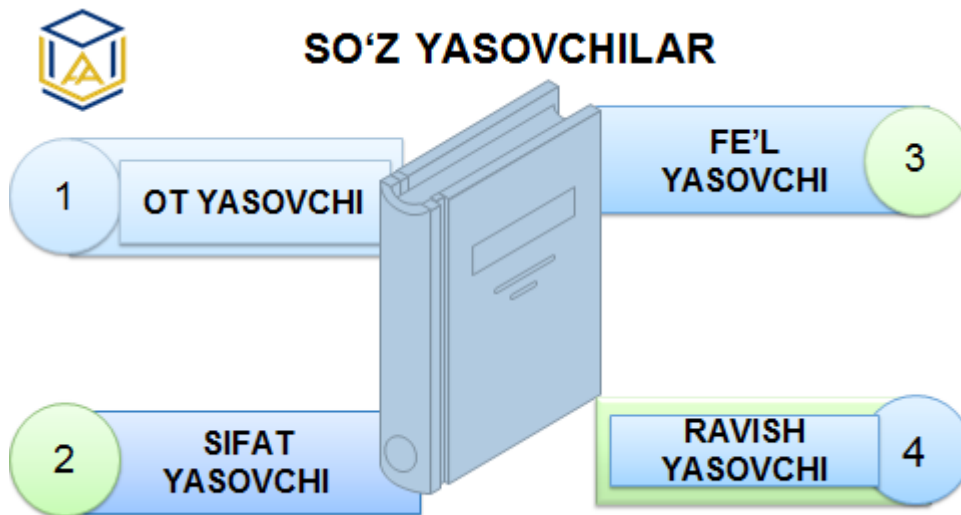


So'z yasovchi qo'shimcha. So'z yasovchi qo'shimcha qisqa qilib aytganda, so'zga yangi beradi. Masalan, **bog'** so'zini olaylik, ko'z oldimizga *mevalar pishib yetiladigan makon* keladi. Endi bog'bon so'ziga ahamiyat bering. **Bog'bon** deganimizda, ko'z oldimizga bevosita mevalar pishib yetiladigan joy emas, shu joyni *parvarish qiluvchi shaxs* keladi. Demak, bir ma'noli qismga(morfemaga) boshqa bir yasovchi qismni qo'shish orqali yangi manoli so'zni hosil qiluvchi qo'shimchalar **so'z yasovchi qo'shimchalar** deyiladi. So'z yasovchi qo'shimcha orqali hosil qilingan mustaqil ma'noli so'z yasama so'z deyiladi.

Ahamiyat bering:

 donguldon

gul → chigulchi
xona → gulxona



Soʻz tarkibidagi qoʻshimchaning soʻz yasovchi ekanini quyidagi yoʻl bilan ham aniqlash mumkin:

dor – soʻrogʻi *nima?* *dorboz* – soʻrogʻi *kim?*

Demaki, soʻz yasovchi qoʻshimcha soʻzga yangi maʼno beradi va uning soʻrogʻini oʻzgartiradi.

Ot yasovchi qoʻshimchalar

I. Narsa oti yasovchi qoʻshimchalar:

1. -gi (-qi, -ki, -gʻi, -gʻu): supurgi, tepki, chopqi, tuygʻu.
2. -(i)q: taroq, bostiriq (*ovqat, doridan soʻng suyuqlik ichish=bostiriq qilmoq*), buyruq (*buyur+iq=buyruq*), chiziq, yirtiq, tishloq (*tovush almasishi yuz bergan*)
3. -gich: (-kich, -gʻich, -qʻich): savagʻich, ochqich, muzlatkich, chizgʻich
4. -(a)k: boʻlak, xurrak, bezak, varrak, poʻkak
5. -ma: suzma, dimlama (*ovqat*), choʻkma (= *choʻkindi*), chizma, kesma, yuklama
6. -don: guldon, qalamdon, siyohdon
7. -(o)q: oʻroq, boshqoq, boʻyoq, soʻroq, quchoq
8. -gak (-kak): eshkak, bezgak, ilgak
9. -(i)m: bogʻlam, qatlam, boʻlim, chiqim, boʻgʻim (*aynan: boʻgʻin*)

10. -(i)ndi: qirindi, cho‘kindi, yuvundi, chiqindi
11. -moq (-miq): quymoq (*taom*), bulamiq (*atalasimon taom*), ilmoq, chaqmoq
12. -choq (-chak): o‘yinchoq, taqinchoq, belanchak
13. -(i)k: bitik, bo‘rtik (*aynan: bo‘rtiq (joy)*)
14. -qon: bosqon, qopqon
15. -diq (-tik): o‘rindiq, qoldiq; o‘limtik
16. -doq (-ildoq): qo‘ndoq, qovurdoq, shaqildoq (*o‘yinchoq*), hiqildoq, liqildoq (*ilik, yog‘ kabi narsalar*)
17. -lik: boylik, taglik, shirinlik, yorug‘lik, hayitlik, jonliq, suvliq
18. -(i)t, -(o)t: chiqit, sizot (*sizib chiquvchi suv*)
19. -(i)ch: bog‘ich, o‘pich, chekich, cho‘mich
20. -(o)v: bo‘g‘ov (*kishan, band*), burov (*hayvonlar tumshug‘iga solinadigan sirtmoq*)
21. -(o)va: oqova, shovva (*suvning quyilib tushish joyi*)
22. -loq: po‘stloq
23. -(i)n: tiqin, chaqin, qo‘shin
24. -cha: qizilcha, qalamcha, olacha
25. -chi: suyunchi
26. -chiq: yopinchiq, suyanchiq

II. Shaxs oti yasovchi qo‘shimchalar:

1. -kash: aravakash, kirakash, o‘rtakash
2. -bon: bog‘bon, xazinabon
3. -dor: -chorvador, zamindor, quldor, taqvodor
4. -paz: oshpaz, shirapaz, kabobpaz
5. -soz: mashinasoz, aravasozi, soatsoz
6. -chi: gulchi, yilqichi, ko‘nchi
7. -shunos: aholishunos, oyshunos, tilshunos
8. -boz: dorboz, masxaraboz, pichoqboz
9. -dosh: sinfdosh, quroldosh, partadosh

10. -gar/-gor/-kar/-kor: zargar, talabgor, miskar, sholikor
11. -do‘z: etikdo‘z, kashtado‘z, do‘ppido‘z
12. -xo‘r: mayxo‘r, choyxo‘r
13. -xon: g‘azalxon, kitobxon, jurnalxon
14. -go‘y: maslahatgo‘y, arzo‘y
15. -furush: chitfurush, qoqifurush
16. -vachcha: xola/tog‘a+vachcha
17. -(u)vchi: uchuvchi, saylovchi
18. -dak: yugurdak
19. -kush: padarkush, insonkush, xudkush
20. -ar: chopar
21. -lik: quvalik, shaharlik, shimollik, vodiyluk, boshliq
22. -ist: jurnalist, mashinist, terrorist
23. -qin: tutqun, qochqin

III. O‘rin-joy oti yasovchi qo‘shimchalar

1. -zor: gulzor, mevazor, ekinzor
2. -goh: o‘yingoh, sihatgoh, manzilgoh
3. -loq: o‘tloq, qumloq
4. -iston: go‘riston, Turkiston
5. -ma: bostirma, qaynama (*soy, daryo kabilarning suvi aylanib, qaytib turadigan qismi, girdob*)
6. -(i)k: kechik
7. -liq//-lik: oraliq, yalanglik, kenglik, botqoqlik, borliq
8. -ot (-at): tashkilot, ...

IV. Faoliyat-jarayon oti yasovchi qo‘shimchalar:

1. -diq: hordiq
2. -lik: bolalik, keksalik, hakamluk, shanbalik
3. -garlik: tayyorgarlik,
4. -at (-ot): halokat, taqdimot, tadqiqot, imkoniyat
5. -chilik: qo‘shnichilik, ustachilik, chevarchilik

6. -garchilik: yog'ingarchilik, loygarchilik
7. -(i)m: o'rim, terim,
8. -(i)k/-(i)q: ko'rik, chopiq, qiliq
9. -ma: ko'rgazma, yo'qlama
10. -qin (-g'in): bosqin, qirg'in, toshqin, yong'in
11. -in: yog'in

V. Mavhum ot yasovchi qo'shimchalar:

1. -at/ot: samimiyat, madaniyat, xayolot, ruhiyat
2. -lik: go'zallik, razillik, dadillik, sharmandalik
3. -ch: o'kinch, sog'inch, yupanch
4. -m: chidam
5. -chilik: sharmandachilik
6. -cha: tushuncha

Shakl yasovchi qo'shimchalar ham o'z ichida ikki turga bo'linadi:

- 1) lug'aviy shakl yasovchilar;
- 2) sintaktik shakl yasovchilar.

1. Lug'aviy shakl yasovchi affiks(qo'shimcha)lar – so'zga qo'shimcha ma'no yuklaydi. Masalan, *olma* so'zi predmetning bitta ekanligini ifodalasa, unga lug'aviy shakl yasovchi **-lar** morfemasini qo'shsak, uning birdan ortiq ekanligini bildiradi.

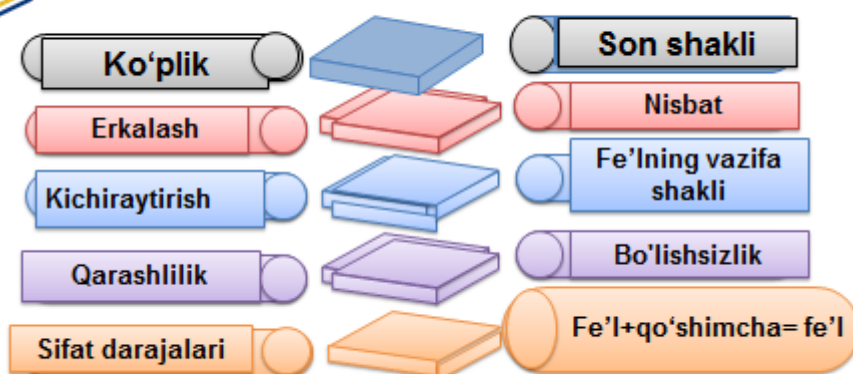
Lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalar quyidagicha izohlanadi.

So'z turkumlar	Lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalar
Ot	-lar – ko'plik shakli: <i>gular</i> -niki – qarashlilik qo'shimchasi: <i>ukamniki</i> -cha, -choq, -chak – kichraytirish qo'shimchasi: <i>qo'zichoq, qizcha</i> -gina(-kina, -qina), -jon, -xon, -oy – erkalash qo'shimchasi: <i>bolaginam, Abrorjon</i>
Sifat	Sifat daraja qo'shimchalarining barchasi lug'aviy shakl yasovchi

	<p>qo‘shimcha hisoblanadi:</p> <p>Ozaytirma daraja: -(i)mtir, -(i)sh: <i>ko ‘kimtir, oqish</i></p> <p>Qiyosiy daraja: -roq: kattaroq</p>
Son	<p>Sonning ma’no turini hosil qiluvchi qo‘shimchalar:</p> <p>-ta – dona son: <i>ikkita</i>;</p> <p>-tacha,-lab,-larcha–chama son: <i>ikkitacha, yuzlab</i></p> <p>Ala, -ov, -ovlon – jamlovchi son: <i>ikkovlon</i></p>
Fe‘l	<p>a) Nisbat shakllari:</p> <p>O‘zlik -il, -in, -n, -l (<i>kiyindi</i>)</p> <p>Majhul - il, -in, -n, -l (<i>qilindi</i>)</p> <p>Birgalik – (i)sh (<i>kelishdi</i>)</p> <p>Orttirma – t, tir, dir, ir, ar, it, iz, giz (kiz,-qiz), gaz (k,q), sat</p> <p>b) Vazifa shakllari:</p> <p>Sof fe‘l – qo‘shimchaga ega emas</p> <p>Sifatdosh – gan (kan, qan), (a)yotgan, ydigan, adigan</p> <p>Harakat nomi – moq, mak, (u)v, (i)sh, maslik</p> <p>Ravishdosh – gach(kach, qach), (i)b, a(y), guncha, gancha, gudek, gunday, gani, may, masdan</p> <p>Bo‘lishsizlik: -ma</p>



LUG'AVIY SHAKL YASOVCHILAR



Sintaktik shakl yasovchi qo'shimchalar ham o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi.

1. Otlarning munosabat shakllari:

- egalik;
- kelishik;
- bogʻlamalar

2. Feʼllarning munosabat shakllari:

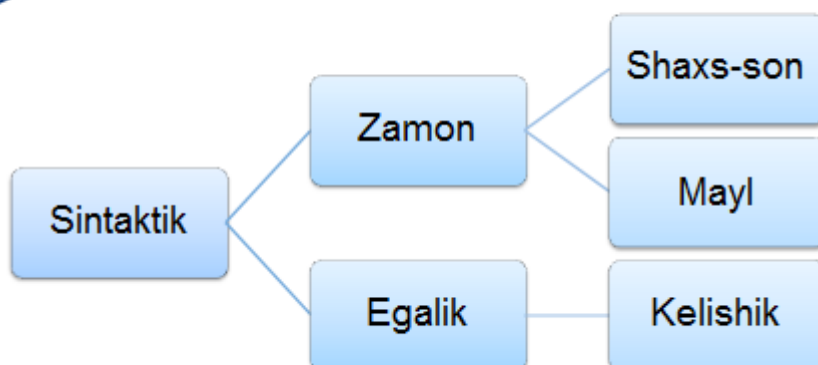
- zamon;
- shaxs-son;
- mayl

Egalik qoʻshimchalari

Shaxlar	Birlik	Koʻplik
I	<i>(i)m</i>	<i>(i)miz</i>
II	<i>(i)ng</i>	<i>(i)ngiz</i>
III	<i>(i)si</i>	<i>lari</i>



SINTAKTIK SHAKL YASOVCHI



T/R	Kelishik turlari	Maxsus shakllari
1	Bosh kelishik	
2	Tushum kelishigi	<i>ni (qisqa. i, n)</i>
3	Qaratqich kelishigi	<i>ning, (qisqa. ing, n, im)</i>
4	Joʻnalish kelishigi	<i>ga, ka, qa (qisqa. a, ya)</i>
5	Oʻrin-payt kelishigi	<i>Da</i>
6	Chiqish kelishigi	<i>Dan</i>

Fe'llarning munosabat shakllari:

a) Shaxs-son shakllari:

Shaxlar	Birlik	Ko`plik
I	<i>M</i>	<i>K</i>
II	<i>(i)ng</i>	<i>(i)ngiz</i>
III	<i>di</i>	<i>Dilar</i>

d) zamon shakllari

Ma`nosi	O`tgan zamon	Hozirgi zamon	Kelasi zamon
Uslubiy xoslangan	<i>ur, g`on (asosan, edi, emish, ekan – to`liqsiz fe`llaridan so`ng keladi)</i>	<i>yotir, moqda</i>	<i>ur, gusi, (a)jak, gali,</i>
Uslubiy betaraf	<i>di, ib, gan, ar</i>	<i>yap, yapti, y</i>	<i>a, moqchi</i>

c) mayl shakllari

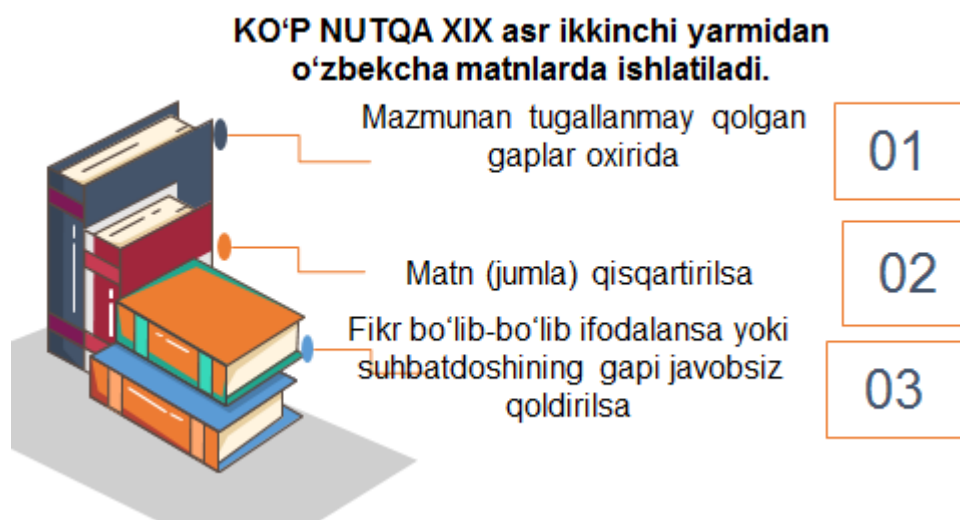
T/R	Turlari	Maxsus shakllari
1	Xabar mayli	-
2	Buyruq-istak mayli	<i>sin, sinlar, gin, y, (a)ylik, qin (shuningdek, fe`lning bosh asosi: yur, tur)</i>
3	Shart mayli	<i>sa</i>
4	Maqsad mayli	<i>moqchi</i>

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbek orfografiyasining asosiy qoidalari. Toshkent, 1956.
2. O`zbek tilining asosiy imlo qoidalari. Toshkent, 1995.
3. O`zbek tilining imlo lug`ati (tuzuvchilar: Rahmatullaev Sh., Hojiev A.) , Toshkent, 1995.
4. O`zbek tilining kirill va lotin yozuvlaridagi imlo lug`ati. Toshkent, 1999.

5. Rahmatullaev Sh. Orfografiya qoidalari –savodxonligimiz asosi. Toshkent, 1980.
6. Rahmatullaev Sh. O`zbek tilining yangi alifbosi va imlosi. Toshkent, 1999.
7. Rahmatullaev Sh. Hozirgi adabiy o`zbek tili. Toshkent, 2006.
8. Jamolxonov H. Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent, 2005.

Илова -4



TIRE VA UNING ISHLATILISHI

Tireni amaliyotga rus yozuvchisi N.M. Karamzin (XVIII asr) kiritgan. U o'zbek yozuvida XIX asrning 70-yillaridan boshlab ishlatila boshlangan.

Tire quyidagi o'rinlarda ishlatiladi:

1. Ot, son, olmosh va harakat nomi bilan ifodalanib hamda kesm bilan bog'lamasiz birikkan ega bilan kesmi orasida:
 - a) *Aziz vatandoshim, bu –sening imzong. (?.?.)*
 - b) *Yurgan –daryo, o'tirgan –bo'yra. (Maqol)*

2. Uyushiq bo‘laklardan so‘ng kelgan umumlashtiruvchi so‘zdan oldin: *Suv, yer, elektr–bular hayot bahoriga yangi go‘zallik va yangi nash'a bag'ishlovchi kuchlar edi. (O.)*

3. Ajratilgan bo‘lak bilan izohlanmish bo‘lak orasida: *ularning hammasi – hoh yosh, hoh qari firibgar, zolim (O.).*

4. Kirish gaplar bilan gap bo‘laklari o‘rtasida: *Sibiryakovlar –ular butun boshliq armiyani tashkil qiladilar-fandan oladilar ham, fanni boyitadilar Ham. (A.Surov)*

5. Muallif gapi bilan ko‘chirma gap orasida: *“Nega buncha kech qolding, Manzura ?-dedi Aziz mehribon tovush bilan” . (A.Surov).*

6. *Dialog tipidagi ko‘chirma gaplarda:*

-*Ular (qushlar) qayoqqa ketishyapti ?*

-*Qish bo‘lmaydigan taraflarga ketishar ekan.*

-*Qish bo‘lmaydigan joylar ham bormi ?*

- *Bor. (T.)*

7. Kutilmagan voqea-xodisalarni ifodalagan gaplardan oldin: *“Men darrov idoraga yugurdim-yo‘q.*

“Men unga tikilib o‘tiranman-da, rohat qilaman-faqat shu” . (T.)

8. Zid ma'noli gaplar orasida: *Jismimiz yo‘qolur*

O'chmas nomimiz.

QO‘SHTIRNOQ VA UNING ISHLATILISHI

Qo‘sh tirnoqni amaliyotga rus olimi prof. A.A.Barsov kiritgan. O‘zbek yozuvida u tinish belgisi sifatida XIX asrning 80-yillaridan boshlab uchraydi.

Qo‘sh tirnoq quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi.

1. Ko‘chirma gap qo‘sh tirnoqqa olinadi.

“Apil-tapil qilingan ishning umri qisqa”, — degan edi Sa’diy Sheroziy. I. V. Gyote shunday deb aytgan edi: “Donishmandlik faqat haqiqatdadir”. “Er kishiga zeb-u ziynat, — degan edi Alisher Navoiy, — hikmat va donishdir.”

2. Sitatlar qo‘sh tirnoq ichida yoziladi.

Buyuk yozuvchimiz A. Qahhorning quyidagi gaplari halihanuz o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q: "Yozuvchi adabiyotga ikki xil kiradi: birinchi asari bilan tutab, biri yashnab kiradi. Tutab kirgan yozuvchi uzoq tutaydi, ko'nglidan chiqarib emas, qornidan chiqarib yozadi. Yozuvchilikka cho'g'day yashnab kirgan yozuvchi asardan asarga yashnayveradi..."

3. Ko'chma ma'noda qo'llangan so'zlar, ishlatilishi odat tusiga kirmagan, eskirgan yoki yangi qo'llanayotgan, kesatiq, piching, do'q-po'pisa va shu kabi ma'nolarni bildiruvchi leksik birliklar qo'shtirnoq ichida yoziladi.

... oradan yana bir necha oy o'tib, uchinchi marta sud bo'lgan. Bu safar Botirovning "jinoyati" o'n bir yillik qamoq bilan "taqdirlandi". (T Malik) "Xalq artisti", beliga o'q tekkanday erta-yu kech to'rdagi karavotga yonboshlab "Teatr" jurnalini varaqlaydi, xalq artisti bo'lmoq sirlarini axtaradi, chamasi. (E.A'zamov)

4. Badiiy asarlar, gazeta, jurnal, musiqa asarlari, spektakl va kartina nomlari qo'shtirnoq ichida beriladi. "Lison ut-tayr" (Qush tili) asari haqida suhbatlashdik. "Ma'rifat" gazetasi, "Saodat" jurnali, "Mening oppoq kabutarlarim" spektakli, "Sohibqiron" dramasi, "Amir Temur" portreti.

5. Korxona, muassasa, tashkilot, zavod, fabrika, mehmonxona, kema nomlari qo'shtirnoq ichida yoziladi.

"Uzdunrobita" qo'shma korxonasi, "Kochxolding" konserni, "Kamolot" ijtimoiy harakati, "Istiqlol" tennis sport majmuasi, "Diyor" savdo uyi, "Ekosan" xalqaro jamg'armasi, "O'zbekavtotrans" Davlat aksionerlik korporatsiyasi, "O'ZDEUavto" O'zbekiston —Janubiy Koreya qo'shma avtomobil zavodi, "Chorsu" mehmonxonasi.

6. Transport (mashina, samolyot, avtobus va sh.k.) larning markasini bildirgan so'zlar, o'simliklarning turini, mahsulotlarning nomini ifodalovchi leksik birliklar qo'shtirnoqqa olinadi.

"Neksiya" rusumli yengil mashina, "Boing" samolyoti, "Otayo'l" mikroavtobusi, "Rayhon" alkogolsiz ichimligi, "Kibo" oyoq kiyimi, "Hojimatov damlamasi".

7. Ayrim orden va medallar, faxriy unvonlar nomi qo'shtirnoq ichida beriladi.

“El-yurt hurmati” ordeni 1998-yil 28-avgustda ta'sis etildi. Professor Q.G'.Abdullayev “O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan xalq ta'limi xodimi” faxriy unvoni bilan mukofotlandi.

8. Qonun, farmon, buyruqlarning nomi, ayrim bamlari qo'shtirnoq ichida beriladi.

1995-yilning 6-may kuni “Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida” gi Qonuniga o'zgartirishlar kiritish haqida” Qonun qabul qilindi.

9. Sinflarning tartibini bildiruvchi harflar, baho ballari ham qo'shtirnoq ichida beriladi.

11-”A” sinfi “Quvnoqlar va zukkolar” bahsida g'olib chiqdi. O'qituvchimiz bugungi javobimga “besh” baho qo'ydi.

Grammatika haqida umumiy ma'lumot

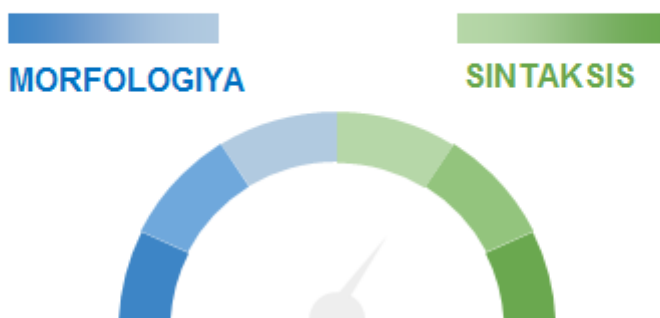
Grammatika – tilning grammatik qurilishini o'rganuvchi tilshunoslikning bo'limi. Grammatika so'zlarning gapda o'zgarishi va ularning o'zaro birikib, so'z birikmasi, gap hosil qilishi haqidagi qoidalar to'plamidir.

Grammatika ikki qismdan: morfologiya va sintaksisdan iborat. **Morfologiya** qismida so'z turkumlari va ularga xos bo'lgan shakllar haqida baxs yuritilsa, **sintaksis** qismida so'zlarning bir-biri bilan bog'lanib, gap, so'z birikmasi hosil qilishi tekshiriladi.

Ko'rinadiki, grammatika ham leksikologiya singari so'zni o'rganadi. Ammo leksikologiya leksik so'zni – leksemani o'rgansa, grammatika grammatik so'zni – so'zning shaklini, so'z shaklini tekshiradi.



GRAMMATIKA



Grammatik ma'noni ifodalash vosita va usullari

O'zbek tilida grammatik ma'no quyidagi vosita va usullar bilan ifodalanadi:

1. Affiksatsiya. Bunda grammatik ma'no so'zning negiziga turli shakl yasovchi affikslarni qo'shish bilan ifodalanadi: *maktablar*, *maktabga*, *oddiyroq*, *ishlandi* va h.k.

2. Yordamchi soʻzlardan foydalanish. Mustaqil maʼnoli soʻzlar yordamchi soʻzlar orqali grammatik maʼnoga ega boʻlishi mumkin: *Daraxt mevasi bilan koʻrkam, odam - mehnati bilan. (maqol)*

3. Takrorlash. Soʻzlarni takrorlash ham grammatik maʼnoni ifodalashga xizmat qiladi: *dasta-dasta gul, xirmon-xirmon paxta* kabi. Bunda *dasta, xirmon* soʻzlarini takrorlash bilan koʻplik, moʻllik maʼnosi ifodalangan.

4. Suppletivizm. Bu - oʻzaro bogʻlangan, maʼlum bir tizimni tashkil qilgan grammatik maʼnolarni ifodalash uchun alohida-alohida soʻzdan foydalanish usuli. Masalan, oʻzbek tilida bir grammatik tizimni hosil qiladigan I va II shaxs kishilik olmoshlarining birligi *men* va *sen* soʻzlari orqali, koʻpligi *biz* va *siz* soʻzlaori orqali ifodalanadi.

5. Urgʻu soʻzining grammatik maʼnosini ifoda qilish uchun xizmat qilishi mumkin: *akadémi(k)* (ot), - *akademí(k)* (sifat), *yangí* (sifat) – *yángi* (ravish), *termá* (sifat) – *térma* feʼl ning boʻlishsiz shakli.

6. Soʻz tartibi. Soʻzlarning gapda oldinma-keyin kelish ham baʼzan grammatik maʼno ifodalashga yordam beradi. Masalan: 1. *Ajoyib odamlar.* 2. *Odamlar ajoyib.* Birinchi gapda *ajoyib* soʻzi otdan oldin kelib sifatlovchi vazifasini, ikkinchi gapda ushbu soʻz otdan keyin kelib kesim vazifasini bajargan.

7. Ohang ham grammatik maʼno ifodalashda katta ahamiyatga ega. Bunda grammatik maʼno soʻzlarning gap sifatida shakllanishi bilan bogʻliq. Masalan: *Hamma keldi.* (Darak gap) - *Hamma keldi?* (soʻroq gap) - *Hamma keldi!* (undov gap).

Soʻzning grammatik shakli

Soʻzning biror grammatik maʼno ifodalaydigan koʻrinishi uning **grammatik shakli** deyiladi. Grammatik shakl grammatik maʼnoni ifodalashning eng zaruriy sharti, tilda ular biri ikkinchisiz mavjud boʻlmaydi. Masalan, otlardagi koʻplik maʼnosi *-lar* affiksli shakl orqali ifodalanadi: *gullar*; tushum kelishigi maʼnosini – ni affiksli shakl koʻrsatadi va h.k.

Oʻzbek tilida soʻzlar bir grammatik koʻrsatkichli, koʻp grammatik koʻrsatkichli yoki grammatik koʻrsatkichsiz shaklda boʻlishi mumkin. Masalan:

mamlakat – grammatik ko‘rsatkichsiz so‘z shakli; *mamlakatlari* – bir grammatik ko‘rsatkichli so‘z shakli; *mamlakatlarida* – ko‘p grammatik ko‘rsatkichli so‘z shakli.

Hozirgi o‘zbek tilida so‘zlarning grammatik shakllari affikslar, yordamchi so‘zlar vositasida, so‘zlarni juftlash yoki takrorlash orqali hosil qilinadi. SHunga ko‘ra so‘zlarning quyidagi grammatik shakllari farqlanadi:

1. Sintetik shakl. Bu shakl shakl yasovchi affikslar vositasida hosil bo‘ladi: *kitobning, kitobni, kitobga, kitobda; o‘qimoqdaman, o‘qimoqdasan, o‘qimoqdamiz, o‘qimoqdasiz* kabi.

2. Analitik shakl. Mazkur shakl yordamchi so‘zlar orqali yuzaga keladi: *bolalar uchun, zavq bilan, o‘qib tur, o‘qib ko‘r* kabi.

3. Juft va takroriy shakl. Ikki so‘zni juftlash yoki bir so‘zni takrorlash bilan ham grammatik shakl yasaladiki, bunday shakl juft va takroriy shakl deb yuritiladi: *tog‘-tosh, katta-kichik* juft shakli umumlashtirish ma’nosini, *savat-savat* (non), *tog‘-tog‘* (paxta) takrorlash shakli ko‘plik, mo‘llik ma’nosini ifodalaydi, *katta-katta, tez-tez* takroriy shakl ma’noni kuchaytirish uchun xizmat qiladi.

Demak, so‘zning u yoki bu shakli maxsus vosita va usullar yordamida yuzaga keladi. Ammo o‘zbek tilida so‘zlarning maxsus grammatik ko‘rsatkichga ega bo‘lmagan shakllari ham mavjud. Masalan:

institutlar – institut Ø (birlik son);

institutda – institut Ø (bosh kelishik);

ishlama – ishla Ø (bo‘lishli fe‘l shakli) kabi.

So‘zning shakllari tizimida ko‘rsatkichga ega bo‘lmagan so‘zning maxsus ko‘rinishi nol ko‘rsatkichli (Ø ko‘rsatkichli) shakl deb yuritiladi. So‘zning bunday ko‘rinishi so‘z shakllari tizimida belgilanadi.

So‘zning grammatik shakllari tizimi **paradigma** (yunoncha *paradeima* – «namuna») deyiladi.

Paradigma o‘z xususiyatiga ko‘ra ikki turga bo‘linadi: 1) xususiy paradigma, 2) to‘liq paradigma.

Bir turkumga oid soʻzning muayyan shakllari tizimi **xususiy** paradigmmani yuzaga keltiradi. Masalan, otlardagi son paradigmasi (*kitob-kitoblar*), kelishik paradigmasi (*kitob – kitobning – kitobni – kitobga – kitobda – kitobdan*) va boshqalar xususiy paradigmalar hisoblanadi.

Bir turkumga xos xususiy paradigmalar yigʻindisi **toʻliq** paradigmmani hosil qiladi. Masalan, otga xos toʻliq paradigma: *kitob-kitoblar-kitob-kitobning-kitobni-kitobga-kitobda-kitobdan-kitobim-kitobing-kitobi-kitobimiz-kitobingiz...* Bunda son, kelishik va egalik paradigmalari toʻliq paradigmmani tashkil etgan.

Grammatik kategoriya

Bir-biriga qiyosan olinadigan ikki yoki undan ortiq grammatik maʼno bilan shu maʼnoni ifodalovchi grammatik shakllar tizimi **grammatik kategoriya** deyiladi.

Grammatik kategoriya soʻzlarni, soʻz shakllarni, soʻz oʻrinlarini, soʻz qurilmalarini birlashtiradi, umumlashtiradi. Shunga koʻra grammatik kategoriyalarning toʻrt turi farqlanadi: 1) soʻzning grammatik kategoriyalari; 2) soʻz shakllarning grammatik kategoriyalari; 3) soʻz oʻrinlarining grammatik kategoriyalari; 4) soʻz qurilmalarining grammatik kategoriyalari.

Soʻz va soʻz shakllarning grammatik kategoriyalari tizimi tilning morfologiyasini tashkil etsa, soʻz oʻrinlari va soʻz qurilmalarining grammatik kategoriyalari tizimi tilning sintaksisini tashkil etadi.

Demak, grammatik kategoriyalarni **morfologik kategoriyalarga** va **sintaktik kategoriyalarga** ajratish mumkin.

Morfologik grammatik kategoriyalarga, birinchidan, soʻz turkumlarining oʻzi, yaʼni **ot, sifat, son, feʼl** kabilar kirsam, ikkinchidan, maʼlum bir turkumga xos boʻlgan kategoriyalar, yaʼni otlarga xos boʻlgan **son, egalik, kelishik kategoriyalari**, feʼllarga xos boʻlgan **boʻlishli-boʻlishsizlik, nisbat, mayli, zamon, shaxs-son** kategoriyalari kiradi.

Sintaktik grammatik kategoriyalar deyilganda, gap, gap boʻlaklari: **ega, kesim, toʻldiruvchi, aniqlovchi, hol** kabilar nazarda tutiladi.

Soʻz turkumlari

Nutqimizda mavjud soʻzlar bir-biridan maʼno va grammatik xususiyatlari jihatidan farq qiladi. Shu jihatdan soʻzlar ayrim-ayrim leksik-grammatik guruhlariga, turkumlarga ajratiladi. Soʻzlarning maʼno va grammatik belgilarining oʻxshashligiga qarab guruhlariga boʻlinishi soʻz turkumlari deyiladi. Soʻzlarni turkumlarga ajratish uch tamoyilga tayanadi:

- 1) leksik-semantik tamoyil;
- 2) morfologik tamoyil;
- 3) sintaktik tamoyil.

Leksik-semantik tamoyilga koʻra soʻzlarni guruhlariga ajratishda, soʻzning leksik maʼnosiga eʼtibor beriladi. Masalan: *tuz, non, tinchlik, daryo, togʻ, osmon* kabi soʻzlar predmet yoki predmetlik tushunchasini (bunday soʻzlar ot soʻz turkumi deb nomlangan); *katta koʻcha, shirin olma, tiniq osmon, koʻk koʻylak* kabi ajratilgan soʻzlar predmetning belgisini (bunday soʻzlar sifat deb nomlangan), *beshta daftar, yuzlab odam, oʻntadan oʻquvchi, ikkinchi kurs* kabilarda ajratilgan soʻzlar predmetning miqdorini, tartibini (bunday soʻzlar son deb nomlangan); ayrim soʻzlar *bormoq, kelmoq, yozmoq, kulmoq, uxlamoq* kabi harakat va holat tushunchasini (bunday soʻzlar feʼl deb nomlangan); *asta oʻqidi, doʻstona gapirdi, piyoda yurdi* kabi ajratilgan soʻzlar esa ish-harakatning belgisini (bunday soʻzlar ravish deb nomlangan) bildiradi.

Chunonchi, ayrim soʻzlar predmet, belgi, miqdor maʼnosini nomlab koʻrsatmasa ham, ularning mavjudligiga ishora qiladi: *men, sen, bu, shu, qancha, har kim, qandaydir* kabi (bunday soʻzlar olmosh deb nomlangan).

Tilda shunday soʻzlar (*bilan, va, ammo, uchun, chunki, xuddi, faqat, albatta, yoʻq, eh, oh, dupur-dupur, yalt-yult* kabi) ham borki, ular mustaqil holda leksik maʼno ifoda etmaydi, biror tushunchaning atamasi boʻla olmaydi. Bunday soʻzlar hozirgi oʻzbek tilida koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama, modal, undov, taqlid soʻzlar deb yuritiladi.



MORFOLOGIYA

Soʻz turkumlari

Mustaqil soʻz turkumi

-Ot, Sifat, Son, Fe'l, Olmosh, Ravish

Yordamchi soʻz turkumi

Bog'lovchi, ko'makchi, yuklama

Alohida olingan soʻz turkumi

Undov soʻzlar, taqlid soʻzlar,
modal soʻzlar

Morfologik tamoyilga koʻra soʻzlarni guruhlariga ajratishda ularning morfologik xususiyatlari asos qilib olinadi. Soʻzlarning qanday morfologik shaklda kelishi uning maʼno xususiyati bilan bogʻliq. Masalan: predmet tushunchasini anglatadigan soʻzlar (otlar) son, egalik, kelishik kabi grammatik shakllarga; predmetning, ish-harakatning belgisini bildiradigan soʻzlar (sifat va ravishlar) daraja shakliga; harakat yoki holat maʼnosini bildirgan soʻzlar (feʼl) nisbat, zamon, shaxs-son, mayl kabi grammatik shakllarga ega.

Predmet yoki shaxsga ishora qiluvchi soʻzlar (olmosh) ham morfologik jihatdan oʻzgarib, son, egalik, kelishik shaklida kela oladi.

Predmetning miqdori va tartibini anglatuvchi soʻzlar (son) morfologik jihatdan oʻzgarmaydi. Shuningdek, leksik maʼno anglatmaydigan soʻzlar (koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama, modal soʻz, undov va taqlid soʻzlar) ham morfologik shakllarga ega emas.

Sintaktik tamoyilga koʻra soʻzlarni guruhlariga ajratish esa uning sintaktik tomoni, yaʼni qanday soʻzlar bilan grammatik munosabatga kirishi, gapda bajaradigan sintaktik vazifasiga koʻra belgilanadi. Masalan: predmet maʼnosini anglatuvchi soʻzlar (ot) bosh kelishik shaklida ega va kesim vazifasini, qaratqich kelishigi shaklida aniqlovchi, tushum, joʻnalish, oʻrin-payt, chiqish kelishigi shakllarida toʻldiruvchi va hol vazifalarida keladi: *dars boshlandi, odamning koʻrki, xatni yozdi, universitetda oʻqiydi* kabi.

Belgi bildiradigan soʻzlar (sifat, son, ravish) predmet yoki harakat ifodalovchi soʻzlar bilan grammatik munosabatga kirishib, gapda aniqlovchi yoki

hol vazifalarida keladi (*to'g'ri so'z, o'z, beshta bola, ko'p kitob, yaxshi o'qiydi, birinchi keldi* kabi).

Predmet, belgi, miqdorning mavjudligiga ishora qiluvchi, ular o'rnida almashinib qo'llanuvchi so'zlar (olmoshlar) gapda nimaga ishora qilishi va qanday so'zlar bilan birikishiga ko'ra gapda ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol vazifalarida keladi (*men gapirdim, maqsadim – shu, bu bino, nimani o'qiding, qayerda yashaydi* kabi).

Tildagi leksik ma'no ifoda etmaydigan so'zlar esa (ko'makchi, bog'lovchi, yuklama) leksik ma'no ifodalovchi so'zlar orasidagi grammatik munosabatni shakllantiradi, gap pyoki uning tarkibidagi ayrim so'zlarga qo'shimcha ma'no qo'shadi. Bunday so'zlar sintaktik vazifa bajarmaydi.



Shuningdek, leksik ma'no ifodalamay, biror hodisaning atamasi (nomi) bo'lmasa ham, lekin gap bo'lagi sifatida yoki mustaqil holda so'z-gap sifatida qo'llana oladigan so'zlar (modal, undov, taqlid so'zlar) ham mavjud (*kerak, zarur, bor, oh, eh, uf, ey, gup-gup, dupur-dupur* kabi).

Demak, so'zlarning gapda qanday gap bo'lagi bo'lib kelishi, uning qanday so'zlar bilan aloqaga kira olishi, ma'nosiga va grammatik shakliga bog'liqdir.

O'zbek tili lug'at tarkibidagi so'zlar leksik-semantik, morfologik va sintaktik tamoyilga tayangan holda quyidagi guruhlariga ajratiladi:

- 1) mustaqil so'zlar, 2) yordamchi so'zlar, 3) alohida guruh so'zlar.

Mustaqil holda leksik ma'no ifoda eta oladigan, biror morfologik shaklda kelib, gap bo'lagi vazifasini bajaradigan so'zlarga **mustaqil so'zlar** deyiladi. Mustaqil so'zlarga **ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish** kabi so'z turkumlari kiradi.

Mustaqil holda leksik ma'no ifoda etmay, gap bo'lagi vazifasini bajarmaydigan, faqat so'zlar orasidagi sintaktik munosabatni ifodalaydigan yoki ularga qo'shimcha ma'no qo'shishga xizmat qiladigan so'zlar **yordamchi so'zlar** deyiladi. Yordamchi so'zlarga **ko'makchi, bog'lovchi, yuklama** kiradi.

Modal so'zlar modal ma'no ifodalashi jihatidan yuklamalarga o'xshasa-da, lekin undan farqli ravishda gapda gap bo'lagi (kesim, sostavli kesim tarkibida) vazifasida, butun bir gap tarzida kela oladi.

Undov va taqlid so'zlar mustaqil so'zlar kabi biror hodisaning nomi bo'la olmaydi, lekin gap bo'lagi vazifasida, so'z-gap vazifasida kela oladi. Shuning uchun ham bunday so'zlar **alohida guruhni** tashkil etadi

Sintaktik tahlil

Sintaksis bo'limini odatda tilshunoslikda ikki guruhga bo'lib o'rganiladi.

1. So'z birikmasi sintaksisi
2. Gap sintaksisi

Xulosa qilib aytganda, sintaktik tahlilda so'z birikmasi tahlili, ularning turlari, gap va uning ifoda maqsadiga ko'ra turlari, tuzilishiga ko'ra turlari kabilarni inobatga olish kerak bo'ladi.

Derazadan kirayotgan mayin shamol darpardani xomushgina silkitardi.



Foydalanish tavsiya etiladigan o‘quv-uslubiy adabiyotlar ro‘yxati

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1.Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 56 b.

2.Mirziyoev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b.

3.Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: “O‘zbekiston”. – 2017.– 102b.

4.Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

5.Mirziyoev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 80 b.

6.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch. – T.: “Ma’naviyat”, 2008.–176 b. 7. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. –T.: “O‘zbekiston”, 2011.– 440 b.

8. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxti iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. – T.: “O‘zbekiston”, 2015. – 302 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2014.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-son Farmoni.

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoni.

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi 5106-son Farmoni.

5.2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3931-sonli Qarori.

6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentyabrdagi “Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi № PQ-3289sonli Qarori.

7.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil

15-martdagi “Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risida nizomni tasdiqlash to‘g‘risida”gi №140-sonli Qarori.

8.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil

6-apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi № 187-sonli Qarori.

Asosiy adabiyotlar

1.Abduqodirov A. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yangi axborot texnologiyalardan foydalanish muammolari. Uzluksiz ta’lim jurnali, 2002. № 4, 6073 betlar.

2.Abduraimova M. Ona tili ta’limida ilg‘or pedagogik texnologiya. – Toshkent, 2005. 3-26 betlar.

3.Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992.

4.Azizxo‘jaeva N. O‘qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. –T.: TDPU, 2000.

5.Aytmatov Ch., Shoxonov M. Cho‘qqida qolgan ovchining ohi-zori. –

T.: Sharq, 1998.

- 6.Активные формы преподавания литературы. Лекции и семинары на уроках в старших классах (составитель: Р.И. Албеткова). – М.: Просвещение, 1991.
- 7.Aliev A. Ma'naviyat, qadriyat va badiiyat. – T.: Akademiya, 2000. 631 b
- 8.Aliev A. Ma'naviyat, qadriyat va badiiyat. – T.: Akademiya, 2000.
- 9.Angelovskiy K. Uchitelya i innovatsii. Kniga dlya uchitelya. Perevod s makedonskogo V.P.Didenko – M.: Prosveshchenie. 1991.
- 10.Anisimov V.V., Groxolskaya O.G. Podgotovka budущих uchiteley po predmetam pedagogicheskogo tsikla // J.. Pedagogika. – 2000. № 9 54 – 60 s.
- 11.Ahliddinov R.S. Maktabni boshqarish san'at. – T.: Fan, 2006.
- 12.Baubekova G. Pedagogicheskoe masterstvo. – T., 2000.
- 13.Bekmirzaev N. Nutq madaniyati va notiqlik asoslari. – T.: Fan, 2007.
- 14.Bekmirzaev N. Notiqlik asoslari. – T.: Fan, 2006.
- 15.Voiteleva T.M. Teoriya i metodika obucheniya russkomu yazыku. – M.: Drofa,2006.
- 16.Jo'raqulov U. Hududsiz jilva. – T.: Fan, 2006.
- 17.Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.– T.: Nihol, 2013, 2016.
- 18.Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. – T.: Ilm-Ziyo, 2012.
- 19.Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi (o'quv qo'llanma) – T.: Muharrir, 2011.
- 20.Kovshikov V.A., Puxov V.P. Psixolingvistika. Teoriya rechevoy deyatelnosti. – M.: Astrel, 2007.
- 21.Litnevskaya Ye.I., Bagryantseva V.A. Metodika преподаvaniya russkogo yazыka v sredney shkole. – M.: Akad.proekt,2006.
- 26.Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...G'G' O'zbek tili va adabiyoti, 2012. – 5-son, 3-16-betlar.
- 27.Muslimov N., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2013.

- 28.Rasulov A. Badiiy asarga yondashuv asoslari. Filolog-magistrlar uchuno‘quv qo‘llanma. – T.: Universitet, 2003.
- 29.Rasulov A. Mustaqillik davri adabiyotining nazariy-metodologikasoslari. – T.: Ma’naviyat, 2012.
30. Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Bo‘lajak o‘qituvchining loyihalash faoliyati. // Metodik qo‘llanma. – T.: TDPU Rizografi, 2014.
- 31.O‘zbek adabiy tanqidi. Antologiya. – T.: Turon-iqbol, 2011.
- 32.Qodirov P. Til va el. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2005.

III. Elektron ta’lim resurslari

- 1.www.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi sayti
- 2.www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi
- 3.www.bimm.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi huzuridagi Bosh ilmiy-metodik markaz
- 4.www.giu.uz – Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi:
- 5.www.school.edu.ru – Umumta’lim portali (rus tilida)
- 6.www.alledu.ru – “Internetda ta’lim” portali (rus tilida)
- 7.www.rostest.runnet.ru – Test olish serveri (rus tilida)
- 8.www.allbest.ru – Internet resurslari elektron kutubxonasi (rus tilida)
- 9.www.mathtype.narod.ru - Online-darsliklar (rus tilida)
- 10.www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi Hukumati portali
- 11.www.istedod.uz – “Iste’dod” jamg‘armasi sayti
- 12.www.edunet.uz – maktablar, o‘quvchi va o‘qituvchilar sayti
- 13.www.tdpu.uz – Nizomiy nomidagi TDPU sayti
- 14.www.ziyonet.uz – Ijtimoiy axborot ta’lim portali
- 15.www.ziyo.uz – Ma’naviy-ma’rifiy mavzudagi materiallar sayti

16.www.e-adabiyot.uz – Adabiyotga oid sayt

17.www.natib.uz – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston
kutubxonasining rasmiy sayti

Milliy

O'QUV ADABIYOTINING NASHR RUXSATNOMASI

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligining 20 24 yil "29" may dagi
"194"-sonli buyrug'iga asosan

B.O.Raxmonova

(muallifning familiyasi, ismi-sharifi)

Ona tili va adabiyoti (tillar bo'yicha)

(ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi))

ning

talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan

Ona tili va adabiyot o'qituvchilarini internet muloqotida

(o'quv adabiyotining nomi va turi: darslik, o'quv qo'llanma)

gender xususiyati nomli o'quv qo'llanmasi

ga

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligi tomonidan litsenziya berilgan nashriyotlarda
nashr etishga ruxsat berildi.



Vazir

K. Sharipov

(imzo)

Ro'yxatga olish raqami

194-520

